

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

əlyazması hüququnda

FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASININ
BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

İXTİSAS: 5603.01 – “Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları”

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş
DİSSERTASIYA

ELMİ RƏHBƏR:
hüquq elmləri doktoru,
professor Ə.İ.ƏLİYEV

BAKİ – 2021

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASININ MAHİYYƏTİ VƏ MÜASİR HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ.....	19
1.1. Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun yaranması, anlayışı və hüquqi müdafiə mexanizmləri.....	19
1.2. Fərdi məlumatların anlayışı və onların qorunmasının aktuallığı.....	28
1.3. Fərdi məlumatların qorunması üzrə beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın inkişaf istiqamətləri.....	37
II FƏSİL. AVROPA İTTİFAQI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI.....	46
2.1. Avropa İttifaqında fərdi məlumatların qorunmasının ümumi səciyyəsi.....	46
2.2. Fərdi Məlumatların Qorunması üzrə Ümumi Rəqlament: müasir dövrün tələbləri.....	53
2.3. Fərdi məlumatların üçüncü ölkələrə ötürülməsi problemi.....	64
III FƏSİL. ABŞ HÜQUQ SİSTEMİNDƏ FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI QAYDALARI.....	72
3.1. Fərdi məlumatların qorunmasının ümumi məsələləri: qanunvericiliyin və məhkəmə təcrübəsinin təhlili.....	77
3.2. Fərdi məlumatların qorunması üzrə nəzarət mexanizmlərinin fəaliyyəti.....	82
IV FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI: NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ PROBLEMLƏR.....	91
4.1. Azərbaycan Respublikasında sahələrarası hüquq institutu kimi fərdi məlumatların qorunması institutunun formalaşması.....	91

4.2. Fərdi məlumatların qorunması üzrə sahəvi qanunvericiliyin inkişafı: nəzəri və praktiki problemlər.....	101
4.3. Səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən fərdi məlumatların işlənilməsinin hüquqi əsasları.....	110
V FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN TƏTBİQİ: QANUNVERİCİLİYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMİ.....	119
5.1. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində qanunvericiliyin və məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasında beynəlxalq hüquq normalarının əhəmiyyətli rolu....	119
5.2. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin yolları və vasitələri.....	127
NƏTİCƏ.....	134
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	140

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Elmi və texnoloji tərəqqi avtomatlaşdırılmış şəkildə işlənən məlumatların həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, insanların fərdi məlumatlarını ehtiva edən informasiyanın işlənməsi ilə əlaqəli ictimai münasibətlər də dinamik inkişaf edir. Bu münasibətlər obyektiv olaraq hüquqi tənzimlənməyə ehtiyac duyur.

İnformasiya texnologiyalarının geniş yayılması və tətbiqi, məlumatların avtomatik işlənməsi üsulları, dünyanın hər yerindən əldə olunmasını praktiki olaraq mümkün edən global informasiya sistemlərinin formalaşması - bunlar rəqəmsal dövrün inkişaf edən real xüsusiyyətləridir. Bir tərəfdən, məlumatlara sərbəst girişin bütün üstünlükləri birbaşa vətəndaşlara məlumat azadlığına dair əsas, demokratik hüquqlardan birinin həyata keçirilməsini təmin edir və genişmiqyaslı avtomatlaşdırılmış məlumat bazalarının saxlanması müxtəlif hazırlıq və qərar qəbul etmə proseslərini əhəmiyyətli dərəcədə optimallaşdırmaqla yanaşı, həm də vətəndaşların rəqəmsal bazarın xidmətlərinə çıxışını asanlaşdırır. Bura kredit kartlarından biometrik portret yaratmağa və mümkün xəstəlikləri proqnozlaşdırmağa qədər olan xidmətlər daxildir. Digər tərəfdən, dövlət orqanları, biznes və ictimai təşkilatlar tərəfindən fərdi məlumatların geniş yayılması, şəxslərin bir insanın şəxsi həyatına icazəsiz müdaxilə riskini əhəmiyyətli dərəcədə artırır, onun əsas təbii hüquqlarından birinin, yəni şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması təhlükəsi yaradır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında (AR) informasiya cəmiyyətinin formalaşması prosesində şəxsiyyətin maraqlarını, hüquq və azadlıqlarını təmin etmək dövlətin əsas vəzifələrindəndir. Müasir informasiya texnologiyalarından, xüsusən də böyük informasiya (Big data) texnologiyaları, bulud texnologiyası, əşyaların interneti, süni intellekt və digərlərinin geniş tətbiqi həyatımıza rahatlıq və vaxta qənaət gətirməklə yanaşı, nəzarətsiz informasiya toplama və işlənmə təhdidi kimi yeni problemlər və təhlükələr də yaradır. Bundan əlavə, fərd haqqında potensial olaraq mənfi və ya arzuolunmaz bir şəkildə istifadə edilə bilən məlumatların toplanması və realizəsi problemləri yaranır.

Fərdin subyektiv hüquq və azadlığının qorunması, həmçinin ictimai maraqlar naminə istifadəsinin təmin edilməsi baxımından tarazlığın qorunub saxlanması gərəkdir. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı fonunda bu mürəkkəb bir problemə çevrilir. Bu səbəbdən seçilmiş tədqiqat mövzusu aktual əhəmiyyət daşıyır.

Müasir informasiya texnologiyalarının daha çox yayılması özəl həyatın mövcudluğunu risk altına sala bilər. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, fərdi məlumatlar üçün adekvat bir hüquqi rejimin formalaşdırılması şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının vacib bir zəmanətidir. Beləliklə, fərdi məlumatların qorunması, bir şəxsin informasiya təhlükəsizliyini təmin etməyə yönəlmiş hüquqi statusunun vacib bir elementinə çevrilir.

Müasir şəraitdə bir insan özü haqqında, şəxsi və ailə həyatı haqqında məlumat üzərində nəzarəti daha tez itirir. Nəticədə, fərdin informasiya təhlükəsizliyi ilə əlaqəli maraqları yalnız qanunvericilikdə təsbit edilməməli, həm də fərdi məlumatların işlənməsi prosesində onun konstitusion hüququ olan şəxsi toxunulmazlıq hüququnun həyata keçirilməsi və effektiv şəkildə müdafiəsində öz əksini tapmalıdır.

Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun meydana gəlməsi və təkamülünün tarixi aspektlərinin öyrənilməsi bu hüququn formalaşması və inkişafı prosesinin araşdırılması, hüquq-mühafizə təcrübəsində ortaya çıxan əsas problemlərin müəyyənləşdirilməsi və tənzimləməsi sahəsində əsas qaydaların inkişaf etdirilməsi və genişmiqyaslı avtomatlaşdırılmış məlumat bazalarının saxlanması müxtəlif hazırlıq və qərar qəbul etmə proseslərini əhəmiyyətli dərəcədə optimallaşdırmaqla yanaşı, həm də vətəndaşların rəqəmsal bazarın xidmətlərinə çıxışını asanlaşdırır.

Normativ məzmununa görə şəxsi toxunulmazlıq hüququ şəxsi həyat, şəxsi və ailə sirləri, şəxsin şərəf və ləyaqətinin qorunması, yazışmaların, telefon danışqlarının, poçt, teleqraf və digər məlumatların məxfiliyi barədə toxunulmazlığı deməkdir. İnformasiya sferasında ictimai münasibətlərin inkişafı və formalaşmaqda olan məhkəmə praktikası konstitusion hüquq olan şəxsi toxunulmazlıq hüququnun strukturunda yeni bir elementin - fərdi məlumatların qorunması hüququnun formalaşmasını müəyyənləşdirmişdir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, şəxsi

toxunulmazlıq hüququ fərdi məlumatların qorunması hüququ ilə kəşisir, lakin eyni deyillər və əhəmiyyətli şəkildə fərqlənirlər[37].

Fərdi məlumatların və onlara giriş məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsi dövlət, ticarət strukturları və bütövlükdə iqtisadiyyat üçün vacibdir. Dayandırılması demək olar ki, mümkünsüz görünən müasir informasiya emalı texnologiyalarının tətbiqi hər bir ölkənin sosial və iqtisadi inkişafında zəruri bir amildir. Digər tərəfdən, bu proseslər fərdi məlumatlar da daxil olmaqla, informasiya sistemlərinin sayında və içərisindəki məlumatların miqdarında artımla müşayiət olunur. Faktiki olaraq, rəqəmsal iqtisadiyyatın və elektron dövlətin inkişafı, fərdi məlumatların hüquqi rejiminin nə olacağı və onun əsas parametrləri, o cümlədən onlara giriş və işlənmə şərtləri bütün ölkələrdə dövlət siyasətinin prioritet sahələri arasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu əhəmiyyətin zərurəti müasir elmi ədəbiyyatlarda da aparıcı istiqamət təşkil edir, artıq bu sferada ayrıca doktrinalar da formalaşmışdır. Bu kontekstdə əcnəbi müəlliflərin bir çox əsərlərinin şəxsi toxunulmazlıq hüququ və fərdi məlumatların qorunması sahəsində müqayisəli hüquqi araşdırmalara həsr olunduğunu qeyd etmək lazımdır. Məsələn, informasiya hüququ sferasında nüfuzlu mütəxəssislərdən sayılan Abraham L.Nyuman fərdi məlumatların qorunması üzrə Avropa yanaşmasını tənzimləyicinin olmadığı çox sayda fərqli qaydalara əsaslanaraq “parçalanmış” Amerika yanaşması ilə müqayisədə vahid, sistemli, bütöv, ardıcıl və etibarlı doktrina kimi qiymətləndirir[100, 507-508]. Amerikan doktrinasının yaradıcıları olan Samuel D.Uorren və Luis Brendays qeyd edirlər ki, şəxsi həyat (privacy) anlayışının izahında Avropa yanaşması daha geniş və əhatəlidir, nəinki “sərbəst buraxılmaq hüququnu” özündə ehtiva edən Amerikan yanaşması[129, 193-220].

Elmi ədəbiyyatlardakı doktrinal fərqlərlə yanaşı, fərdi məlumatların qorunması məsələsi qlobal xarakter almışdır və beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı bilavasitə tələb edən sahələrdəndir.

Digər qlobal problemlərdən (məsələn, ətraf mühit, terrorla mübarizə, qida təhlükəsizliyi) fərqli olaraq, məlumatların qorunması geniş subyektlər dairəsinin (məlumat emalçıları, məlumat subyektləri, tənzimləyici orqanlar və s.) birlikdə iş

birliyini əhatə edən daha vahid bir yanaşmanı tələb edir. Burada, yuxarıdan aşağıya doğru tənzimləmə və məcburi icra tədbirləri ilə paralel olaraq, aşağıdan yuxarıya doğru birgə tədqiq və vasitəçilik prosesi də gərəkdir[49]. Məhz bu mənada beynəlxalq hüquqi tənzimləmə məsələsi aktuallaşır.

Fərdi məlumatların qorunması sahəsində nüfuzlu mütəxəssislərdən olan Kristofer Kuner qeyd edir ki, məlumatların qorunması üçün qlobal bir hüquqi bazanın qurulması üçün ən azı aşağıdakı suallara cavab verilməlidir: Hüquqi əməkdaşlığın forması necə olmalıdır? Mövcud bir alətdən istifadə edilməli, yoxsa yenisi hazırlanmalıdır? Bir vasitə üçün əsas olacaq standartlar hansılardır? İşlə əlaqələndirən qurum kim olmalıdır? Mexanizmin fəaliyyət dairəsi nə qədər geniş olmalıdır?[89, 310].

Avropa İttifaqı (Aİ) ölkələrində və Amerika Birləşmiş Ştatlarında (ABŞ) fərdi məlumat subyektlərinin hüquqlarının pozulmasına dair mübahisələrə dair artıq formalaşmış bir məhkəmə təcrübəsi var və bu cür mübahisələrin sayının artmasına doğru bir tendensiya mövcuddur. İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası, Fərdi Məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsi zamanı fiziki şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Şurasının (AŞ) Konvensiyası, Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyası və Fərdi məlumatların qorunması haqqında Aİ-nin Ümumi Reqlamenti kimi sənədlər Avropa qitəsində fərdi məlumatların qorunması üçün hüquqi tənzimləmə mexanizminin formalaşmasında əsas vasitələrdir. Eyni zamanda, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi (İHAM) və Aİ-nin Məhkəməsinə təqdim olunan mübahisəli məsələlər əsasında qanunvericilik, hüquq tətbiqetmə və məhkəmə praktikası, əsas hüquq və azadlıqların qorunması sahəsində ortaq Avropa təcrübəsini formalaşdırmış, millətüstü Avropa hüququnda reallığın diktə etdiyi dəyişikliklərin daha da inkişaf etdirilməsinə və tətbiqinə kömək etmişdir.

Aİ-də fərdi məlumatların qorunması üçün aşağıdakı ayrılmaz elementlərdən ibarət hərtərəfli, kompleks bir mexanizm hazırlanmışdır: ümumavropa tənzimləyici çərçivəsinin mövcudluğu, fərdi məlumatların qorunmasını tənzimləyən milli qanunvericilik aktlarının işlənməsi; fərdi məlumatların qorunması hüququnun əsas

prinsiplərinin hüquqi aydınlığı; Aİ-nin məsləhət və nəzarət orqanlarının mövcudluğu, habelə fərdi məlumatların qorunması üçün milli inzibati orqanların yaradılması; məlumat subyektlərinin, nəzarətçilərin, operatorların və üçüncü şəxslərin hüquqi statusunun - əsas hüquqlarının, azadlıqlarının və öhdəliklərinin tənzimləyici dəqiqliyi; fərdi məlumatların qorunması həddləri və üçüncü ölkələrə ötürülmə şərtləri ilə bağlı hüquqi əminlik.

Aİ üzvü olan ölkələrdə fərdi məlumatların qorunmasına dair xüsusi qanunvericilik bazası artıq iyirmi ildən çoxdur ki mövcuddur. Bununla birlikdə, bu ölkələrdə informasiya texnologiyalarının aktiv inkişafı və təkmilləşdirilməsi, məlumat ötürülməsi sərhədlərinin silinməsi, məsələn, biometrik məlumatlar, dövrün yeni çağırışları kimi fərdi məlumatların yeni növlərinin istifadəsinin başlanması, yeni həll mexanizmlərini tələb edir. Bu cür problemlərə cavab tapmaq zərurəti fərdi məlumatların qorunması probleminin öyrənilməsinin aktuallığı və mürəkkəbliyi ilə əlaqədardır.

Müxtəlif analitik sistemlərdə toplanan, emal olunan və artıq Big data xüsusiyyətlərinə malik olan fərdi məlumatlar hər bir ölkənin iqtisadi rifahının, siyasi gücünün və təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə geniş istifadə olunmaqdadır. Lakin e-dövlət mühitində hər hansı şirkət və ya dövlət təşkilatı tərəfindən vətəndaş haqqında informasiyanın toplanması və emalı bu istiqamətdə qəbul olunmuş milli və beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Vətəndaşa heç bir məlumat vermədən onun fərdi məlumatlarının emalı və istifadəsi şirkətin və ya təşkilatın işində düzgünlüyün və şəffaflığın təmin olunması ilə bağlı ciddi şübhələr yarada, e-dövlət-vətəndaş və işçi-şirkət münasibətlərinə ciddi zərbə vura bilər[4, 11].

Kontinental hüquq ABŞ-da şəxsi həyat hüququnun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Amerika hüququnun Aİ-nin hüquqi konsepsiyalarına doktrinal təsirini də nəzərə almaq lazımdır, çünki İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası, ABŞ-da bu mövzuda məhkəmə təcrübəsi artıq inkişaf etdiyi bir şəraitdə ortaya çıxmışdı. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, Aİ-nin müasir standartları Amerika standartları ilə müqayisədə fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı daha yüksək tələblər qoyur[110, 357-387].

Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun qorunması səviyyəsi, qanunda və məhkəmə təcrübəsində olan normalarla təmin olunmasının cəmiyyətin demokratikləşməsinin əsas göstəricilərindən biri olduğunu, qanunun aliliyinin formalaşması üçün zəruri bir şərt kimi xidmət etdiyini başa düşmək lazımdır. AR Konstitusiyasının müddəaları dövlətin əsas dəyərinin “insan” olduğu demokratik bir cəmiyyət qurma yoluna qətiyyətlə keçidinə şahidlik edir. Hal-hazırda əminliklə demək olar ki, dövlətimiz bu yolda həll edilməsi lazım olan bir sıra problemlərlə qarşılaşır, bunlar arasında insanların şəxsi həyatının qorunması problemi də var.

AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin üçüncü hissəsində qeyd edilən "öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir" ifadəsi vacib bir qayda ehtiva edir. AR Konstitusiyasının bu müddəası fundamental, sistem formalaşdıran bir xarakter daşıyır və "xüsusi həyat" kateqoriyasını və ondan törəmə olan "fərdi məlumatlar"ını işıqlandıran müxtəlif səviyyələrdə əhəmiyyətli sayda normativ hüquqi aktların mahiyyət və məzmununu müəyyənləşdirməlidir.

"Fərdi məlumatlar" kateqoriyasının daha ümumi "şəxsi həyat" kateqoriyasından ayrılması, ilk növbədə texniki vasitələr ilə uzaqdan əldə edilə bilən məlumatların işlənməsi və saxlanması üçün avtomatlaşdırılmış sistemlərin, ilk növbədə kompüter məlumat bazalarının yayılması ilə əlaqədardır. Əslində, lazımı məlumatların quruluşunda, saxlanılmasında və alınmasında inqilab etmiş, məxfi şəxsi məlumatların qorunması probleminin ortaya çıxması üçün ilkin şərtləri də məhz bu sistemlər yaratmışdır.

Bu problemin inkişafı informasiya resurslarının və proseslərinin etibarlı qorunmasını təmin etmək, bu sahədə ictimaiyyətlə əlaqələri asanlaşdırmaq üçün təbii bir ehtiyac yaradır. Dövlətimiz fərdi məlumatların qorunmasını təmin etmək üçün qanunvericilik və icra sahələrində vahid yanaşma inkişaf etdirməyə və tətbiq etməyə yeni başlayır. Bu baxımdan, inkişaf etdirilən yanaşmanın problemlərin bütün spektrini əhatə etməsi xüsusilə vacibdir.

AR tərəfindən “İnformasiya, informasiyalaşdırma və məlumatın qorunması haqqında”, “Fərdi məlumatlar haqqında” və s. baza qanunvericilik aktları qəbul

edilərək, nəzərdən keçirilən yeni yaranan informasiya mühiti diqqətdən kənarda saxlanmamışdır. Bununla yanaşı, fərdi məlumatların qorunması üçün hərtərəfli bir hüquq sisteminin formalaşdırılması prosesi başa çatmış hesab edilə bilməz, nəticədə xeyli sayda yeni qanun layihəsi, habelə mövcud qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklər hələ də qəbul edilməmişdir. Fikrimizcə, burada kifayət qədər geniş imkanlar açılsa da, fərdi məlumatların qorunmasını təmin edən sistemin vəziyyətinə müsbət təsir göstərmək üçün qanunvericiliyin imkanlarının qiymətləndirilməsi hüquq elmi tərəfindən bu günə qədər praktik olaraq öyrənilməmişdir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq, bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar elmi baxımdan çox aktualdır və müəllif tərəfindən irəli sürülən təkliflərin hüquq normalarının daha da təkmilləşdirilməsi ilə qəbul edilməsi halında praktiki bir həll variantı ola bilər.

Bununla yanaşı, AR-in dünya birliyinə inteqrasiyası, iqtisadi və sosial proseslərin qloballaşması, informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, məxfiliyin və fərdi məlumatların qorunmasına dair qanunvericilik sahəsində AR-in atdığı addımlar, beynəlxalq və milli qanunvericiliyə əsaslanaraq yuxarıda göstərilən məsələlərin qabaqcıl xarici ölkələrdəki vəziyyətinin öyrənilməsinin aktuallığı da müəyyən edilməlidir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini fərdi məlumatların qorunması üzrə beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi sferada meydana çıxan ictimai münasibətlər təşkil edir. Tədqiqatın predmetini fərdi məlumatların qorunması sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar, beynəlxalq təşkilatların qərar və qətnamələri, beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarları, ABŞ və Aİ dövlətlərinin qanunvericiliyi, AR qanunvericiliyində təsbit olunan hüquq normaları təşkil edir.

Mövzunun elmi işlənmə dərəcəsi. Əhəmiyyətli sayda hüquqi və texniki ədəbiyyat mənbələrinin tədqiqi fərdi məlumatların qorunması probleminin yaxşı öyrənilmədiyini və bu səbəbdən ayrıca bir araşdırma tələb etdiyini bildirməyə imkan verir. İnformasiya təhlükəsizliyinə, məlumatların qorunmasına həsr olunmuş xeyli sayda elmi işlər fərdi məlumatların qorunması problemi ilə qismən məşğul olmuş və tədqiq olunan sferanın hüquqi tənzimlənməsi məsələlərinin nəzərdən keçirilməsini

əhatə edən bu nəşrlər yalnız lazımi şərt qoyulmadan ümumi problemlərə toxunmuşdur.

Dissertasiya işində müəyyən dərəcədə bir tərəfdən informasiya texnologiyaları sahəsindəki, digər tərəfdən hüquq elmləri sahəsindəki mütəxəssislər tərəfindən fərdi məlumatların qorunmasının araşdırılmasında doktrinal yanaşmaların müqayisəli təhlili bəzi istiqamətlərdə aparılsa da, bu dissertasiya tədqiqatı üzrə qoyulan problemlər, o cümlədən AR praktikasında araşdırmalar demək olar ki aparılmamışdır.

Dissertasiya işində beynəlxalq hüquq, insan hüquqlarının müdafiəsi, informasiya problemləri sferasında tədqiqat aparan bir sıra yerli alimlərin – Ə.İ.Əliyev, L.H.Hüseynov, R.F.Məmmədov, Z.A.Əsgərov, A.İ.Mustafayeva, V.Ə.Qasimov, R.M.Əliquliyev, M.Q.Əkbərov, S.T.Məciddi, R.Ş.Mahmudova, E.A.Əliyev, G.A.Rzayeva, Z.Q.Cəbrayilova; əcnəbi alimlərdən, ilk növbədə, rus alimlərindən İ.L.Baçilo, V.A.Kopılov, V.N.Lopatin, V.A.Pojılıx, M.M.Rassolov, A.A.Fatyanov, M.A.Fedotov, A.Pazyuk, M.Sokolova, V.D.Elkin, V.M.Baranova, M.Başlıkova, E.Brodskiy, M.Y.Yemelyannikova, K.A.Zanina, N.G.Belqorodtseva, İ.A.Velder, A.V.Dvoretzkiy, A.V.Kuçerenko, N.İ.Petrikın, O.B.Prosvetova, Y.S.Telina, A.S.Fedosin; Qərbi Avropa və Amerikalı alimlərindən R.Uolters, S.D.Uorren, L.D.Brendays, M.Lend, A.F.Uestin, D.A.Solove, J.Uitman, D.M.Visente, L.Feyiler, E.Brauer, M.Zalnirut, P.Fişer, C.Kuner, C.Hoffman , A.C.Evans, M.Ouen, S.Qutvirt, F.Biqnami, M.Medina, M.Bakhoum, D.Kamarinou, J.Drexler, J.Dumas, J.Hölzel, B.Valtisson, J.F.Albrext , J.Stoddart, A.L.Gardner, P.Van den Bulk, E.A.Salami, F.Boexm, D.Grey, N.Terri, M.J.Blanke, L.Sotto, S.Hodjes, M.U.Brennan, C.L.Reyers və başqalarının məsələni hansı səviyyədə və hansı istiqamətdə təhlil etdikləri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi fərdi məlumatların qorunması sahəsində Aİ, ABŞ və inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinin təhlili əsasında AR-in müvafiq sferada qanunvericiliyinin nəzəri və praktiki problemlərini üzə çıxarmaq və təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etməkdir. Bundan əlavə, dissertasiya tədqiqatının məqsədi fərdi məlumatların qorunmasını təmin edən qanunvericiliyin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış

təkliflər hazırlamaq və ümumi qanunauyğunluqlarını açıqlamaqdır.

Qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Fərdi məlumatlarla işləyərkən hüquqi bazanın formalaşması və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, şəxsi və ailə sirləri hüququnun inkişafının tarixi aspektlərini nəzərdən keçirmək;

- Fərdi məlumatların hüquqi mahiyyətini və şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları ilə əlaqələrini və hər şeydən əvvəl, şəxsi və ailə sirləri ilə əlaqələrini müəyyənləşdirmək;

- Beynəlxalq və milli səviyyədə fərdi məlumatların qorunması hüququnun formalaşması və inkişafının əsas nəzəri və tətbiqi problemləri barədə elmi ədəbiyyatda mövcud olan fikirləri ümumiləşdirmək, sistemləşdirmək və tənqidi təhlilini aparmaq;

- Fərdi məlumatların qorunmasına hüquqi dəstək sahəsində ayrı-ayrı xarici dövlətlərin təcrübəsini öyrənmək, bu sahədə mövcud tendensiyaları müəyyənləşdirmək və təcrübələrindən AR dövlət orqanlarının fəaliyyətində istifadə imkanlarını müəyyənləşdirmək;

- Fərdi məlumatların toplanmasını, saxlanmasını, işlənməsini tənzimləyən AI hüquq normaları məcmusunun öyrənilməsi, təhlili və ümumiləşdirilməsi;

- Fərdi məlumatların qorunması üzrə ABŞ və AI hüququnun müqayisəsi: hər iki sistemin müsbət və mənfi tərəflərinin təhlili;

- Fərdi məlumatların qorunması sahəsində ictimai münasibətləri tənzimləyən nisbətən müstəqil bir tənzimləmə kompleksinin formalaşması üçün ilkin şərtləri müəyyənləşdirmək, AR hüquq sistemindəki yerini və rolunu müəyyənləşdirmək;

- AR-də fərdi məlumatların qorunmasını tənzimləyən məsələləri müəyyən edən qüvvədə olan sahəvi qanunvericiliyin normaları, eyni zamanda fərdi məlumatların müdafiəsinin konstitusion əsaslarının araşdırılması;

- AR-də fərdi məlumatların qorunması sahəsində ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin, habelə bu fəaliyyətin maddi, təşkilati və texniki dəstəyinin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər hazırlamaq;

- Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərində işlənməsi zamanı təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün xüsusi təlimatların hazırlanması, fərdi məlumatlarla bağlı qaydaların pozulmasına görə hüquqi məsuliyyət müəyyən edən normaları (mülki, cinayət) təhlil etmək və mövcud beynəlxalq təcrübə ilə onların tətbiqi və təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr vermək;

- AR-də fərdi məlumatların qorunması üzrə milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi imkanlarının üzə çıxarılması məqsədilə bu sahədə qüvvədə olan beynəlxalq və AR qanunvericiliyinin müqayisəli-hüquqi təhlilinin aparılması;

- Fərdi məlumatların qorunması məsələlərində insan hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının alınması, bu istiqamətdə beynəlxalq standartlara yönəlmiş AR qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə konkret təkliflərin və tövsiyələrin irəli sürülməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onunla əlaqələndirilməlidir ki, hazırkı tədqiqat işi fərdi məlumatların qorunması hüququnun ümumi inkişaf və fəaliyyət qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk tədqiqat işidir. Tədqiqat işi çərçivəsində ilk dəfə olaraq, fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində mövcud tendensiyaları müəyyənləşdirən beynəlxalq və dövlətdaxili təcrübə təhlil edilmiş; AR-də fərdi məlumatların qorunması institutunun və baza elementlərinin formalaşması üçün ilkin şərtlər açıqlanmış, bu hüquq sahəsinin AR hüquq sistemindəki rolu və yeri müəyyənləşdirilmiş, kompleks xarakteri və sahələrarası əhəmiyyəti əsaslandırılmış; fərdi məlumatların qorunmasının məqsədi və müvafiq subyektiv hüququn nəzəri və hüquqi məzmunu açıqlanmış və aydınlaşdırılmış; doktrinal səviyyədə fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli hüquqi münasibətlərin xüsusiyyətləri açıqlanmış; nəzərdən keçirilən ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində boşluqlar və kolliziyalar aşkar edilmiş; fərdi məlumatların qorunması sahəsində ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini təkmilləşdirmək üçün təkliflər hazırlanmışdır.

Bu dissertasiya tədqiqatında milli hüquq elmində ilk dəfə olaraq fərdi məlumatların qorunması sahəsində Aİ və ABŞ qanunvericiliyinin hərtərəfli təhlili,

inzibati və məhkəmə təcrübəsində tətbiqi ilə bağlı ortaya çıxan yanaşmalar tədqiq edilir, fərdi məlumatların qorunması hüququ institutunun əsas elementləri nəzərdən keçirilir. Həm AI, həm də ABŞ təcrübəsinin müsbət elementlərinin AR hüquq sistemində, konkret desək normayaradıcılığı və hüquq tətbiqi fəaliyyətində istifadəsi imkanlarına aydınlıq gətirilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas elmi müddəalar. Tədqiqatın elmi yeniliyini özündə ifadə edən aşağıdakı yeni elmi müddəalar müdafiəyə təqdim olunur:

1. ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrində “şəxsi toxunulmazlıq hüququ” əvəzinə “şəxsi həyat hüququ” (privacy) anlayışından istifadə olunur. Xarici ölkələrin hüquq elmində şəxsi həyat hüququnun məzmununun müəyyənləşdirilməsində vahid yanaşma mövcud deyil, lakin praktikada bir neçə istiqamət formalaşmışdır. "Yazılı" konstitusiyaya sahib olan ölkələrdə şəxsi həyat hüququ şərəf, ləyaqət, şəxsi və ailə həyatı, intim həyat, ad, soyadı, səs və obraz, mənzil toxunulmazlığı, mesajların məxfiliyi (poçt, teleqraf və telefon əlaqələri (danışqlar), siyasi, fəlsəfi, dini və digər baxışların sirri, peşə sirri kimi elementləri özündə cəmləşdirir. Anqlosakson hüquq sistemi ölkələrində şəxsi həyat hüququ ümumiyyətlə "tək qalmaq hüququ" (məsələn, Böyük Britaniya) və ya "sərbəst buraxılmaq hüququ" (məsələn, ABŞ) kimi başa düşülür. Məhkəmə qərarları kontekstində bu hüquq rabitə, ev və ofis sahələrinin toxunulmazlığı, ətraf mühitin qorunması, fiziki toxunulmazlıq, ittihamların haqsızlığından qorunma, cinsi davranış azadlığı, hər kəsin müstəqil olmaq hüququ, habelə dövlətin şəxsin özəl münasibətlərinə və ya fəaliyyətlərinə müdaxiləsindən qorunan bir sıra fərqli hüquqları əhatə edir.

2. Müvafiq sferada uzunmüddətli tarixə, məhkəmə və normativ təcrübəyə malik Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, Niderland kimi Qərbi Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, AR də daxil olmaqla Postsovet məkanında, müasir şəraitdə, predmet əlamətinə görə fiziki şəxslərin fərdi məlumatlarının qorunması ilə əlaqəli ictimai münasibətləri tənzimləyən müxtəlif xarakterli hüquqi normaların birləşdirildiyi nisbətən müstəqil bir normativ kompleksin hüquq sistemində ayrıca bir sahə kimi formalaşması və inkişafı üçün ilkin şərtlər mövcuddur. Məsələ burasındadır ki, Qərbi Avropa ölkələrinin hüquq sisteminə fərqli olaraq, Postsovet

məkani ölkələrində fərdi məlumatların qorunması hüququ subyektiv hüquqdan çox, hüquq institutu kimi formalaşmışdır. Hüquq sistemində, beynəlxalq publik və xüsusi hüquq normalarına, habelə konstitusiya, inzibati, mülki, cinayət, əmək, informasiya və milli hüququn digər sahələrinə əsaslanan kompleks bir hüquqi institut - "fərdi məlumatların qorunması institutu" formalaşmışdır.

3. Fərdi məlumatların qorunması hüququ ilə bağlı məsələlərinin tənzimlənməsinə Avropa yanaşması bu hüququ informasiya cəmiyyətində yaşayan bir şəxsin fundamental hüquqlarından biri kimi qəbul edir, lakin şəxsi toxunulmazlıq hüququndan müəyyən qədər fərqli olaraq başa düşülməsinə əsaslanır. Bu hüquqların hər biri bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir, bunların birgə istifadəsi şəxsin mənafeələrinin qorunması mexanizmini təkmilləşdirir. Hər iki hüquq hüquqi tənzimləmənin zəruriliyinə, məlumatların qanuni məqsədli istifadəsi prinsiplərinə, pozulmuş hüquqların adekvat və effektiv hüquqi qorunması metodlarının mövcudluğuna əsaslanır. Konkret olaraq, şəxsi həyatın toxunulmazlığının müdafiəsi zamanı şəxsi sferaya müdaxilənin qarşısının alınmasından, fərdi məlumatların qorunması hüququnda isə şəxsi məlumatların ədalətli və qanuni emalından söhbət gedir, sonuncu halda şəxsi həyata müdaxiləyə yol verilir.

4. 2018-ci ilin mayından qüvvəyə minmiş Fərdi Məlumatların qorunması üzrə Aİ-nin Ümumi Reqlamenti Aİ-də əsas insan hüquq və azadlıqlarının, xüsusən şəxsi həyatın qorunması, o cümlədən Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasında və Aİ-nin fəaliyyət göstərməsi haqqında Müqavilədə təsbit edilmiş fərdi məlumatların qorunması hüququ ilə bağlı öhdəliklərini təsdiqlədi. Eyni zamanda, İttifaqın fərdi məlumatların maneəsiz hərəkətinin iqtisadi əlaqələrin inkişafında əsas olduğu vahid daxili bazar yaratmaq məqsədinə çatmağı sürətləndirməyə hazır olması ön plana çəkilmişdi. Ümumi Reqlament nəinki bütün üzv-dövlətlər üçün qaydaları birləşdirir, eyni zamanda 95/46/EC sayılı Məlumat qoruma Direktivi dövründə üzv-dövlətlər arasında mövcud olan tənzimləyici ziddiyyətləri aradan qaldırır, həmçinin hüquqi şəxslərə konfidensial məlumatlarına tam nəzarət etmək imkanı verir. Bundan əlavə, fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı Aİ qanunvericiliyində islahatlar nəticəsində tətbiq olunan dəyişikliklər nəzərə alınan prinsipləri informasiya texnologiyaları

sahəsinin hazırkı inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırmışdır. Bununla birlikdə, onların praktiki həyata keçirilməsinin nə qədər səmərəli olacağı barədə də müsbət fikirlər söyləmək olar.

5. Hazırda Avropa məkanında fərdi məlumatların qorunmasının dəqiq bir sistemi formalaşmışdır ki, bu da onların yalnız Aİ üzv-dövlətlərinə deyil, üçüncü ölkələrə də ötürülməsinə imkan verir. Aİ ilə ABŞ arasında mövcud olan və fərdi məlumatların qorunması sahəsində qarşılıqlı fəaliyyət bu sahədə son nailiyyətləri əks etdirir və digər üçüncü ölkələrlə fərdi məlumatların qorunması sferasında əməkdaşlığın inkişafı üçün bir modelə çevrilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, ABŞ və Aİ arasında fərdi məlumatların qorunması sahəsində əməkdaşlıq qaydaları Aİ-nin bu sahədəki qanunvericiliyi dəyişdikcə təkmilləşir.

6. Fərdi məlumatların qorunmasının hüquqi təminatı sahəsində müasir beynəlxalq təcrübənin, həmçinin ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsinin təhlili, fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə ümumi (dövlətüstü) yanaşmaların formalaşmasında və onların dövlət-hüquqi qorunmasının beynəlxalq standartlarında ifadə olunan və bu sahədə universalizmin inkişafına doğru davamlı bir tendensiyanın inkişafını qeyd etməyə əsas verir. Müvafiq sferada beynəlxalq standartlar fərdi məlumatların qorunması üçün hüquqi mexanizmlər yaradan AR qanunvericiliyinin və hüquq tətbiqi təcrübəsinin inkişafında hüquqi bir rəhbər (və ya prinsip) rolunu oynayır.

7. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində AR-in qüvvədə olan qanunvericiliyinin təhlili bizə fərdi məlumatların işlənməsi və qorunmasını tənzimləyən hüquq normalarının bir çox hüquq sahələri daxilində olduğunu söyləməyə əsas verir. Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanunu istifadə olunan məlumatlarının həcmindən asılı olmayaraq fərdi məlumatlar sahəsində münasibətləri tənzimlədiyindən fərdi məlumatlar sferasında yaranan münasibətlərin sahələrarası nizamlanması üçün zəmin yaradır. Onun əsas vəzifəsi bu sahədə vətəndaşların hüquqlarını, bu məlumatları işləyən və istifadə edən şəxslərin hüquq və vəzifələrini qorumaqdır. Məsələn, bir şəxs haqqında informasiya hüququnun məzmunu və qorunması və bu cür məlumatların dövriyyəsi ilə əlaqəli problemlər beynəlxalq

publik hüququn mövzudur. Bu fakt subyektlərin fərdi məlumatlarının işlənməsindən yaranan ictimai münasibətlərin onlarla əlaqəli olan müxtəlif sahəvi hüquq normaları ilə tənzimləndiyini göstərir.

8. İnformasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi, innovativ dəyişikliklərin intensiv xarakter aldığı və ən əsası da e-dövlət quruculuğu prosesində şəxsi xarakterli konfidensial məlumatların qorunmasının kifayət qədər qənaətbəxş səviyyədə olmaması qənaəti ümumiyyətlə mövcud normativ hüquqi aktlar sisteminin təsir qabiliyyətini xarakterizə edir və bununla əlaqədar olaraq AR-də fərdi məlumatlarla iş sahəsində hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsinə obyektiv ehtiyac olduğuna dəlalət edir. Bunun sayəsində bir sıra normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi zəruridir və mövcud qanunvericiliyə yeni hüquq normalarının əlavə edilməsi, dəyişdirilməsi və təsbit edilməsinə dair müddəalar nəzərdən keçirilməlidir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın metodoloji əsasını dialektik idrak metodu, tədqiq olunan problemə tarixi, sistemli, kompleks, hədəf yanaşmaları, həmçinin idrakın xüsusi metodları təşkil edir. Eyni zamanda, formal-məntiqi, formal-hüquqi, müqayisəli-hüquqi, habelə mücərrədləşdirmə, modelləşdirmə və s. metodlarından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin məzmunu ilə obyektiv ictimai ehtiyaclar arasında mövcud ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün elmi əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanmasından və bu sahədə dövlət təcrübəsindəki meyllərdən ibarət olan elmi problemi həll edir.

Dissertasiya tədqiqatının nəticələrindən və müddəalarından AR-də fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş normayaradıcılıq fəaliyyətində; dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, insan hüquqlarının qorunması, informasiya hüququ, həm də sahəvi hüquq elmləri çərçivəsində fərdi məlumatların qorunması problemlərinə həsr olunmuş fundamental və tətbiqi tədqiqatlarda, həmçinin informasiya təhlükəsizliyi və fərdi məlumatların qorunmasını təmin edən sahələrdə mütəxəssislərin hazırlanması prosesində istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları müəllifin dissertasiya mövzusu üzrə AR və Ukraynanın nüfuzlu elmi jurnallarında, o cümlədən beynəlxalq elmi konfransın materiallarında müxtəlif dillərdə (azərbaycan, ingilis və rus) dərc etdirdiyi elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrasında yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə edilərək əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi struktur baxımından giriş, beş fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin Titul səhifəsi 315, Mündəricatı 3497, Girişi 28079, Əsas məzmunu 217930, Nəticəsi 11220, İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 21165 işarə olmaqla, ümumilikdə 282206 işarədən ibarətdir.

I FƏSİL. FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASININ MAHİYYƏTİ VƏ MÜASİR HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ

1.1. Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun yaranması, anlayışı və hüquqi müdafiə mexanizmləri

Müasir konstitusiya hüququ və insan hüquqları sahəsində nəzəriyyələrə əsasən insan, onun hüquq və azadlıqları ən yüksək dəyər kimi qəbul edilir. Yaşamaq hüququ, mənzil toxunulmazlığı, yazışmaların məxfiliyi kimi təbii insan hüquq və azadlıqlarının dövlət tərəfindən verilmədiyi, yəni doğulduğu andan insana aid olduğu ənənəvi olaraq qəbul edilir.

Şəxsi və ailə sirri hüququ şəxsin və vətəndaşın ayrılmaz konstitusion hüququdur və vətəndaşlıq və ya milliyyətindən asılı olmayaraq qorunmalıdır. Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hər bir vətəndaşın əsas hüquqlarından biridir. Onun əsas məzmunu, hər hansı bir insanın, üçüncü tərəflərin, o cümlədən dövlətin səlahiyyətli orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin həmin insanın şəxsi həyatına müdaxiləsindən müəyyən bir muxtariyyət əldə etməsinin göstəricisidir, bu da öz növbəsində effektiv dövlət hüquqi vasitələrin sistemi ilə təmin edilməlidir. Belə təminat şəxsi, ailə və intim həyat sahəsində insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, habelə onların pozulmasının qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri özündə ehtiva edir.

Şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı ilk yanaşmalara Antik dövrdə rast gəlinir. Şəxsi həyat, şərəf və ləyaqətin qorunması ilə bağlı ilk müddəalar artıq klassik Roma qanunlarında meydana çıxır. Məsələn, ölüm hökmü kiminsə başqasına böhtan və ya rüsvayçılıq olan bir mahnı bəstələdiyi və ya oxuduğu hallarda təyin edilirdi. Orta əsrlərdə müxtəlif hüquq mənbələri dolayı yolla olsa da, insanın şəxsi həyatını qorumağa yönəldilən müəyyən müddəaları təmin edirdi[101, 315].

İngiltərədə insan hüquqlarının qanunvericilik səviyyəsində tanınmasında mühüm rol oynamış tarixi sənədlərdən olan 1678-ci il tarixli Habeas Korps Akt "lazımi prosedur" anlayışını təsbit etmişdi. Bu qayda şəxsin toxunulmazlığının təminatlarını, təqsirsizlik prezumpsiyasını və fərdi hüquqların qorunması üçün digər vacib müddəaları təsbit etmişdi. 1689-cu ildə isə Böyük Britaniyada konstitusiyalı monarxiyanı təsdiqləyən Hüquqlar Haqqında Bill qəbul edilmişdi[87, 95]. Bu sənəd,

şəxsi toxunulmazlıqla əlaqəli münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin inkişafında ciddi irəliləyişin olmasının göstəricisi idi.

Bir vacib məqamı da qeyd edək ki, şəxsi toxunulmazlıq hüququ formalaşmasının ilkin mərhələsində “şəxsi həyat” hüququ (*the right to privacy*) kimi də adlandırılırdı. Məhkəmələrin fəaliyyəti və doktrinal mənbələr ilk növbədə Avropa ölkələrində şəxsi həyat hüququnun tanınmasına öz töhfəsini vermişdi. Əvvəllər, şəxsi həyat hüququnun normativ təsbiti problemi onun hüquqi aktlarda konsolidasiyasının həddindən artıq mürəkkəbliyi ilə əlaqələndirilirdi.

Şəxsi həyat hüququnun başqa bir xüsusiyyəti bu hüququn xüsusi və publik hüququn qovşağında aşkar yeri idi: şəxsi həyat hüququnun qorunmasının hüquqi tənzimlənməsində mülki hüquq aparıcı rol oynayır, əsas etibarilə müəllif hüquqları, mülkiyyət hüquqları və s. ilə əlaqələndirilirdi.

Qərb Liberal ənənəsində şəxsi toxunulmazlıq hüququ əhəmiyyətli dərəcədə fərd, cəmiyyət və dövlət arasındakı münasibətlərdən yaranmışdır. Bu liberal düşüncə Tomas Hobbs və Con Lokkun bəşəriyyətin “təbii vəziyyətindən” yaranan hüquqların qorunması və Fransa Burjua İnqilabının söykəndiyi azadlıq və liberallıq ideallarının əsasını təşkil etdiyi bir yanaşmadır. Sonralar De Boni və Priqmor şəxsi həyat hüququnun idealist, Neo-Hegelist fəlsəfəsi nöqtəyi-nəzərindən qorunması ilə bağlı mübahisə edirlər. Adıçəkilən müəlliflər şəxsi həyatı "insan hüququ" olaraq deyil, Hegelin azad iradə ideyasının məntiqi nəticəsi olaraq görürlər[128, 10].

Kontinental hüquq sisteminə aid olan Fransa və Almaniyada da şəxsi həyat hüququ ilə bağlı münasibətlər XIX əsrdən geniş yayılmağa başlamışdı. Fransa cinayət qanunvericiliyində şəxsi həyat hüququ yalnız yazışma sirrinin pozulmasının qadağan edilməsi ilə ifadə edilirdi. Hətta Mətbuat haqqında 11 may 1868-ci il Aktda qeyd edilirdi ki, şəxsi həyata müdaxilə ilə bağlı bütün dövrü yazılar hüquq pozuntusu sayılır və 500 frank cərimə edilir[50, 149]. Bir müddət sonra mülki hüquqda "şəxsi həyat"la bağlı məsələlərə daha çox diqqət yetirilməyə başlandı.

Almaniyada şəxsi həyatın müəyyən aspektləri XX əsrin əvvəllərindən məhkəmələr tərəfindən qorunur. Şəxsi həyat hüququnun qorunması ilə bağlı Almaniya məhkəmələrinin əksəriyyəti, 1900-cü il Mülki Məcəlləsində və 1907-ci il

Rəsm əsərlərinə müəllif hüquqları Qanununda təsbit edilmiş, şəxsin adını və ya şəklini onun razılığı olmadan istifadəsini qadağan edən bəzi şəxsi hüquqlara əsaslanırdı[137, 15]. Bu hüquqlar "spesifik şəxsi hüquqlar" adlanırdı və 1950-ci ilə qədər mülki hüquqda şəxslərin müdafiəsi bu xüsusi hüquqlarla məhdudlaşdı.

Anqlosakson hüquq sistemi ölkələrində, ənənəvi olaraq, konstitusiyalarda şəxsi həyat hüququnun mövcudluğu birbaşa göstərilir. İngiltərədə yazılı bir konstitusiya yoxdur və bu hüquq məhkəmə presedentlərinə əsaslanaraq çox məhdud bir şəkildə təmin edilir. ABŞ-da şəxsi həyat hüququ Hüquqlar Haqqında Billin bir sıra maddələrinin məhkəmə şərhindən əldə edilirdi, yəni şəxsi həyat hüququnu açıq şəkildə təmin etmirdi. ABŞ-da şəxsi həyat hüququ XIX əsrin sonunda öz mövqeyini möhkəmləndirdi. Əvvəlcə ABŞ-da şəxsi həyat hüququ İngilis siyasi mirası olsa da, İngiltərədəki məhkəmə qərarları Amerika məhkəmələrinin qərarları ilə müqayisədə daha mühafizəkar və ehtiyatlı idi. Anqlosakson hüquq sistemindəki bu hüququn vacib xüsusiyyətlərindən biri də bu hüququn əvvəllər məhkəmə presedentləri və hüquqi doktrinalar tərəfindən formalaşdırılmış Amerikan Hüquqlar Haqqında Bill ilə nəzərdə tutulmuş subyektiv hüquqlar arasında olmaması idi.

Harvard Hüquq İcmalının 15 dekabr 1890-cı il tarixli sayında dərc edilmiş "Şəxsi həyat hüququ" adlı məqalə ABŞ-da adıçəkilən hüququn ilkin əsası kimi də qəbul edilir. Uorren və Brendays yazırdı ki, şəxsi həyat "tək (sərbəst) buraxılmaq hüququ"dur və fərdlərin qorunmasına yönəlmişdir[129, 193-220].

ABŞ-da şəxsi həyat hüququ konsepsiyasının inkişafına ABŞ Ali Məhkəməsinin şəxsi toxunulmazlığın qoruması mənasında ölkə qanunlarını şərh edən bir sıra presedentləri əhəmiyyətli töhfə vermişdir. Meyer v. Nebraska (1923-cü il) işində ABŞ Konstitusiyasına 14-cü düzəliş, valideynlərin uşaqlarına xarici dil öyrətmək azadlığı mənasında şərh edilmişdir. Bənzər bir məsələ, Pierce v. Society of Sisters of the Holy Names of Jesus and Mary (1925-ci il) işində belə şərh edilmişdi: 14-cü düzəliş, valideynlərin övladlarının təlim və tərbiyə üsullarını seçmək hüququnu qorumalıdır[120, 298].

Şəxsi toxunulmazlıq hüququ İkinci Dünya Müharibəsindən sonra BMT-nin Şimal-cənub və Şərq-qərbin ideoloji xətləri boyunca ideoloji fərqlər kontekstində

nəzərdən keçirməsi lazım olduğu zaman möhkəmlənməyə başladı. Cənub-şərq düşərgəsi ölkələri, o cümlədən əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələr elmi və texnoloji kəşflərin sosial-iqtisadi faydalarını vurğuladılar. Əksinə, əsasən sənayeləşmiş ölkələr olan Şimal-qərb blokunun nümayəndələri, bu texnoloji kəşflərin insan hüquqlarına, xüsusən də şəxsi toxunulmazlıq hüququna mənfi təsirinə üstünlük verilməli olduğunu müdafiə edirdilər.

1954-cü ildə Almaniya Federativ Respublikası Ali Məhkəməsi, insan şəxsiyyətinin bütün aspektlərini pozulmaqdan qoruyan "şəxsiyyətin müdafiəsinin ümumi hüququ"nu tanıdığını bəyan etmişdi[115, 99-101]. Almaniyada "şəxsiyyətin müdafiəsinin ümumi hüququ" dedikdə, şəxsi toxunulmazlıq hüququ başa düşülür. Beləliklə, Mülki Məcəllənin, Müəllif hüquqları haqqında Qanunun və Almaniya Ali Məhkəməsinin qərarları bir şəxsin adını və fəaliyyətini onun icazəsi olmadan kommersiya istismarından qorumaq üçün əsas idi və məhkəmələr üçün kommersiya maraqlarından daha çox şəxsi hüquqlara riayət edilməsinə üstünlük verilməyə başladı.

Kontinental hüquq sistemi ölkələrində bu məsələnin həllinə vahid bir yanaşma yoxdur, lakin bu sistemə daxil olan ölkələrin əksəriyyəti şəxsi toxunulmazlıq hüququna ən yüksək səviyyədə, başqa sözlə desək öz konstitusiyalarında yer vermişlər.

Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun konstitusion konsolidasiyasına qarşı tez-tez iddialar da səsləndirilir (xüsusən Anqlosakson hüquq sisteminin nümayəndələrindən). Belə iddialara görə, "şəxsi toxunulmazlıq hüququ" anlayışı çox genişdir və onu müəyyənləşdirməkdə çətinliklər olduğu üçün bu kateqoriyanı konkret hüquqi aktda təsbit etməklə məhdudlaşdırmağın mənası yoxdur.

Onların hamısı qanunvericilikdə tam şəkildə müəyyən edilmişdir və hamısının şərhə ehtiyacı vardır. Eyni zamanda, ədalətli bir şəkildə etiraf etmək lazımdır ki, demokratik dövlətlərdə şəxsi toxunulmazlıq hüququnun təsdiqlənməsi zəruriliyi məsələsi bu dövlətlərin qanunvericilik ənənəsi və qanunvericilik üslubu ilə əlaqəli bir məsələdir və konstitusiyanın mətnində adıçəkilən hüququn müsbət təsdiqlənməməsi, bir qayda olaraq, onun normativ təsbiti probleminə mənfi təsir göstərmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq səviyyədə ilk dəfə şəxsi toxunulmazlıq hüququ 1948-ci ildə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin qəbulu ilə əlaqədar normativ-hüquqi baxımdan təsbit edilmişdir. Bəyannamənin 12-ci maddəsində qeyd edilir ki, heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla müdaxilə, evinin toxunulmazlığına, gizli məktublaşmalarına, şərəf və nüfuzuna özbaşınalıqla qəsd edilə bilməz. Hər bir insan bu cür müdaxilələrdən və ya belə qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququna malikdir[111, 478]. Bəyannamənin 12-ci maddəsində təsbit olunan mühüm prinsiplərdən biri, əslində, əsas konstitusion insan hüquqlarından birinin - şəxsi həyat, şəxsi və ailə sirlərinin toxunulmazlığı hüququnun inkişafında yeni bir mərhələ müəyyənləşdirdi.

Sonradan bu norma demək olar ki eyni məzmununda birbaşa Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda öz əksini tapdı. Paktın 17-ci maddəsinə əsasən heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla və yaxud qeyri-qanuni müdaxilə, onun evinin toxunulmazlığına və məktublaşmalarının gizliliyinə özbaşınalıqla və ya qeyri-qanuni qəsd və ya onun ləyaqəti və nüfuzuna qeyri-qanuni qəsd edilə bilməz. Hər bir insan belə müdaxilə və belə qəsdlərdən qanunla qorunmaq hüququna malikdir[45, 231].

Bu tezisi təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, bu formada şəxsi toxunulmazlıq hüququ ən azı müəyyən bir fərdə məxsus subyektiv hüquq kimi tanına bilər. S.K.Jetpisovun fikrincə, bunu başqalarına yönəlmiş bir növ vəzifə kimi də təfsir etmək olar[28].

Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun beynəlxalq hüquqi əsaslarını müəyyən edərkən qeyd edilməli olan növbəti sənəd İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasıdır. Həmin Konvensiyanın 8-ci maddəsi hər bir insanın şəxsi və ailə həyatına, evinin toxunulmazlığına və yazışma sirlərinə hörmət etmək hüququna malik olduğuna diqqət çəkir.

Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, dövlət orqanlarının bu hüququn həyata keçirilməsinə müdaxiləsinə yol verilmir. Qanunla müəyyən edilmiş hallara dövlət təhlükəsizliyinin və ictimai asayişin qorunması, iqtisadi rifah, iğtişaşların qarşısının alınması, cinayətlərin qarşısının alınması, sağlamlığın və

mənəviyyatın qorunması, digərlərinin hüquq və azadlıqlarının qorunması da daxil ola bilər.

Bu Konvensiyanın qəbul edilməsi sayəsində bütün Avropa dövlətlərinin, dünya praktikasında özünəməxsus, yardımçılıq prinsipinə əsaslanan insan hüquqlarına zamanət sisteminin yaradılmasını əvvəlcədən müəyyənləşdirən bir növ konstitusion qanun formalaşdırmasını vurğulamaq lazımdır. Bu o deməkdir ki, Konvensiyada təsbit olunan əsas müddəalar bütün üzv-dövlətlər üçün məcburidir və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi, öz növbəsində, milli səviyyədə insan hüquqlarına riayət olunmasına nəzarət funksiyasını həyata keçirməyə çağırır. Nəticə olaraq, deyə bilərik ki, mövcud daxili müdafiə vasitələrindən istifadə edərək istənilən şəxs pozulmuş hüququn müdafiəsi tələbi ilə İHAM-ə şikayət edə bilər.

İHAM şəxsi həyata hörmət hüququnun konkret tərifini müəyyən etmək cəhdlərini rədd etmişdir[66]. Üstəlik, Məhkəmə öz qərarlarında, valideyn hüquqlarının tanınması, boşanma hüququ, uşaq dünyaya gətirmə və s. kimi problemlərin geniş dairəsini əhatə edən şəxsi və ailə həyatına hər hansı bir müdaxilənin qadağan edilməsini dərk edərək geniş şərhin tərəfdarı olmuşdur.

İHAM-ın mövqeyinə görə, şəxsi həyat sferası o qədər geniş olduğuna görə konkret bir hüquqi tərif vermək çətindir. İHAM-ın bu sahənin həddlərini müəyyənləşdirməyə imkan verən qərarları və Konvensiyanın 8-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq hüquqi müdafiəyə aid komponentlərini vurğulamaq lazımdır. Bütün bunları nəzərə alaraq, İHAM-ın qərarlarında şəxsi həyatın toxunulmazlığı məsələsində aşağıdakı məsələlər hüquqi qorunmaya aid edilə bilər: barmaq izləri və DNT nümunələri daxil olmaqla fərdi məlumatlar; şəxsi informasiya; vətəndaşın adı - onu tam olaraq dərc etməkdən qorunmaq baxımından və bəzi hallarda şəxsiyyətini, adını göstərmədən, əgər bu şəxsiyyət üçün kifayətdirsə; rabitə sirri (elektron poçt və onlayn rabitə daxil olmaqla); özəl təsvirə sahib olmaq hüququ[19, 165].

Cinayət işlərinin araşdırılması, kəşfiyyat işlərinin aparılması və milli təhlükəsizliklə əlaqəli digər fəaliyyətlərin araşdırılmasında şəxsi toxunulmazlıq hüququna hörmətin təmin edilməsi ciddi problemdir. Bu qəbildən olan məsələlər İnternetin yaranmasından çox əvvəl formalaşmışdı, lakin İnternet şəbəkəsinin inkişafı

onu daha da ağırlaşdırmışdı. İHAM bu cür bir sıra işlərə baxmışdır. Məsələn, K.U. Finlandiyaya qarşı işində, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs adından bir tanışlıq saytına seksual xarakterli reklam yerləşdirmək və provayderin polisin tələbi ilə müştərinin şəxsiyyətini açıqlamaqdan imtina etməsi mübahisə predmeti idi. Milli məhkəmələr qanunda provayderi, böhtan kimi kiçik bir cinayət şübhəsi halında, peşə sirrini pozaraq şəxsə aid fərdi məlumatlarını açıqlamağa məcbur edən bir müddəə tapa bilməmişdi[65]. Bununla yanaşı, Məhkəmə hesab edir ki, belə hallarda prioritet ifadə azadlığına və məxfiliyə deyil, iğtişaşların və ya cinayətin qarşısının alınması, digərlərinin hüquq və azadlıqlarının qorunması kimi qanuni məqsədlərə verilməlidir.

İnsan hüquqları üzrə Ərəb Xartiyası şəxsi həyatın toxunulmazlığını tanıyır və göstərir ki, bu toxunulmazlığın hər hansı bir pozulması cinayət əməli sayıla bilər. Eyni zamanda, beynəlxalq səviyyəyə və əhəmiyyətə malik olan bu sənəddə müəyyən spesifik xüsusiyyətlər mövcuddur. Belə ki, Ərəb Xartiyasında "şəxsi həyat" anlayışı və məzmunu kifayət qədər ətraflı şəkildə açıqlanır və qeyd edilir ki, bu anlayışa bir insanın ailə həyatına müdaxilə etməmək, evinin toxunulmazlığı və yazışmaların və digər ünsiyyət növlərinin sirri daxildir[92, 219].

Bundan əlavə, bu və ya digər aspektdə şəxsi toxunulmazlıq hüququna dair istinadlar Amerika İnsan hüquqları Konvensiyası, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin İnsan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında Konvensiyası və beynəlxalq səviyyəli digər sənədlərdə də mövcuddur.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq səviyyədə hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququna malik olduğunu və onun qorunmasına etibar edə biləcəyini göstərən kifayət qədər beynəlxalq sənədin olduğunu söyləmək olar. Bu hüquqi aktların təhlili, şəxsi toxunulmazlıq hüququnu öz tərkibinə və məzmun xüsusiyyətlərinə, həyata keçirilmə xarakterinə və hüquqların mənasına görə kifayət qədər yaxın olan çoxelementli bir hüquq kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Bu da öz növbəsində əksər beynəlxalq hüquqi aktlarda, eləcə də müxtəlif dövlətlərin milli qanunvericiliyində birgə konsolidasiya ilə təsdiqlənir. Başqa sözlə, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində geniş təminat verən vahid hüquq kimi qəbul edilməlidir.

ABŞ Konstitusiyasında şəxsi toxunulmazlıq hüququ açıq şəkildə göstərilməsə də, Ali Məhkəmə öz qərarlarında müəyyən etmişdir ki, ölkə Konstitusiyasına Birinci, Üçüncü, Dördüncü və Beşinci düzəlişlər əsasında dövlətin müdaxiləsindən toxunulmazlıq hüququ təmin edilir. Lakin, digər ölkələrdə olduğu kimi ABŞ-da da şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının qanuni əsasları tanınır. Katz ABŞ-a qarşı (1967-ci il) işi üzrə Qərarında Ali Məhkəmə müəyyən etmişdi ki, ABŞ Konstitusiyasına edilən 4-cü düzəliş, telefon danışqlarının məhkəmə qərarı olmadan dinlənilməsini qadağan etsə də, "məxfiliyin ağlabatan gözləntisi" sınağı tətbiq edilə bilər. Bu iş üzrə qərardan sonra ABŞ qanunlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi.

Müasir ABŞ qanunlarında şəxsi toxunulmazlıq hüququ "sərbəst (rahat) buraxılmaq hüququ" olaraq təyin olunur. Bu konsepsiya şəxsi münasibətlərə və ya fəaliyyətə dövlət müdaxiləsindən qoruyan bir sıra hüquqları, hər kəsin öz həyat seçimləri ilə bağlı müstəqil qərar vermək hüququnu özündə cəmləşdirir. Bu hüquq mütləq deyil, yəni məhdudlaşdırılması mümkündür.

ABŞ-la müqayisədə Böyük Britaniyada şəxsi toxunulmazlıq hüququnun tənzimlənməsinin xüsusiyyəti Birləşmiş Krallığın daha mühafizəkar xarakterli ümumi hüququnda (Common Law) ifadə olunur. Qeyd edək ki, uzun müddət ərzində Böyük Britaniyanın ümumi hüququ şəxsi həyat hüququnun pozulması kimi müstəqil delikti təmin etməmişdir. Bu məsələ İngiltərə Apellyasiya Məhkəməsinin Kaye v Robertson (1991-ci il) qərarında öz əksini tapmışdır[82, 454].

Analoji yanaşma Ueynrayt və digərləri Hom Offisə qarşı məhkəmə işində (2003-cü il) öz əksini tapmışdır. Bu işdə Lordlar Palatası, İngilis hakimlərinin uzun illərdir bu hüquqla bağlı edilən çoxsaylı müraciətlərinə baxmayaraq, Böyük Britaniyanın Ümumi Hüququnda belə bir deliktin olmadığını, belə bir deliktin çox qeyri-müəyyən xüsusiyyətləri ilə xarakterizə ediləcəyini qərara almışdılar[79, 137].

ABŞ ilə müqayisədə Böyük Britaniya hüququnun inkişafı üçün digər vacib bir vektor Avropaya inteqrasiya və xüsusən Böyük Britaniyanın İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyasında iştirakı ilə bağlıdır. Əvvəlcə Böyük Britaniyanın hüquqi adətlərinin, mədəniyyətinin Avropa qonşularının böyük

əksəriyyətindən çox fərqli olmasına baxmayaraq, qitə hüququna integrasiya bu fərqlilikləri bir qədər aradan qaldıra bilmişdir.

Bununla birlikdə, A.Klaphamın fikrincə, İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası Böyük Britaniyada hüququn təfsirinə köməkçi vasitə, Ümumi Hüququn bir hissəsi, Aİ hüququnun bir hissəsi, inzibati orqanlar tərəfindən nəzərə alınan bir akt olaraq tətbiq edilə bilər[57, 13]. Bununla belə, Böyük Britaniya məhkəmələri belə qənaətə gəlmişlər ki, İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin tələblərinə əməl edilməsi üçün şəxsi həyatın pozulmasına dair ayrıca bir deliktin Ümumi Hüquqa daxil edilməsinə ehtiyac yoxdur. Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulmasının müstəqil delikt kimi tanınması, şəxsi həyat hüququ və məlumat azadlığı hüququnun əlaqələndirilməsində əhəmiyyətli çətinliklərə səbəb olardı. Buna baxmayaraq, bu problem Böyük Britaniyanın hüquq sistemi üçün heç bir şəkildə unikal deyildir: insan hüquqları və söz azadlığı ilə bağlı qaydaların əslində etibarlı olduğu bənzər çətinliklər istisnasız bütün hüquq sistemlərinə aiddir.

Beləliklə, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun yaranması, anlayışı və hüquqi müdafiə mexanizmləri ilə bağlı qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirib belə nəticəyə gəlirik ki, Kontinental hüquq ölkələrində və Anqlosakson hüquq sisteminin fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə şəxsi toxunulmazlıq hüququnun anlayışına və normativ təsbitinə yanaşmalar ciddi fərqlərə malikdir. Anqlosakson hüquq sistemi ölkələrində, ənənəvi olaraq, konstitusiyalarda şəxsi toxunulmazlıq hüququnun mövcudluğu birbaşa göstərilir. Böyük Britaniyada yazılı bir konstitusiya yoxdur və bu hüquq məhkəmə presedentlərinə əsaslanaraq çox məhdud bir şəkildə təmin edilir. ABŞ-da şəxsi toxunulmazlıq hüququ Hüquqlar Haqqında Billin bir sıra maddələrinin məhkəmə şərhindən əldə edilir, yəni bu ölkədə də şəxsi toxunulmazlıq hüququ açıq şəkildə bəyan edilmir. Kontinental hüquq sistemi ölkələrində bu məsələnin həllinə vahid bir yanaşma yoxdur, lakin bu ölkələrin ali qanunlarında adıçəkilən hüquq ayrıca təsbit edilir.

Mahiyyət etibarilə şəxsi toxunulmazlıq hüququ şərəf, ləyaqət, şəxsi və ailə həyatı, intim həyat, öz adı, səs və görüntüsü, evin toxunulmazlığı, mesajların məxfiliyi (poçt, teleqraf və telefon mesajları (danışıqlar), siyasi, fəlsəfi, dini və digər

inancların sirri, peşə sirrini əhatə edir. ABŞ və Böyük Britaniyada şəxsi toxunulmazlıq hüququ əsasən "sərbəst (rahat) buraxılmaq hüququ" mənasını verir. Hətta İHAM-ın Birləşmiş Krallığa qarşı çıxarılan qərarları kontekstində şəxsi toxunulmazlıq hüququ rabitə, ev və ofis binalarının toxunulmazlığı, ətraf mühitin qorunması, fiziki bütövlük, haqsız ittihamlardan qorunma, cinsi davranış azadlığı kimi məsələləri də əhatə edir.

1.2. Fərdi məlumatların anlayışı və onların qorunmasının aktuallığı

Fərdi məlumatların informasiya hüququ və bütövlükdə hüquq aləmində ayrıca bir kateqoriya kimi ortaya çıxması informasiya cəmiyyətinin inkişafı şəraitində getdikcə müxtəlif təhdidlərə məruz qalan şəxsi həyatın qorunması fikri ilə sıx bağlıdır. Məhz fərdlərin informasiya təhdidlərindən düzgün qorunmasını təmin etmək istəyi, fərdlər haqqında məlumatların - fərdi məlumatların dövryyəsinə nəzarət ideyasına səbəb olmuş, onları qorunma tələb edən məlumatların xüsusi bir növü kimi fərqləndirmişdir.

Şəxsi toxunulmazlıq hüququnun əsas komponentlərindən biri fərdi məlumatlarının qorunmasıdır. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafındakı ən vacib müasir tendensiya ümumilikdə şəxsiyyətlə əlaqəli məlumatlara və xüsusən də fərdi məlumatlara marağın artmasıdır. Bunun əsas şərtləri: müxtəlif məqsədlər üçün informasiya sistemlərində məlumatların işlənməsinin avtomatlaşdırılması, "əşyaların interneti" bazarının inkişafı, regional və global miqyasda "böyük məlumat (Big Data)" adlandırılan müxtəlif şirkətlərin məlumat emalı mərkəzlərinin yaradılmasıdır. Bu proseslər müasir dünyada üstünlük əldə etmək üçün fərdi məlumatların mövzusunə təsir etmək istəyi ilə əlaqəli rəqabət fonunda baş verir[18, 1-2].

Hal-hazırda şəxsi həyat haqqında məlumatları qorumaq hüququ, eyni zamanda bir insanın həyatının özəl, şəxsi sahəsinə hörmətlə yanaşmaq ehtiyacı, habelə fərdin özü haqqında məlumatı (şəxsi məlumatlar) qorumaq hüququ hər hansı bir insanın ayrılmaz hüquqları hesab olunur. Qeyd edək ki, bu həmişə belə olmayıb.

Orta əsrlərdə ümumi asılılıq və sərt ənənəvi bir cəmiyyətdə feodalizm şəraitində şəxsi həyat bir çox cəhətdən mülkiyyət statusu ilə müəyyən edilirdi.

Ümumiyyətlə, o dövrdə bir insan "ictimai şəxs" və ya "fərdi şəxs" kimi çıxış etməsinin fərqlində deyildi. Xüsusilə, hökumət və şəhər rəsmiləri adətən öz iş geyimlərində olduğundan və belə geyimi uzun zaman üzərində gəzdirdiyindən onların şəxsi həyatı ilə iş həyatı fərqlənmirdi. Yüksək vəzifəli şəxslərə gəldikdə isə, onlar öz vəzifələrini "səhərdən axşama kimi" daim yerinə yetirirdilər[138, 160].

Bir şəxsin ictimai və şəxsi həyatını ziddiyyətə gətirmək, fərqləndirmək fikri, habelə ikincisinə hörmət göstərməyin zəruriliyi fikri, təbii hüquqlar nəzəriyyəsi ilə əlaqədardır, burada əsas yer özünə (bədəninə, cisminə), sahib olmaq, fiziki azadlığa və mülkiyyətə sahiblik kimi ayrılmaz hüquqlara məxsusdur.

Xarici müəlliflərin əhəmiyyətli bir hissəsi şəxsi həyat hüququnu insana verilən hüquq, hüququn müəyyən bir ayrılmaz tərkibi kimi qiymətləndirirlər. Şəxsi həyat hüququna adətən insanın şəxsi həyat hüququ, şəxsi toxunulmazlığı, adına, şərəfinə və ləyaqətinə hörmət hüququ, məxfilik kimi daxil edilir. Bu kontekstdə, şəxsi həyat hüququ, təsvir, görüntü, imic və səs sahibi olmaq hüququ ilə yanaşı, bir insanı fərdiləşdirən və onu başqalarından fərqləndirən hər şeylə sıx bağlıdır.

Bu məsələdə fərqli yanaşmalara da rast gəlinir. Məsələn, N.N.Lebedeva öz tədqiqatlarında şəxsi toxunulmazlıq hüququnu fərdi məlumatların qorunması ilə uzlaşdırır[33, 148]. Bununla birlikdə, mövcud olan bütün nöqtələri ümumiləşdirərək, şəxsi toxunulmazlıq hüququ fərdin bir çox ayrıca səlahiyyətlərini özündə cəmləşdirən mürəkkəb bir hüquq institutudur. Üstəlik, çoxsaylı milli və beynəlxalq aktlarda göstərilən bu səlahiyyətlərin siyahısını bu sahədəki münasibətlərin dinamik inkişafı ilə əlaqədar tam hesab etmək olmaz.

Anqlosakson hüquq elminin nümayəndələri şəxsi həyat hüququnu müəyyən edərkən əsasən "privacy" anlayışından istifadə edirlər. Xüsusən də, Samuel D. Uorren və Luis Brendaysın qeyd etdikləri "sərbəst qalmaq hüququ" (right to be left alone – ing.) ifadəsindən istifadə olunur.

Eyni zamanda, başqa nöqteyi-nəzərlərə də rast gəlmək mümkündür, məsələn, Alan Uest "privacy" anlayışını şəxsin özünü, vərdişlərini və davranışlarını insanlara hansı şəraitdə və nə dərəcədə açmağa hazır olduğunu sərbəst şəkildə seçmək istəyi kimi müəyyənləşdirmişdir[130, 7].

Müasir hüquq ədəbiyyatlarında şəxsi həyata hörmət hüququ kimi daha çox şəxsi həyatın sakitliyi hüququ, məişət həyatı hüququ, şəxsi həyatın sirri hüququ nəzərdə tutulur.

Riçard Kleyton və Hyu Tomlinson şəxsi həyatı növbəti şəkildə təsnif edirlər: şəxsi məlumatlardan sui-istifadənin yolverilməzliyi (şəxs haqqında "şəxsi" və ya "fərdi" məlumatların istifadəsini məhdudlaşdırmaq hüququ şəxsi həyat hüququnun əsas hissəsidir); evə (yaşayış sahəsinə) qanunsuz daxil olmamaq (fərdin mənzilinə hörmət olunması hüququ hər hansı bir məxfilik anlayışı üçün əsasdır, o cümlədən əsassız axtarışlar və müsadirə gizlilik problemlərinə səbəb olur); fotoqrafiya, nəzarət və telefon dinləmələrinin istisna edilməsi ("şəxsi sfera" təkcə evə fiziki müdaxilə ilə məhdudlaşmamalıdır); digər şəxsi həyat hüquqları (şəxsi sferaya müdaxilənin bütün növlərini əhatə edən bir sıra digər məxfilik hüquqları da var, məsələn, şəxsin öz həyat tərzinə malik olması, şəxsi cinsi davranışa müdaxilə və transseksualların cinsi kimliyi kimi məsələləri də qeyd etmək olar) [58, 1005].

R.Kleyton və H.Tomlinson tərəfindən qəbul edilən mövqe müasir dövrdə şəxsi həyat mövzusunda müxtəlif mədəni, dini və hüquqi düşüncələri mübahisəli şəkildə əhatə edir. Buna baxmayaraq, Daniel Solovenin şəxsi həyat hüququ barədə fikirlərinə görə hüquqi bir anlayış kimi "şəxsi həyat" dəyişkəndir, insan həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı bütün sferalarda meydana çıxıb bilər. Digər tərəfdən, Ceyms Uitman hesab edir ki, "şəxsi həyat" anlayışı mədəniyyətimizin və dəyərlərimizin əsas hüquqi ideyaları haqqında biliklərimizi və sadıqlığımızı əks etdirir[116, 477-564]. Qərbi Avropada meydana çıxan başqa bir dioxotomiya görə, "şəxsi həyat" azadlığın vacib bir elementi qismində meydana çıxan düşüncədir[131, 1160].

Yuxarıdakı fikrə misal olaraq, dövlət tərəfindən müdaxilələrdən azad olmaq hüququnu qeyd etmək olar. Üstəlik, ənənəvi olaraq, bir çox Avropa dövlətləri şəxsi həyatla bağlı qanunlarında fərdi, şəxsi həyatla bağlı azadlıqlara diqqət yetirməyə meyillidirlər. Belə qanunlarda əsas diqqət "razılıq" meyarının olub-olmamasına yönəldilir. Vacibdir ki, məxfilikdə razılıq anlayışı çoxdan qurulmuşdur və müasir texnoloji (İnternet) dövrdə də fərdi məlumatlara nəzarət səviyyəsini təmin etmək

xüsusi önəm kəsb edir. Nəticədə yaranan effekt İnternetdə məxfiliyin qorunması səviyyəsinin olmasıdır.

Qərbi Avropa ölkələrində şəxsi həyat, məxfilik kimi anlayışlar insan ləyaqətinin əhəmiyyətli bir cəhəti kimi qəbul edilir. Bu həssas məqam, şübhəsiz ki, fərdi məlumatların qorunması və İnternet kontekstində məxfilik məsələsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

"Şəxsi həyat"ın konseptualizasiyası, məlumatların qorunması ilə yanaşı, ardıcıl ifadə metoduna və ya məxfilik tənzimlənməsi ambisiyası ilə bağlı müəyyən bir düşüncə və ya duyğulara məruz qalmır. Bu uyğunsuzluq şəxsi həyat hüququnun rəsm əsərləri, heykəltəraşlıq, musiqi, qəzetlər və müasir dünyada mobil telefon və internet istifadəsi kimi bir çox amillərə aid ola biləcəyi üçün meydana çıxmışdır.

Tarixən şəxsi həyatın müəyyən edilməsi geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Belə ki, insanın şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport, sürücülük vəsiqəsi, doğum haqqında şəhadətnaməsi və ya bank hesabı ilə onun şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək prosedurlarından istifadə edilmişdir. Bildiyimiz kimi, şəxsi həyat haqqında ardıcıl konsepsiyaların daha da vurğulanması beynəlxalq, regional və dövlətdaxili qanunlara görə müxtəlifdir. Ümumtanınmış fikir ondan ibarətdir ki, ayrıca fərdi məlumatların qorunması vacib bir insani (mənəvi) və iqtisadi hüquq kimi qiymətləndirilən xüsusi bir insan hüququ kimi tanınır[59].

Xarici və beynəlxalq praktikada, "fərdi məlumatlar", terminologiyayı bir dildən digərinə çevirərkən qaçılmaz olaraq ortaya çıxan xüsusiyyətlər və ya "səhvlər" nəzərə alınmaqla məlumat kateqoriyası və ya oxşar kateqoriyalar vasitəsilə eyni şəkildə şərh olunur. Məsələn, beynəlxalq səviyyədə, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı Şurasının Şəxsi həyatın qorunması və fərdi məlumatların beynəlxalq mübadiləsi ilə bağlı əsas müddəalarla bağlı tövsiyələrində fərdi məlumatlara "insanın şəxsiyyəti ilə əlaqəli hər hansı bir məlumat"ın aid edilməsi təklif edilir. Əslində çox bənzər bir tərif Fərdi Məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsi zamanı fiziki şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında AŞ-nın Konvensiyasında da mövcuddur ki, burada da fərdi məlumatlar dedikdə, "şəxsi müəyyən edə bilən və ya ona aid konkret məlumatlar" nəzərdə tutulur. Bu Konvensiyanın məqsədi fərdi məlumatların avtomatik

işlənməsində şəxslərin hüquqi müdafiəsidir. Konvensiyanın 2-ci maddəsində fərdi məlumatların tərfi verilir: "fərdi məlumatlar" müəyyən və ya müəyyənləşdirilmiş fiziki şəxs ("məlumat subyekti") haqqında hər hansı bir məlumat deməkdir[126, 523]. Bu tərif olduqca genişdir və Konvensiyanı ratifikasiya etmiş ölkələrə yalnız fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsində deyil, həm də milli qanunvericilikdə istifadə üçün şərh edilməsinə və dəyişdirilməsinə imkan verir.

2000-ci ildə Əsas Hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasında fərdi məlumatların qorunması hüququ müstəqil, əsas hüquq kimi müəyyən edilmişdir. Xartiyanın "Şəxsi xarakterli məlumatlar" adlı 8-ci maddəsində qeyd edilir ki, hər kəs özünə aid fərdi məlumatların qorunması hüququna malikdir. Bu cür məlumatların emalı müəyyən edilmiş məqsədlər üçün, müvafiq şəxsin razılığı ilə və ya qanunla müəyyən edilmiş digər qanuni səbəblər olduqda, manipulyasiya edilmədən həyata keçirilməlidir. Hər kəsin özünə münasibətdə toplanmış məlumatları əldə etmək və onlarda olan səhvləri aradan qaldırmaq hüququ vardır[98, 194].

Ən məşhur mənbələrdən biri - Aİ Parlamenti və Şurasının 95/46/EC sayılı Direktivi (24 oktyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir) daha detallı bir tərfi ehtiva edir, lakin əvvəlkilərdən bir qədər fərqli olaraq, "fərdi məlumatlar" identifikasiya olunmuş və ya identifikasiya olunan fiziki şəxslə əlaqəli hər hansı bir məlumatlardır, şəxsi (məlumat subyekti) birbaşa və ya dolayısı ilə tanıdan, xüsusən identifikasiya nömrəsinə və ya fiziki, psixoloji, əqli, iqtisadi, mədəni və ya sosial əlamətlərinə xas olan bir və ya daha çox amilə istinad etməklə fərdi müəyyən edə bilən məlumatlar bu kateqoriyaya daxildir[152].

Fərdi məlumatların hüquqi tənzimlənməsindəki Avropa təcrübəsini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, 25 may 2018-ci il tarixində fərdi məlumatlar haqqında qanunvericilik vahidləşdirildi və buna görə də Aİ ərazisində fərdi məlumatların vahid konsepsiyası formalaşdırılmışdı.

Aİ-nin 27 aprel 2016-cı il tarixli "Fərdi məlumatların emalı, bu cür məlumatların sərbəst hərəkəti və 95/46/EC sayılı Direktivinin ləğvi ilə bağlı şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında" 2016/679 sayılı Reqlamentinə əsasən, fərdi məlumatlar müəyyən edilmiş və ya müəyyən edilməli olan fiziki şəxslə əlaqəli hər

hansı bir informasiyadır. Reqlamentdə həmçinin göstərilir ki, şəxs o zaman müəyyən edilmiş sayılır ki, o birbaşa və ya dolayı yolla, xüsusən də identifikatorlara, məsələn, onun adı, identifikasiya nömrəsi, olduğu yer məlumatları, onlayn identifikator və ya fiziki və ya fizioloji, əqli cəhətlərinə xas olan, iqtisadi, mədəni və ya sosial kimliyinə istinad edilərək müəyyən edilə bilsin[151].

Aİ-də fərdi məlumatların tərifinə müasir yanaşma da genişdir, lakin fərdi məlumatlarla birbaşa əlaqəli olan təxmini açıq məlumat siyahısı mövcuddur. Bu yanaşma, müəyyən məlumatların fərdi məlumatlara aid edilməsi ilə bağlı İHAM-ın artıq formalaşmış təcrübəsini qismən birləşdirir.

Aİ-də fərdi məlumatlar konsepsiyasını nəzərə alaraq, bu konsepsiyayı şərh etmək üçün 2016/679 sayılı Reqlamentin Preambulasının əhəmiyyətini qeyd etməmək olmaz. Xüsusilə, Preambulanın 4-cü maddəsində deyilir ki, fərdi məlumatların qorunması hüququ mütləq deyildir və mütənasiblik prinsipinə uyğun olaraq cəmiyyətdəki məqsədlərə, habelə digər fundamental hüquqlara münasibətdə tətbiq edilməlidir[44, 583]. Bundan əlavə, Preambuladakı müddəalara əsasən, fərdi məlumatların emalı qaydaları Aİ daxilində fərdi məlumatların sərbəst dövriyyəsinə maneə yaratmamalıdır.

Müasir dövlətdaxili qanunvericilik yuxarıda göstərilən tərifləri bir çox hallarda təkrarlayır. Bu, təəccüblü deyil, çünki “fərdi məlumatlar” termininin yuxarıdakı təfsirləri bir çox dövlətlərin qanunlarında tətbiq olunan beynəlxalq aktlarda yer alır. Xüsusilə, Aİ-nin əksər ölkələrində Aİ Parlamenti və Şurasının 2016/679 sayılı Direktivinin müddəalarına bənzər şəkildə “fərdi məlumatlar” termini “müəyyən edilə bilən məlumat subyekti” kateqoriyası ilə tamamlanır.

Daha ətraflı tərifə Fransa qanunvericiliyində rast gəlmək olar: "... fərdi məlumatlar müəyyən edilmiş bir şəxsə aid olan və ya birbaşa və ya dolayı yolla identifikasiya nömrəsinə və ya bir və ya bir neçə elementə istinad etməklə müəyyən edilə bilən hər hansı bir məlumatdır"[161].

Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı dünyada ilk xüsusi qanun 1970-ci ildə Almaniyanın Hessen torpağı tərəfindən qəbul edilmişdir. Bundan əvvəl dünyanın heç bir yerində belə qanunlar yox idi. Son 30 ildə 20-dən çox Avropa ölkəsi fərdi

məlumatların qorunması ilə bağlı ayrıca qanunlar və qaydalar qəbul etmişdir, bu da fərdi məlumatların dövryyəsinin hüquqi tənzimlənməsinin real mexanizmlərini özündə cəmləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə normativ hüquqi aktların yaradılması müstəqil şəkildə şəxsi həyat hüququnun qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin hazırlanması ilə birlikdə gedir[24, 34].

1984-cü ildə Böyük Britaniyada Məlumatların qorunması haqqında Qanun qəbul edildi. Bu Qanun kompüter tərəfindən işlənmiş fərdi məlumatları qoruyur, "fərdi məlumat", "fərdi məlumatların qeydiyyatı", "istifadəçi və ya məlumat sahibi" kimi zəruri anlayışları daxil etmişdir[170].

İspaniyanın 1999-cu ildə qəbul edilmiş Fərdi məlumatların qorunması haqqında Qanununa görə, "fərdi məlumatlar, müəyyən edilmiş bir şəxs haqqında və ya onunla birlikdə tanına bilən hər hansı bir məlumat, o cümlədən video və audio materiallar"dır[159].

Müxtəlif ölkələrin fərdi məlumatlar haqqında qanunvericiliyi avtomatlaşdırma vasitələri və ya avtomatlaşdırma vasitələri olmadan həyata keçirilən fərdi məlumatların emalına yönəlmişdir, lakin avtomatlaşdırma vasitələrindən istifadə edərək fərdi məlumatlarla həyata keçirilən hərəkətlərin xarakterinə uyğundur.

Hüquq elmində şəxsi məlumatların doktrinal tərifləri o qədər də çox deyildir və bir çox cəhətdən oxşardır. Aİ-də təqdim olunan fərdi məlumatlara doktrinal yanaşmaya görə, fərdi məlumatların subyektinə aid edilə bilməyən informasiya heç bir şəkildə fərdi məlumatların predmetinə aid edilə bilməz[67]. Bununla belə qeyd olunur ki, fərdin müəyyənləşdirilməsi obyektiv şəkildə qiymətləndirilməlidir. Bu o deməkdir ki, fərdi məlumat operatorunun qanuni və həqiqi imkanlarının deyil, üçüncü tərəflərin də belə imkanlarının olması nəzərə alınmalıdır[69].

Praktikada bu doktrinal yanaşmaya görə, xüsusən konkret bir şəxsi birbaşa və ya dolayı yolla müəyyənləşdirməyə imkan verən məlumatların məcmusu fərdi məlumatlar hesab ediləcək deməkdir. Xüsusilə bu yanaşma Patrick Breyer v. Bundesrepublik Deutschland, C-582/14 işi üzrə Aİ Məhkəməsinin 19 oktyabr 2016-cı il tarixli qərarında təsdiq edilmişdir[146].

Beləliklə, AI hüququ yuxarıda göstərilən şərtlərdə fərdi məlumatların qanuni rejimini, müəyyən bir şəxsə - məlumat operatoruna mənsub olub-olmamasından asılı olmayaraq, məlumat üçün yayılması imkanını tanıyır.

Jayna Genti qeyd edir ki, "fərdi məlumatlar" müəyyən edilə bilən canlı fərdlə əlaqəli hər hansı bir məlumatdır. Bu anlayışa bütövlükdə, fərdi məlumatların identifikasiya edildiyi, şifrləndiyi və ya təxəllüs verilsə belə, şəxsin kimliyinin müəyyənləşdirilməsinə səbəb ola biləcək müxtəlif məlumat parçaları daxildir. Yeganə istisna, şəxsiyyətin müəyyənləşdirilməməsi üçün geri dönmədən anonim göstərilən fərdi məlumatlardır[72, 1].

Postsovet məkanı alimlərinin, xüsusilə də Rusiyalı mütəxəssislərin (A.G.Areşev, İ.L.Baçilo, L.A.Serjienko) qənaətinə, bu kateqoriyanın məzmununu və əhəmiyyətini aşağıdakı kimi aydınlaşdırırlar: "fərdi məlumatlar belə fərdin şəxsi istəyi ilə və qanun əsasında yaradılan məlumatlar, fərdin dövlət hakimiyyəti orqanları, ictimai və özəl qurumlarla, həyat dövrü müddətində digər fərdlərlə təmasları zamanı, beynəlxalq standartlara və milli qanunvericiliyə əsaslanan ictimai mühitdə öz maraqları və dövlətin maraqları üçün istifadə olunur"[20, 23].

Fərdi məlumatların qorunmasında əsas məqsəd insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən şəxsi həyat, ailə və şəxsi sirrin qorunmasıdır. Buna görə fərdi məlumatların qorunması ilə şəxsi həyat hüququ, habelə bu hüquqa daxil olan məsələlər (məxfilik, şəxsi, ailə, ad, soyad hüququ, səsvermə sirri və s.) arasında birbaşa əlaqə olduğu qənaətinə gəlmək məntiqli görünür.

Fərdi məlumatların qorunması müasir dövrün aktual problemlərindən biridir. Müasir informasiya cəmiyyətində informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının meydana çıxması və geniş yayılması bir tərəfdən məlumatların toplanmasını, işlənməsini, saxlanılmasını və ötürülməsini xeyli asanlaşdırmış, digər tərəfdən onların qanunsuz dövriyyəsinə açıq-aşkar təhlükələr yaratmış, bu da fərdi hüquqların pozulmasına səbəb olmuşdur. İnformasiya hüquqları və tərkibindəki fərdi məlumat subyektlərinin hüquqları əsas insan hüquqlarının ayrılmaz hissəsidir.

Ölkələrin böyük əksəriyyətində xüsusi narahatlıq fərdlərin iştirakı olmadan və eyni zamanda fərdlər üçün ciddi hüquqi nəticələrə malik olan məlumatların

avtomatlaşdırılmış işlənməsi sistemləri çərçivəsində faktiki qərar qəbul edilməsinə qədər fərdi məlumatların avtomatik işlənməsi üçün yeni imkanların meydana çıxması ilə yaranmışdır. Fərdlər haqqında məlumatların "manipulyasiyası" nəticəsində yaranan insan hüquq və azadlıqlarına çoxsaylı təhdidlərin qarşısını almaq üçün onların yayılması və işlənməsini məhdudlaşdırmaqla sonuncuları qorumaq üçün xüsusi qaydalar meydana çıxmışdır.

Yekunda bu proses fiziki şəxs haqqında informasiyanın xüsusi bir növü olan yeni bir hüquqi kateqoriyanın - "fərdi məlumatlar" kateqorasiyasının meydana çıxması ilə nəticələndi.

Avropa ölkələrində və ABŞ-da bu kateqoriya 30 ildən əvvəl şəxsi həyat hüququ, şəxsi həyata hörmətin qorunmasının vacib elementlərindən biri kimi təqdim edilmişdir. Bugünə qədər dünyanın bir çox ölkələrində fərdi məlumatlarla bağlı ayrıca qanunvericilik qəbul edilmişdir ki, bu da bir çox müddəalarda bir-birinə bənzərdir. Bütün bu hallarda fərdi məlumatların qorunması zəruriliyi inkişaf etmiş informasiya texnologiyalarının müasir cəmiyyətində fərdin hüquq və azadlıqlarının qorunması elementi kimi qəbul edilir. Eyni zamanda, bu, kateqoriyaların əlaqələndirilməsi məsələsini də gündəmə gətirmişdir.

Şəxsi toxunulmazlıq üçün təhdidlər - fiziki və elektron təqdimat formaları arasındakı fərqdən qaynaqlanan istənilən şəxsi məlumat bazası üçün problemdir. Fərdi məlumatların elektron vasitələrdə əks olunmasının əsas zəif tərəfi ondadır ki, onlarla manipulyasiya etmək asandır[36, 27].

Yaşadığımız dövrdə Big Data texnologiyalarının inkişafı ilə fərdi məlumatlara təhdidlər artır, çünki tək-cə verilənlər bazasında olan məlumatlar deyil, həm də video, audio məlumatlar, İnternetdəki izlərimiz və s. birləşdirilə bilər. Böyük məlumat bazalarını (Big Data) analiz etmək üçün müasir sistemlər şəxslərin sadəcə GSM telefonunun koordinatları boyunca hərəkətlərini və açıq xarici müşahidə kameralarından görüntülərini, həmçinin İnternet trafikini analiz etməklə bir insanın bənzərsiz profilini yaratmağa imkan verir. Bu qədər böyük bir məlumat bazası yaradan zaman anonimliyi qorumaq praktik olaraq qeyri-mümkündür.

Beləliklə, fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı ilk qaydalar şəxsi həyat hüququ kontekstində nəzərdən keçirilmişdir. Bununla birlikdə, informasiya texnologiyalarının geniş yayılması, məlumatların, o cümlədən şəxs haqqında məlumatların aktiv şəkildə toplanması və emalı ilə xarakterizə olunan informasiya cəmiyyətinə keçidlə əlaqədar olaraq fərdi məlumatların emalının hüquqi tənzimlənməsinə ehtiyac artmışdır.

Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı xüsusi qanunların qəbul olunduğu Qərbi Avropa ölkələri bu mövzuda qabaqcıl ölkələr hesab oluna bilər. Bununla birlikdə, Avropa ölkələrində fərdi məlumat qanunvericiliyi inkişaf etməyə davam edir. Avropa dövlətlərinin praktikasında hüquqi tənzimləmə tələb edən yeni problemlər yaranır. Bura, məsələn, fərdi məlumatların sərhəddən ötürülməsi, biometrik fərdi məlumatların istifadəsi və s. problemlər daxildir.

Bir çox ölkələrin qanun və hüquq tətbiqi praktikasında bir sıra vacib prinsiplər mövcuddur ki, buna görə məlumatların fərdi məlumatlara aid edilməsi və ya edilməməsi müəyyən edilir. Bundan əlavə, Aİ-də fərdi məlumatların konsepsiyasına yanaşma da fərqlidir ki, Aİ ölkələrinin qanunvericiliyi açıq şəkildə məlumatların qorunması hüququnun mütləq olmadığını göstərir, lakin mütənasiblik prinsipinə uyğun olaraq başqalarının, məlumat operatorlarının da hüquq və vəzifələri nəzərə alınmaqla şərh olunmalıdır. Nəhayət, Aİ-nin doktrinal və hüquq tətbiqi təcrübəsi məlumatların fərdi məlumatlar kimi təsnif edilməli olduğu halları fərqləndirən bir sıra ardıcıl meyarları təmin edir.

1.3. Fərdi məlumatların qorunması üzrə beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın inkişaf istiqamətləri

Artıq 1960-cı illərdə fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsi və ötürülməsi ilə əlaqədar bir şəxsin fərdi məlumatlarının qorunması problemlərinin yalnız fərdi məlumatların milli hüquqi müdafiə vasitələrinin köməyi ilə həll edilə bilmədiyi məlum oldu. Milli normativ-hüquqi aktlar vasitəsi ilə transsərhəd məlumat axınının leqallaşdırılması cəhdləri ya kifayət qədər effekt vermədi və ya məlumatların ixracında virtual qadağaya səbəb oldu.

Məlumatların qorunması, geniş fəaliyyət göstərənlərin - məlumat prosessorlarının, məlumat subyektlərinin, tənzimləmə orqanlarının birgə işdə iştirak etməklə daha vahid bir yanaşmasını tələb edir. Bunun üçün yuxarıdan aşağıya doğru birgə təlim və vasitəçilik, habelə tənzimləmə tədbirləri və tətbiqetmə tələb olunur. Son illərdə demək olar ki, bütün dövlətlər, eləcə də dövlətlərarası birliklər və təşkilatlar rəqəmsallaşma problemlərinə çox diqqət ayırırlar. Onların hərəkətlərinin təhlili qlobal prosesləri kifayət qədər əks etdirən vahid mənzərə yaradır.

Beynəlxalq səviyyədə fərdi məlumatların qorunması sahəsində münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktlar sistemi fəal istifadə olunur. Onların qısa təsvirini verək.

Birincisi, müasir dünyada informasiya hüquqları və azadlıqları insan və vətəndaşın əsas hüquqlarının ayrılmaz hissəsi kimi tanınır. Məsələn, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi şəxsi və ailə həyatını ixtiyari müdaxilədən qoruyur. Bundan əlavə, Bəyannamədə "yazışma sirri" şəxsi insan hüquqlarının növlərindən biri elan olunur. 1950-ci il İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası da bu hüququ təsbit etmişdir. Eyni sözləri Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt haqqında da demək olar.

1989-cu il Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 16-cı maddəsi uşağın şəxsi həyatına, ailəsinə və ya yazışma hüququna və ya onun şərəfinə və nüfuzuna qanunsuz müdaxilə edilməməsi şərtilə bir uşağın şəxsi həyatı hüququnu da təmin edir, uşağın hər hansı qeyri-qanuni bir müdaxilə və ya hücumdan qanunla qorunmaq hüququnu təsbit edir[46, 161].

BMT-nin 1990-cı il tarixli Şəxsi xarakterli məlumatların olduğu kompüterləşdirilmiş kartotekaların reqlamentləşdirilməsinə dair Rəhbər Prinsipləri bu normalara əməl etməyi tələb edir: “Öz şəxsiyyətini təsdiq edən istənilən insan ona aid olan informasiyanın emala məruz qalması haqqında aydın şəkildə məlumat almaq, həmin informasiya üzərində müvafiq düzəliş aparmaq, qanunsuz, əsaslandırılmış olduğu və qeyri-dəqiq qeydə alındığı halda onu məhv etmək, bu informasiyanı kimsə əldə edibse, onu bilmək hüququna malikdir”. Məlumatların transmilli miqyasda ötürülməsi o vaxt mümkündür ki, aidiyyatı ölkələr arasında müvafiq hüquqi normalar

üst-üstə düşsün, yaxud normalar qarşılıqlı şəkildə razılaşdırılsın. Bu Rəhbər Prinsiplər də fərdi məlumatlar haqqında sənədlərin birinci nəslinə aid edilir[5, 120].

İkincisi, XX əsrin ikinci yarısından məlumatların həcmi, onun emal yollarının sayı artır. İnternet texnologiyaları və avtomatlaşdırılmış kompüter sistemlərinin kütləvi tətbiqi, xüsusən də məlumatların saxlanması və ötürülməsi üçün ümumdünya integrasiya olunmuş kompüter şəbəkələrinin geniş yayılmasından bəri bu proses xüsusilə aktiv olmuşdur. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, kompüter informasiya sistemlərinin istifadəsi informasiyanın intensivləşməsinə səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlar "sərhədyanı məlumat mübadiləsi"nin intensivləşməsi ilə əlaqədar əsas məlumat hüquqlarını tənzimləyən sənədlər toplusu qəbul etmişlər.

Ümumiyyətlə, fərdi məlumatların qorunması üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq Avropada xüsusilə intensiv şəkildə inkişaf etmişdir. Bu sferada Fərdi Məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsi zamanı fiziki şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında AŞ-nın Konvensiyası xüsusilə vurğulanmalıdır. Konvensiyanın bəzi müddəaları fərdi məlumatların toplanması, işlənməsi və saxlanması qaydalarını müəyyən edir. Bu normativ hüquqi aktın vacib xüsusiyyəti ondadır ki, fərdin irqi, siyasi görüşləri, sağlamlığı, dini haqqında məlumatların müvafiq hüquqi əsas olmadan işlənməsini qadağan edir[53, 212].

Aİ-də fərdi məlumatların qorunması məsələləri bir sıra sənədlərlə tənzimlənir. Belə ki, 1979-cu ildə Avropa Parlamentinin İnformasiyalaşdırmanın gedişatı ilə əlaqədar fərdi hüquqların müdafiəsi haqqında Qətnaməsi qəbul edildi. Bir il sonra, Aİ-yə üzv-dövlətlər arasında "Dövlətlərarası fərdi məlumat mübadiləsində məxfiliyin qorunması qaydaları haqqında" əməkdaşlığa dair tövsiyələr qəbul edildi.

2016-cı ilə qədər fərdi məlumatların qorunması Aİ Parlamenti və Şurasının direktivləri ilə tənzimlənirdi. Həmin direktivlər arasında Avropa Parlamentinin 95/46/EC və 2002/58/EC sayılı Direktivləri və 24 oktyabr 1995-ci il tarixli Aİ Şurasının "Fərdi məlumatların emalı və bu cür məlumatların sərbəst hərəkəti ilə bağlı şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Direktivi, Telekommunikasiya sektorunda fərdi məlumatların istifadəsi və məxfiliyin qorunması ilə əlaqədar Avropa

Parlamenti və Şurasının 1997-ci il 15 dekabr tarixli 97/66/EC Direktivi xüsusilə qeyd edilməlidir.

Müxtəlif ölkələrdə fərdi məlumatların hüquqi tənzimlənməsi modeli mükəmməl deyildir[136, 99-133]. Aİ-nin 27 aprel 2016-cı il tarixli "Fərdi məlumatların emalı, bu cür məlumatların sərbəst hərəkəti və 95/46/EC sayılı Direktivinin ləğvi ilə bağlı şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında" 2016/679 sayılı Reqlamenti əsasında 25 may 2018-ci il tarixindən başlayaraq fərdi məlumatlar haqqında qanunvericilik vahidləşdirildi və buna görə də Aİ ərazisində fərdi məlumatların vahid konsepsiyası formalaşdırılmışdı.

İnsan və xalqların hüquqları üzrə Afrika Xartiyasında şəxsi həyat hüququnun qorunması ilə bağlı birbaşa, konkret bir müddəə yoxdur. Bu, müvafiq regionun dövlətləri üçün əhəmiyyətli bir problem yaradır, çünki adıçəkilən Xartiya Afrika dövlətləri arasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə baza sənəd hesab olunur. Bununla belə, region çərçivəsində bəzi sənədlərdə müvafiq məsələlər hüquqi tənzimləmə obyektinə çevrilə bilmişdir. Afrikada ifadə azadlığı prinsipləri Bəyannaməsi heç kəsin öz ifadə azadlığına özbaşına müdaxilə edilməməsi və ifadə azadlığına hər hansı bir məhdudiyyət qoyulmasını təmin edir, belə təminat qanunla təmin edilir, qanuni bir marağa xidmət edir və demokratik bir cəmiyyətdə zəruridir[60].

27 iyun 2014-cü il tarixli Afrika İttifaqının Kiber təhlükəsizlik və fərdi məlumatların mühafizəsi Konvensiyası texnologiyanın təsiri ilə əldə edilən məlumatlarla bağlı məxfilik hüquqlarını da qoruyur. Hazırda 14 Afrika dövləti bu Konvensiyanın iştirakçısıdır[144].

Fərdi məlumatların emalının qanunvericilikdə konsolidasiyası məsələləri son zamanlar ədalətsiz istifadə faktlarına görə dəfələrlə BMT-nin iclaslarının gündəliyinə daxil edilmişdir. Bu sahədə əsas problemlərdən biri milli təhlükəsizlik maraqlarını fərdi məxfilik hüquqları ilə əlaqələndirməyin zəruriliyidir. Şəxsi hüquqların beynəlxalq hüquq normalarının ayrılmaz hissəsi kimi statusu məhkəmə təcrübəsini də əhatə edə biləcək tənzimləmə tələblərini müəyyənləşdirir.

Fərdi məlumatların qorunması sferasında beynəlxalq əməkdaşlıq yaşadığımız XXI əsrdə də davam etdirilir və bu istiqamətdə beynəlxalq səylər, təşəbbüslər daim həyata keçirilir.

Son illərdə həm dövlət, həm də özəl sektordakı bir sıra nüfuzlu qurumlar, fərdi məlumatların qorunması üçün beynəlxalq hüquqi baza yaratmağa cəhd göstərmişlər. Məsələn, 2005-ci ildə 27-ci Beynəlxalq Məlumat Qorunması və Məxfilik Komissarları Konfransı "Montrye Bəyannaməsini" qəbul etmişdir, bu sənədlə BMT-yə məlumatların qorunması və məxfiliyinə dair hüquqları ətraflı şəkildə izah edən məcburi bir hüquqi sənəd hazırlamaq müraciəti edilmişdir. Bu müraciət 2008-ci ildə Məlumatların qorunması üzrə komissarların Strasburqda keçirilmiş 30-cu Beynəlxalq Konfransın yekun sənədində də təkrarlanmışdı[70, 1].

Oxşar müraciətləri bəzi məşhur şirkətlər də etmişlər, məsələn, 2007-ci ildə informasiya nəhəngi olan "Google" beynəlxalq ictimaiyyəti "qlobal məxfilik standartları" yaratmağa çağırırdı. 2009-cu ildə İspan Məlumat Qoruma Təşkilatının başçılığı ilə dünyadakı bir qrup məlumat qoruması orqanları məlumat üzərində qlobal bir hüquqi sənəd hazırlamaq üçün birgə təşəbbüs göstərməklə bu prosesə start vermişdilər[135, 387].

Fəaliyyət çağırışlarının əksəriyyəti normativ hüquqi və məcburi bir vasitə və ya çərçivənin yaradılmasına yönəlmişdir. Məsələn, özünün 58-ci sessiyasında (1 may - 9 iyun - 11 avqust 2006-cı il) BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası "transsərhəd məlumat axınında fərdi məlumatların qorunması" adlı sənəd qəbul etmişdi[109]. Bu təşəbbüs potensial olaraq beynəlxalq konvensiya layihəsinin hazırlanmasına səbəb ola biləcək müddətli iş proqramı idi.

Beynəlxalq Hüquq Komissiyası ekspertləri bildirir ki, beynəlxalq məcburi və məcburi olmayan sənədlər, habelə dövlətlər tərəfindən qəbul edilən milli qanunvericilik və məhkəmə qərarları məlumatların qorunmasının bir sıra əsas prinsiplərini ortaya qoyur; bu kimi prinsiplər dövlətlər arasında geniş rəğbət qazanır. Məlumatların qorunması üzrə sahəvi qanunvericiliyi olan dövlətlərin sayı artır və bu, məlumatların qorunması üçün hüquqi rejimin formalaşdırılmasında yaxşı bir ölçüdür.

BMT İnsan Hüquqları Şurası 18 dekabr 2013-cü ildə keçirilmiş 28-ci müntəzəm iclasında rəqəmsal əsrdə şəxsi həyat hüququ ilə bağlı qətnamə qəbul etdi, bu, dünyada insanların eyni vaxtda yeni informasiya texnologiyalarından istifadə etməsinə imkan verən texnoloji inkişafın sürətli tempini təsdiqləyir. Eyni zamanda, bu proses hökumətlərin, agentliklərin və digər şəxslərin insan hüquqlarını, xüsusən şəxsi toxunulmazlıq hüququnu pozan və ya sui-istifadə edə biləcək nəzarət, ələ keçirmə və fakt toplamaq qabiliyyətini artırır və bununla da azadlığa tam hörmətin vacibliyini vurğulayır.

Bütövlükdə, rəqəmsal əsrdə məlumat əldə etmək və bu demokratik iştirakın fundamental əhəmiyyəti də daxil olmaqla məlumat axtarmaq, almaq və yaymaq gündəlik həyatımızın ayrılmaz bir hissəsidir[175].

Müəyyən bir dərəcədə məxfilik və fərdi məlumatların belə tərzdə "qorunması" daha yüksək səviyyədə BMT fəaliyyətində istifadə olunur. Belə ki, 24 mart 2015-ci il tarixində BMT İnsan Hüquqları Komitəsi üç illik müddətə Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı Xüsusi Məruzəçi vəzifəsinin təsis edilməsinə də qərar verdi[160]. Bu prosesin baş tutmasına BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının rəqəmsal əsrdə məxfilik hüququ ilə bağlı məruzəsi (30 iyun 2014-cü il tarixli) əsaslı təsir göstərmişdir. Məruzədə vurğulanır ki, dövlət şəxsi həyatın qorunmasını və insan hüquqlarına hörməti təmin edir. Lakin özəl sektorla məsuliyyət bölgüsünə əsaslanaraq, biznes strukturlarının da müəyyən öhdəlikləri vardır. Xüsusilə fərdi məlumatların qorunması onların səviyyəsində təmin edilməlidir. Qeyd edək ki, ümumilikdə fərdi məlumatların qorunması və avtomatlaşdırılmış işləmə zamanı məlumatların qorunması fərqlidir.

Başqa bir beynəlxalq təşkilatın aktları arasında İƏİT-in Rəqəmsal İqtisadiyyat: İnnovasiya, tərəqqi və sosial rifah haqqında 2016-cı il Kankun Bəyannaməsini də qeyd etmək lazımdır. Bəyannamədə göstərilir ki, iştirakçı-dövlətlər fərdi məlumatları qorumaqla, İnternetin açıqlığını və informasiya təhlükəsizliyini birləşdirərək, məlumatların sərbəst dövriyyəsini təmin etməyə çalışırlar[174]. Bu, bir sıra xüsusi hadisələrin təşviq olunduğu bir təlimatdır. İƏİT Şurasının İnternetdə Hökumət Siyasətinin İnkişaf etdirilməsi Prinsipləri ilə bağlı Təvsiyəsi bu sferada təməl

prinsipləri, İnternet üçün siyasətlərin hazırlanması, o cümlədən qlobal səviyyədə əlaqələndirilmiş və effektiv qorunması prinsiplərini müəyyən edir[173]. İnternetin bütün iqtisadi və sosial potensialından istifadə etmək üçün məxfilik kifayət qədər qorunmalıdır.

Fərdi məlumatların qorunması standartları beynəlxalq səviyyədə tanınan prinsiplərə əsaslanmalıdır (məsələn, İƏİT-in məxfiliyin qorunması metodologiyasında) və hökumətlər eyni məqsədləri həyata keçirən qanunların qarşılıqlı tanınmasını yayaraq qlobal qarşılıqlı əlaqəni (uyğunluğu) həyata keçirməyə çalışmalıdırlar. Sərhəd rejimində əməkdaşlıq gizlilik və yeniliyi qorumağa kömək etməlidir. Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı qaydalarda vətəndaşların əsas hüquqları, xüsusən söz azadlığı, mətbuat azadlığı, açıq və şəffaf idarəetmə hüququ da nəzərə alınmalıdır.

İƏİT aktlarının təhlili fərdi məlumatlarla əlaqəli bir neçə meyarı müəyyənləşdirməyə imkan verir. Birincisi, fərdi məlumatların qorunması özü məxfiliyin qorunması kontekstində və onun "davamı" olaraq qəbul edilir. İkincisi, fərdi məlumatların emalına razılıq bildirmə mexanizmlərinin sərt tənzimlənməsi təmin edilir. Üçüncüsü, bildiriş və müraciət mexanizmləri olduqda fərdi məlumatların ictimai maraqlarda istifadə edilməsi imkanı vardır. Dördüncüsü, eyni zamanda digər əsas hüquq və azadlıqlara (söz azadlığı, sərbəst məlumat dövriyyəsi) riayət etmək lazımdır.

Əslində, fərdi məlumatların lazımi qaydada tənzimlənməsinə baxmayaraq, şəxslərin və dövlətin maraqları ilə mümkün olan ziddiyyətləri fərdi məlumatların qorunması prosesinə potensial təhlükə yaradır. 2016-cı ilin oktyabr ayında İƏİT Rəqəmsal Hökumət Strategiyaları Təvsiyəsinin müddəalarını sistemləşdirən Rəqəmsal Hökumət Tətbiqini hazırladı və rəqəmsal hökumət strategiyalarının həyata keçirilməsinə töhfə verən 12 prinsipi qeyd etdi, bunlardan biri şəxsi həyatın qorunması və təhlükəsizliyin təmini prinsipidir[143].

Digər bir beynəlxalq təşkilat olan Hüquq vasitəsilə Demokratiya üçün Avropa Komissiyası (Venesiya Komissiyası) fərdi məlumatların toplanması və nəzarətinin tənzimlənməsini, xüsusən də fərdi məlumatların qorunmasını, məqsədli izləmə,

strateji nəzarət və video nəzarətindən sui-istifadə hallarından qorunmağı təmin etməyi, xüsusilə ictimai yerlərdə zəruri hüquq normalarından biri hesab edir[27, 62-66].

Müasir dövrdə bir çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar fərdi məlumatların qorunması üzrə artıq öz daxili qaydalarını formalaşdırmışlar. Onların arasında, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi, BMT Qaçqınlar İşləri üzrə Ali Komissarlığı, İNTERPOL və digərləri xüsusilə vurğulanmalıdır.

2017-ci ildə Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi və Brüssel Məxfilik Şəbəkəsi humanitar təşkilatlara öz əməliyyatlarında məlumatların qorunması ilə bağlı təlimat vermək üçün Humanitar Fəaliyyətdə Məlumatların Mühafizəsi üzrə Təlimat kitabçasını nəşr etmişdir[90, 6-7]. Bundan əlavə, son illər məlumatların qorunması məsələlərini müzakirə etmək üçün Avropa Məlumatların Mühafizəsi Nəzarətçisi (EDPS) ofisinin və əlaqəli digər beynəlxalq təşkilatların işçi qruplarının birgə təşkil etdiyi bir sıra toplantılarda fərdi məlumatların qorunması üzrə ayrıca təlimatların hazırlanması geniş müzakirə predmeti olmuşdur.

Fərdi məlumatların qorunması sahəsində nüfuzlu mütəxəssislərdən olan Kristofer Kuner qeyd edir ki, məlumatların qorunması üçün qlobal bir hüquqi bazanın qurulması üçün ən azı aşağıdakı suallara cavab verilməlidir: Hüquqi əməkdaşlığın forması? Mövcud bir alətdən istifadə edilməli, yoxsa yenisi hazırlanmalıdır? Bir vasitə üçün əsas olacaq standartlar? İşə əlaqələndirən qurum? Mexanizmin fəaliyyət dairəsi?[89, 307-311]

Beləliklə, özəl sektorda fərdi məlumatların toplanmasında şəffaflığın zəifliyi, mövcud hüquq normaları ilə aktual fəaliyyət arasındakı nəzərəcarpacaq fərq, şəxsi həyatla bağlı anlayışların beynəlxalq hüquqi adət kimi nəzərdən keçirilməsini zəruri edir. Müasir dövrdə beynəlxalq hüquq sahəsində fərdi məlumatların qorunması, o cümlədən müxtəlif tənzimləmə vasitələrinin axtarışı fəal şəkildə araşdırılır. Bütövlükdə, Aİ çərçivəsində fərdi məlumatların qorunması üzrə mexanizmlərin fəaliyyətini müsbət qiymətləndirmək olar. Eyni zamanda, Avropa məkanında fərdi məlumatların qorunmasını tanıyan qanunları qəbul edən dövlətlərin sayı sürətlə artır.

Bundan əlavə, milli, regional və beynəlxalq məhkəmələr qanunların cəmiyyətin ehtiyaclarını ödəməsi üçün fərdi məlumatların qorunması yollarını nəzərdən keçirirlər. Beynəlxalq hüquq normaları ilə yanaşı, fərdi məlumatların qorunmasının tənzimlənməsi və beynəlxalq hüquq sahəsində dövlətin təsir imkanlarının azaldılması ilə əlaqəli beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan fərdi məlumatların emalı ilə əlaqəli hüquqi rejim də formalaşmışdır.

Fərdi məlumatların emalı və ötürülməsinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin əsas problemi məlumatların qorunmasının əsas götürülməli olduğu baza prinsiplər üzrə konsensus yaratmaqdır. Belə bir konsensus əldə etmədən, sərhədyanı məlumatların ötürülməsində müxtəlif ölkələrin qanunlarına zidd olan bir problemi həll etmək mümkün deyildir. Vahid "oyun qaydaları" yarada biləcək konkret bir beynəlxalq təşkilat olmadığından, bu sahədə təşəbbüslər siyasi və iqtisadi birliklər və transmilli təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilmişdir.

II FƏSİL. AVROPA İTTİFAQI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI

2.1. Avropa İttifaqında fərdi məlumatların qorunmasının ümumi səciyyəsi

Fərdi məlumatların qorunması standartlarının ən fəal inkişafı Avropada müşahidə olunur. Avropa qitəsində fərdi məlumatların qorunması üçün tənzimləmə mexanizminin formalaşmasında əsas mənbələr İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi üzrə Avropa Konvensiyası, Fərdi Məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsi zamanı fiziki şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında AŞ-nın Konvensiyası, fərdi məlumatların qorunmasına dair direktivlər, Əsas hüquqlar haqqında 2000-ci il Aİ Xartiyası və 2016-cı il tarixli 679 sayılı Rəqlamentdir. Bununla yanaşı, Aİ-yə üzv-dövlətlərin fərdi məlumatların qorunmasını tənzimləməyə yönəlmiş milli qanunlarının qəbul edilməsi də ümumilikdə bu prosesin inkişafında öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Avropada fərdi məlumatların qorunması standartlarının uyğunlaşdırılması nümunəsində “dövlətlərin müştərək fəaliyyətinə, birincisi, qayda-qanun yaradılması - insan hüquq və azadlıqlarının ümumi standartlarının işlənilib hazırlanması, ikincisi, bu standartların milli hüquq sistemlərində tətbiqi, üçüncüsü, müəyyən edilmiş standartlara uyğunluğunun monitorinqi üçün milli və beynəlxalq mexanizmlərin yaradılması və dördüncüsü, milli və beynəlxalq mexanizmlərdən istifadə etməklə pozulmuş hüquqların bərpasını təmin etmək kimi məsələlər aid edilmişdir[42, 62].

Aİ-də fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı problemləri tədqiq edərkən, ilk öncə bu prosesin inkişaf tarixinin zənginliyinə diqqət yetirilməlidir. Məsələn, 1973-cü ildə İsveçdə qəbul edilən Məlumatların qorunması haqqında Qanun[80, 1-2], 1978-ci ildə Almaniya, Fransa, Danimarka, Norveç və Avstriyada, 1979-cu ildə isə Lüksemburqda qəbul edilən oxşar qanunlar xüsusi qeyd edilməlidir[68, 571-572].

1970-ci illərin ortalarında AŞ rəsmiləri belə bir nəticəyə gəldilər ki, İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi, informasiya texnologiyalarının aktiv inkişafı fonunda hərəkətlərə çox sayda məhdudiyyət qoyur. Bu fikri Fərdi məlumatların qorunması üzrə Avropa Komissarı Peter Hustinks bildirmişdir. Onun fikrincə, xüsusilə, “şəxsi həyat” anlayışının aydınlaşdırılması, şəxsi həyatın dövlətin

müdaxiləsindən qorunması fikrinin qabardılması, şəxsi həyatı qəsb edən subyektlərin təkcə hakimiyyət deyil, həm də təşkilatlar və ayrı-ayrı şəxslər ola biləcəyini nəzərə alaraq düzəlişlər tələb olunur[84].

Bunu nəzərə alaraq 1981-ci ildə AŞ Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış işlənməsi zamanı fiziki şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyanı qəbul etdi. Daha sonra bu sənəd AŞ-yə üzv-ölkələr arasından 34 Avropa dövləti, o cümlədən Aİ-nin bütün dövlətləri tərəfindən ratifikasiya edildi. Bu Konvensiyanın məqsədləri iştirakçı-ölkələrin ərazisində vətəndaşlığından və yaşadığı yerdən asılı olmayaraq hər bir şəxsin hüquq və əsas azadlıqlarının, xüsusən də ilk dəfə bu şəxslə bağlı fərdi məlumatların avtomatik işlənməsi ilə əlaqədar şəxsi sirr hüququnun qorunmasını təmin etmək idi. Bütün bunlar "fərdi məlumatların qorunması" termini ilə göstərilir[61, 411-412]. Bununla yanaşı, AŞ bank əməliyyatlarında fərdi məlumatların qorunması, səlahiyyətli qurumlar tərəfindən məlumatların ötürülməsi və telekommunikasiya sahəsində məlumatların emalı ilə bağlı xüsusi tövsiyələr hazırlamışdır. Bu Konvensiyanın ratifikasiyası ilə əlaqədar fərdi məlumatların qorunması üzrə milli qanunvericiliyin qorunması məsələlərində, xüsusən prosessual hüquq məsələlərində tənzimlənən müxtəlif yanaşmalar daha aydın şəkildə özünü göstərməyə başladı. Bu vəziyyət, xüsusən dövlət və özəl xidmətlərin keyfiyyətinin fərdi məlumatların emalı və müasir informasiya texnologiyalarının istifadəsindən artan asılılığı fonunda Aİ-nin vahid bazarının inkişafına təhlükə yaradırdı.

Bununla əlaqədar olaraq, Avropa Komissiyası fərdi məlumatların qorunması sahəsində Aİ qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılması təşəbbüsünü irəli sürdü və bu proses fərdi məlumatların emalı və fərdi məlumatların sərbəst hərəkəti ilə əlaqədar fərdi şəxslərin müdafiəsi haqqında 95/46/EC sayılı Direktivinin qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Qeyd edilən Direktiv fərdi məlumatların qorunması üzrə ümumi Avropa sisteminin əsasını qoymuşdur.

Bu sənəd bir neçə əsas hüquqi anlayışı təsdiqlədi. Birincisi, "fərdi məlumatlar" müəyyən edilə bilən və ya müəyyən edilmiş bir şəxs (məlumat subyekti) ilə əlaqəli hər hansı bir məlumat kimi tanınır və istənilən mühitdə qeydə alınan məlumat deməkdir. Şəxslərin adları, poçt və elektron ünvanları avtomatik olaraq bu

kateqoriyaya düşür[103, 21-22]. "Məlumat nəzarətçiləri" anlayışı dedikdə fərdi məlumatların işlənməsinin məqsəd və metodlarını müəyyən edən bir şəxs və ya təşkilat başa düşülür. "Fərdi məlumatların işlənməsi" dedikdə, 95/46/EC sayılı Direktivi fərdi məlumatların və ya onların birləşməsi, toplanması, qeyd edilməsi, sistemləşdirilməsi, saxlanması, dəyişdirilməsi, ötürülməsi və ya açıqlanması da daxil olmaqla hər hansı bir əməliyyatı nəzərdə tutur.

Qeyd edilən Direktiv və ona uyğun olaraq qəbul edilmiş milli qanunlar fərdi məlumatların qorunması sahəsində nəzarət funksiyalarını həyata keçirən səlahiyyətlər sistemi yaratmışdır. Xüsusilə, 95/46/EC sayılı Direktivinin 29-cu maddəsi əsasında "29-cu maddə üzrə İşçi Qrupu" yaradıldı, əsas vəzifəsi İttifaq ölkələrində vahid qanunvericiliyin təmin edilməsi məqsədilə Direktivin tətbiqini, ona əlavə və dəyişikliklərin öyrənilməsi idi. Bundan əlavə, Aİ-nin hər bir ölkəsində əsasən fərdi məlumatları qorumaq hüquqlarının pozulduğunu güman edən şəxslərdən məlumat alan, Məlumat Qoruması üzrə Müvəkkillərin rəhbərlik etdiyi xüsusi komissarlar və ya agentliklər yaradıldı.

2001-ci ilin dekabrında İttifaq orqanları və qurumları tərəfindən Fərdi məlumatların avtomatik işlənməsi və sərbəst hərəkətləri zamanı şəxslərin qorunması üçün ümumməcburi qaydalar (Regulation (EC) 45/2001) qəbul edildi. Bu sənəd əsasında Məlumatların Qorunması üzrə Avropa Müvəkkili (EU Data Protection Supervisor) adlı xüsusi təsisat yaradıldı. Bu orqanın əsas funksiyası hüquq pozuntularından şikayətləri yoxlamaq və Aİ Məhkəməsinə hüquq pozucularının cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə dair İttifaq orqanlarına tövsiyələr verməkdən ibarət idi.

Yeni qaydalar, məlumat subyektinin razılığı olduğu hallar istisna olmaqla, irqi və ya milli mənşə, siyasi görüşlərə, dinə, peşə birliklərinə üzv olmağa, həmçinin məlumat subyektinin sağlamlığına və ya cinsi həyatına aid fərdi məlumatların toplanmasını və işlənməsini qadağan edir.

Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı Aİ qanunvericiliyinin inkişafında 95/46/EC sayılı Direktivi tamamlayan Fərdi məlumatların emalı və elektron rabitə sahəsində məxfilik və şəxsi sirlərin qorunması ilə bağlı 2002/58/EC Direktivi

xüsusilə qeyd edilməlidir. Adıçəkilən sənədin əsas məqsədi elektron rabitə istifadəçilərinin şəxsi məlumatlarına münasibətdə hüquq və azadlıqlarını qorumaq və şəxsi həyat hüququnu mühafizə etmək, həmçinin şəxsi məlumatların emalını minimuma endirmək və mümkün olduğu yerlərdə anonim məlumatların istifadəsini təşviq etməkdir[77, 90].

15 mart 2006-cı il tarixində Aİ Parlamenti və Şurası Məlumatların saxlanması haqqında Direktiv qəbul etdi. Bu Direktivin qəbulunda məqsəd cinayət araşdırmalarında Avropa əməkdaşlığını asanlaşdırmaq idi. Direktivə əsasən, elektron rabitə xidmətləri və şəbəkələrinin təminatçılarından, üzv-dövlətlərdən asılı olaraq, telefon danışqları və elektron poçtlarla əlaqəli trafik məlumatlarını altı aydan iki ilədək saxlamaları tələb olunur.

Bu trafik məlumatlarına telefon zənglərinin (İnternet telefonu da daxil olmaqla) və alıcısının müəyyənləşdirilməsi üçün lazım olan məlumatlar, eyni zamanda bu telefon zəngləri və e-poçtların vaxtı, tarixi və müddəti barədə məlumatlar daxil edilir. Belə məlumatlar milli polis orqanlarına və digər üzv-dövlətlərin polis işçilərinə müvafiq milli qanunların tələblərinə uyğun olaraq əlçatan olmalıdır[51, 238].

Belə bir Direktivin qəbul edilməsi obyektiv zərurət idi, çünki rabitə təminatçılarının bu məlumatları marketinq məqsədilə müntəzəm olaraq saxladığı ABŞ-dan fərqli olaraq, bir çox Avropa ölkələrindəki rabitə təminatçılarının on illərlə hesablama məqsədləri üçün yararlı olmadığından bu məlumatları silməkləri qanuni olaraq tələb olunurdu[83]. Terror hücumlarından sonra polis orqanları bu cür məlumatların cinayətkarlıqla mübarizə üçün əvəzsiz olduğuna inandılar. Beləliklə, məlumatların məhv edilməsinin lehinə prezumpsiyanın ləğvi üçün bir qanun lazım idi.

Aİ Məhkəməsi dəfələrlə fərdi məlumatların qorunması məsələlərinə diqqət yetirmişdir. Aİ Məhkəməsi, Aİ hüququnun "Qərbi Avropa hüquq doktrinası ilə əlavə və yenilənmiş" hüquq tətbiqetmə təcrübəsi nəticəsində "birbaşa fəaliyyət" doktrinasının formalaşmasında əsas rol oynayır.

Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı ilk məhkəmə işlərindən birinə 1960-cı illərin sonlarında Aİ Məhkəməsi tərəfindən baxılmışdı. Stauder işinin materiallarına

görə, Avropa Komissiyası sosial müavinət alan bəzi insanlara yeni bir təşəbbüs vermək qərarına gəldi. Avropa Komissiyasından yardım almaq üçün satıcılara alıcının adına verilən bir kupon təqdim etmək lazım idi. Ancaq bir Alman vətəndaşı Stauder Alman Konstitusiyasında zəmanət aldığı təməl hüquqlarının pozulduğunu iddia adərək adını və ticarət ünvanını bildirməkdən imtina etdi. Aİ Məhkəməsi İttifaqın üzv-dövlətlərinin sosial yardım alanların müəyyənləşdirmə üsulunu müstəqil seçmək hüququnu tanıdı. Bundan əlavə, Aİ Məhkəməsi "təməl insan hüquqları Aİ hüququnun ümumi prinsiplərinə aiddir və qorunmalıdır" qənaətinə gəlmiş və bununla da "əsas insan hüquqlarını qoruyan İttifaq hüququ ..." olduğunu vurğulamışdır[153].

İllər sonra, 2003-cü ilin mayında Avstriya ilə bağlı Rechnungshof işi araşdırıldı. Bu iş dövlət qulluqçularının əmək haqqı məlumatlarının yayımlanmasının mümkün olub-olmamasını sual altına aldı. Məhkəmə qərarı Aİ direktivlərinin müddələrinin ictimai sektorda fərdi məlumatların emalı ilə əlaqəli olduğunu açıqladı. 2003-cü ilin noyabrında, İsveçin Lindqvist iddiasında Aİ Məhkəməsi, Aİ direktivlərinin əsas müddələrinin - fərdi məlumatların qorunması prinsiplərinin veb saytlarla birbaşa əlaqəli olduğu barədə qərar verdi. Xüsusilə, sərhəddən məlumat ötürülməsinə dair bir çox müddəanın İnternet həqiqətlərinə bir qədər uyğun olmadığı və düzəliş edilməsi lazım olduğu vurğulandı[148].

Zaman həqiqətləri, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, həm fərdi həyat sahəsində, həm də şəxslərin təşkilatlar və hökumət strukturları ilə ictimai münasibətlərində fərdi məlumatların aktiv şəkildə toplanması və emalı "fərdi məlumatlar" adlı hüquqi kateqoriyanın məzmununu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Bu kateqoriya şəxsi həyat xaricində sürətlə yayılır. Bunu nəzərə alaraq, Avropa hüququ, fərdi məlumatların təməl insan hüquqları və azadlıqlarından biri kimi qorunma hüququna əsaslanan fərdi məlumatların qorunması üçün müstəqil bir qurum yaratmağa başlayır.

Beləliklə, hazırda Aİ üzv-ölkələrinin vətəndaşları tərəfindən təsdiqlənməli olan Aİ Konstitusiyası layihəsinin müəllifləri Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasının "Azadlıqlar" fəslində "şəxsi və ailə həyatına, mənzil toxunulmazlığına və rabitə sirrinə hörmət" və "fərdi məlumatları qorumaq hüququ" kimi kateqoriyaları ayrıca

qeyd etmişlər və onları müstəqil, əsas hüquq kimi tanıyırlar. Bu bölgü 1970-ci illərdə AŞ tərəfindən başlanan işləri davam etdirir. Məlumatın qorunması İttifaqın demokratik həyatına dair VI fəslin 1-51-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Sənəddə informasiya təhlükəsizliyinin “ədalətli idarəetmənin” vacib elementi olduğu vurğulanır[154].

Bu gün fərdi məlumatların qorunması Avropa hüququnun ən dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir. 2009-cu ildən bəri, "fərdi məlumatların qorunmasına" Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasının 8-ci maddəsinə əsasən fundamental, əsas insan hüququ statusu verilmişdir. Xartiya Lissabon müqaviləsinin qüvvəyə minməsi ilə 2009-cu ildə tam hüquqi qüvvəyə mindi. Xartiyaya əsasən hər kəsin özünə aid fərdi məlumatların qorunması hüququ vardır. Bu məlumatlar göstərilən məqsədlər üçün və müvafiq şəxsin razılığı və ya qanunla müəyyən edilmiş digər qanuni əsaslarla ədalətli şəkildə işlənməlidir[98, 194].

Bu yolla, Xartiyanın 7-ci maddəsində (İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsində yer alan və ən yaxşı tanınan hüququ özündə əks etdirən) şəxsi və ailə həyatına hörmətlə bağlı daha ümumi hüquqla yaxından əlaqəli olsa da, məlumatların qorunması təmin edilir. Həmin vaxtdan başlayaraq, Aİ Məhkəməsinin təcrübəsində müvafiq kateqoriyadan olan işlərin sayı da artmışdır ki, onların arasında məşhur “Rəqəmsal İrlandiya iddiası”, “Google İspaniya işi” və “Şrems” işlərini xüsusilə vurğulamaq olar[74, 187].

Beləliklə, 2014-cü ildə Rəqəmsal İrlandiya işində Aİ Məhkəməsi Məlumatların saxlanması ilə bağlı 2006-cı il direktivindən imtina etməklə bu hüquqdan istifadə etdi. Qeyd edilən Direktiv üzv-dövlətlərə terrorizmlə mübarizə məqsədilə vətəndaşlarının informasiya trafikinə dair müəyyən məlumatları saxlamağa icazə verirdi, lakin Aİ Məhkəməsinin mövqeyinə görə, bu, Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasının 8-ci maddəsinə əsasən mütənasibliyə ehtiyacı təmin edə bilməz[158].

Bir qədər sonra, məşhur Google İspaniya işində Aİ Məhkəməsi Google axtarış sisteminin 2006-cı il Direktivinə əsasən məlumat nəzarətçisi olduğunu müəyyən etdi və fərdi məlumatları ehtiva edən veb səhifələrə axtarış əlaqələrinin silinməsinə tələb etdi[156].

2017-ci ildə Şrems ilə bağlı qərarında Aİ Məhkəməsi Aİ daxilindəki məlumatların "Təhlükəsiz Liman Sazişinə" uyğun olaraq Amerika şirkətlərinə və təşkilatlarına ötürülməsini təmin edən Aİ Komissiyasının 2000-ci il tarixli qərarına etiraz etmişdi. Məhkəmənin qərarında qeyd edilir ki, ABŞ məlumatların emalını sisteməlik şəkildə tənzimləmir və Aİ Komissiyasının adekvat qorunmasını təklif etdiyinə şübhə ilə yanaşır[157].

İndiki mərhələdə fərdi məlumatların qorunması, Avropa hüquqşünasları tərəfindən daxili bazar məsələlərinin tənzimlənməsindən daha geniş tətbiq olunan üfüqi hərəkət normalarının məcmusu kimi qəbul olunur. Bu tendensiyanı həm Aİ Konstitusiya layihəsinin normalarında, həm də Aİ Məhkəməsinin qərarlarında görmək olar. Bundan əlavə, fərdi məlumatların qorunması məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsinin rolu, ittifaq ölkələrinin cinayət hüququ sahəsində “polis və məhkəmə orqanları arasında əməkdaşlığı” çərçivəsində integrasiyası ilə də əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Beləliklə, fərdi məlumatların qorunması hüququnun tənzimlənməsinə dair Avropa yanaşması bu hüququn informasiya cəmiyyətində yaşayan bir insanın fundamental, əsas hüquqlarından biri kimi başa düşülməsinə əsaslanır və şəxsi həyatın qorunması hüququndan bir qədər fərqlidir. Bu hüquqların hər biri bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir, onların birgə istifadəsi şəxsin maraqlarını qorumaq mexanizmini inkişaf etdirir. Hər iki hüquq hüquqi tənzimləmə zəruriliyinə, məlumatdan qanuni, məqsədyönlü istifadə prinsiplərinə, pozulmuş hüquqların qanuni müdafiəsinin adekvat və effektiv metodlarının mövcudluğuna əsaslanır: yalnız şəxsi həyatın toxunulmazlığının qorunması halında bu, özəl sferaya müdaxilənin qarşısını almağa imkan verir.

Nəzəri baxımdan, fərdi məlumatların qorunması üçün müstəqil bir hüquqi qurumun formalaşdırılması üçün bütün zəruri şərtlərin Aİ qanunvericiliyində yaradıldığını güman etmək olar. Hüquq institutunu həmcins bir ictimai münasibətlər qrupunu tənzimləyən hüquqi normaların məcmusu ilə təmsil olunan hüquq sisteminin bir elementi hesab etsək, fərdi məlumatların qorunması hüququ nəzəriyyə tərəfindən müəyyən edilmiş bütün meyarlara cavab verir. Konkret olaraq, bu meyarlara faktiki

məzmunun vahidliyi, hüquq normalarının yuridik birliyi, normativ təcridetmə, tənzimlənən münasibətlərin tamlığı daxildir.

Yuxarıda göstərilən amillərin və hadisələrin bütün birləşməsi Aİ-də insan hüquqları hüququ çərçivəsində fərdi məlumatların qorunması üzrə müstəqil bir hüquqi institutun fəal şəkildə formalaşmasından xəbər verir.

2.2. Fərdi Məlumatların Qorunması üzrə Ümumi Reqlament: müasir dövrün tələbləri

1995-ci il tarixli 95/46/EC sayılı Direktivin müddəalarının icrası ilə bağlı ilk hesabatda Avropa Komissiyası həddindən artıq məhdudiyyətlərin, xüsusən də adekvat qorunma səviyyəsinə aid tələblərin təfsirində fərqlər səbəbindən "həm Direktivin özünə, həm də bütövlükdə İttifaqın hüquqi normalarına xələl gətirdiyini" tanıdı. Buna baxmayaraq, Avropa Komissiyasına Norveç, Lixtenşteyn, İslandiya, İsveçrə, Kanada, Argentina, Grensi və Men adalarına və ABŞ-la bağlanmış ayrıca razılaşmanın adekvatlıq səviyyəsini qiymətləndirmək və müəyyənləşdirmək vəzifəsi tapşırılmışdı.

Məlumatların qorunması üçün detallı və kifayət qədər ciddi tələblərin olmasına baxmayaraq, qlobal səviyyədə bu göstəriş nəinki Avropa, digər ölkələrin qanunvericiliyinə də əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Hətta zamanında bu Direktiv dünyanın bir çox ölkələri üçün nümunəvi bir qanun kimi də xidmət etmişdir.

Sosial şəbəkə saytları, bulud əsaslı məlumatların emalı metodları, smart kartlarla əlaqəli xidmətlərin genişlənməsi, İnternet istifadəçilərinin sayının kəskin şəkildə artması və digər əhəmiyyətli, yeni texnoloji yeniliklərin meydana çıxması ilə Avropa Komissiyası 1995-ci il tarixli 95/46/EC sayılı Məlumat qoruması Direktivinin müddəalarına yenidən baxılması üçün məsləhətləşmə prosesinə başladı. Bu proseslə bağlı bütün maraqlı tərəfləri təmsil edənlərdən çoxsaylı təkliflər alındı[149].

Bəzi hallarda 1995-ci il Direktivinin həyata keçirilmiş müddəalarının milli səviyyədə yerinə yetirilməsinin qeyri-qənaətbəxş olduğu aşkar olunsada[108], Aİ-nin hüdüdlərində formalaşmış prinsiplərin nəzəri cəhətdən əsaslandırıldığını və kifayət qədər çevikliyə malik olduğunu demək olar ki, hamı tərəfindən qəbul edilirdi.

Bununla birlikdə, məlumatların avtomatik işlənməsi metodlarının təkamülü və informasiya texnologiyalarının inkişafındakı qlobal tendensiyalara uyğun hüquqi tənzimlənmənin zəruriliyi nəzərə alınaraq, 1995-ci il Direktivində islahatlar zamanı ciddi dəyişikliklər baş verdi. Fərdi məlumatların işlənməsi prinsiplərinin əsas rolunu nəzərə alaraq tənzimlənmənin bu seqmentində edilən dəyişikliklərin nəzərə alınması xüsusi aktualıq kəsb edirdi[32, 176].

2012-ci ildə Avropa Komissiyası məlumatların qorunması sahəsində qanunvericiliyin islah edilməsi üçün hərtərəfli bir təkliflə, o cümlədən işçilərin fərdi məlumatlarının qorunması üçün ümumi tələblər ilə tənzimləmə layihəsi və cinayət araşdırmaları kontekstində fərdi məlumatların emalına dair təlimat layihəsi ilə çıxış etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, təklifin əsası direktiv deyil, tənzimləmə layihəsidir. Bu proses sadəcə sənədin adının dəyişdirilməsi ilə bağlı deyildir. Belə ki, ümumilikdə rəqlamentlər direktivlərdən daha "güclüdür", çünki İttifaqın üzv-ölkələrində qanun qüvvəsi var və birbaşa tətbiq edilməlidir, direktivlərin müddəaları isə milli qanunvericiliyə çevrilməlidir (Aİ-nin üzv-dövlətləri qanunvericilik aktlarını qəbul etmələri tələb olunur; direktivdə göstərilən məqsədlərin həyata keçirilməsini təmin etsə də, istədikləri qaydada həyata keçirmə üsullarını seçmək hüququna malikdirlər).

Bəlkə də, 1995-ci ildə məlumatların qorunması sisteminin tənzimlənməsi üçün Aİ-nin müxtəlif ölkələrində fərqli tətbiqetmə metodları səbəbindən qeyri-kafi uyğunlaşmaya səbəb olan normativ aktın növünün seçilməsi vahid və effektiv hüquqi tənzimləməyə səbəb olmamışdır. Rəsmi qəbul və qüvvəyə minməzdən əvvəl Avropa Komissiyası tərəfindən təklif olunan qaydalar və təlimat layihələri Avropa Parlamenti və Şurası tərəfindən müzakirə edilir. Avropa Parlamenti və Şurasının bu cür təklif və layihələri rədd etmək və ya düzəlişlər təklif etmək hüququ da mövcuddur.

28 Yanvar 2014-cü il tarixində, Avropada Fərdi Məlumatların Mühafizəsi Günü münasibətilə, Avropa Komissiyasının vitse-prezidenti, Ədliyyə məsələləri üzrə Avrokomissar Vivian Ridinq, həm dövlət, həm də özəl sektorda fərdi məlumatların qorunması üçün səkkiz prinsipin hazırlandığını söyləmişdi:

- Prinsip 1: Avropa fərdi məlumatların qorunması üçün bütün dünya üçün bir model və standart ola biləcək etibarlı bir hüquqi baza yaratmalıdır. Əks təqdirdə, digər ölkələr bizi qabaqlayacaq və öz standartlarını Avropaya tətbiq edəcəklər;

- Prinsip 2: Şəxsi məlumatların qorunması üçün hüquqi baza özəl və dövlət sektorlarını ayırd etməməlidir. Vətəndaşlar ictimai sektorun topladığı, müqayisə etdiyi və bəzən hətta fərdi məlumatları satmaq istədiyi şərtlərdəki bu fərqi başa düşürlər;

- Prinsip 3: Şəxsi məlumatların qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin hazırlanması zamanı onlayn mühitdə vətəndaş azadlıqlarına təsir göstərdiyindən ictimai müzakirələr aparmaq zəruridir;

- Prinsip 4: Məhdudiyyətsiz şəkildə elektron rabitələrin dinlənilməsi, tutulması yolverilməzdir. Müşahidə və monitoring (nəzarət) maraqları üçün məlumatların toplanması məqsədli olmalı və bu müşahidə məqsədlərinə mütənasib bir çərçivə ilə məhdudlaşdırılmalıdır;

- Prinsip 5: Qanunlar aydın və aktual olmalıdır;

- Prinsip 6: Milli təhlükəsizlik maraqlarına əsaslanan istisnalar az istifadə edilməlidir. Bunlar istisna olmalıdır, yəni qayda olmalı deyildir;

- Prinsip 7: Müxtəlif istiqamətlərdə "dalğalanmaların" qarşısını almaq üçün məhkəmə nəzarəti zəruridir;

- Prinsip 8: Şəxsi məlumatların qorunması ilə bağlı qanunlar, maraqlı tərəflərin vətəndaşlığından asılı olmayaraq tətbiq edilməlidir[168].

27 aprel 2016-cı il tarixində Aİ Parlamenti tərəfindən Fərdi məlumatların emalı və bu cür məlumatların sərbəst hərəkəti ilə əlaqədar şəxslərin qorunması, habelə 95/46/EC sayılı Direktivin ləğv edilməsi haqqında 2016/679 sayılı Reqlamenti qəbul edildi. Bu sənədə adətən Fərdi məlumatların qorunması haqqında Ümumi Reqlament də deyilir. Ümumi Reqlament 25 may 2018-ci il tarixindən etibarən qüvvəyə minmişdir. Onun məzmunu müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsindəki tendensiyaları başa düşmək üçün maraqlıdır. Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiya ilə əlaqəli olan Ümumi Reqlament yalnız Aİ üzv-dövlətlərinə deyil, üçüncü ölkələrə də tətbiq edilə bilər.

Bu sənəd tövsiyə deyil, məcburi xarakterli bir aktdır və Aİ üzv-dövlətlərində birbaşa tətbiq edilməlidir[112, 61-62]. Ədəbiyyatda düzgün qeyd edildiyi kimi, Ümumi Reqlament fərdi məlumatların qorunması üzrə mövcud tələbləri onların təsir sferasını genişləndirmək, vətəndaşların hüquqları, eləcə də maliyyə qurumlarına xüsusi tələblər tətbiq etmək yolu ilə əhəmiyyətli dərəcədə artırır[31, 36-40].

Ümumi Reqlamentin məqsədi fərdi məlumatların qorunması üçün davamlı tədbirlər yaratmaqdır. 95/46/EC sayılı Direktivin davamçısı olaraq, Ümumi Reqlament fərdi məlumatların qorunması (xüsusən subyektlərin hüquqları və prosedurlarla əlaqədar) hüquqi tənzimləmə sahəsində bir sıra vacib dəyişikliklər etmişdir. Ümumi Reqlament, əvvəlki 95/46/EC sayılı Direktiv kimi, dövlət və özəl sektorlarda fəaliyyət göstərən məlumat nəzarətçilərinə şamil olunur. Ayrıca fərdi məlumatların işlənməsini ciddi şəkildə tənzimləyən kateqoriyalar arasında fərq qoyur. Xüsusilə, bu, insan hüquq və azadlıqlarının mümkün pozulması riski səbəbindən fərdi məlumatların (sağlamlıq məlumatları, genetik və biometrik məlumatlar) qorunmasına aiddir.

Ümumi Reqlament fərdi məlumatların bütövlükdə və ya qismən avtomatlaşdırılmış vasitələrlə işlənməsinə, habelə fərdi məlumatların fayl sisteminin bir hissəsi olan və ya fayl sisteminin bir hissəsi olmağı hədəfləyən digər yollarla emalına aiddir. Ümumi Reqlamentin Preambulasının 4-cü bəndinə əsasən, fərdi məlumatların qorunması hüququ mütləq hüquq deyildir, cəmiyyətdəki funksiyası ilə əlaqədar olaraq nəzərdən keçirilməlidir, mütənasiblik prinsipinə uyğun olaraq digər əsas hüquqlarla bərabərləşdirilməlidir[48, 11].

Ümumi Reqlamentdəki "işlənmə" termini dedikdə, fərdi məlumatlarla həyata keçirilən istənilən əməliyyatlar toplusu və ya avtomatlaşdırılmış vasitələrdən istifadə etməklə və ya onlarsız həyata keçirilən əməliyyatlar, məsələn, toplama, qeyd etmə, təşkil etmə, saxlama, dəyişdirmə, hasilat, məsləhətləşmə, istifadə, açıqlama, həmçinin ötürmə, paylama və ya başqa şəkildə təmin etmək, təşkil etmə və birləşdirmə, məhdudlaşdırma, silmə və ya məhv etmə nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, Ümumi Reqlament profiləşdirməyə, o cümlədən öz-özünə öyrənən kompüter alqoritmlərindən istifadəyə də şamil olunur[85, 55].

Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də ondan ibarətdir ki, Ümumi Reqlamentdə "fərdi məlumatların" nə olduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu termin müəyyən edilmiş və ya müəyyənləşdirilən fiziki şəxslə əlaqəli hər hansı bir məlumata aiddir (Ümumi Reqlamentin 4-cü maddəsinin 1-ci hissəsi).

Bir şəxsi birbaşa və ya dolayı yolla tanımağa imkan verən məlumatlara ad, şəxsiyyət nömrəsi, yer məlumatı, onlayn identifikator, IP ünvanı, "cookie"-dən istifadə edərkən əldə edilən məlumatlar və s. daxildir (bu siyahı tam deyildir). Təxəllüslü məlumat da Ümumi Reqlamentin əhatə dairəsinə daxildir.

Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, belə bir tərif fərdi məlumatların qorunmasına dair dövlətdaxili qanunlarla uyğunluq təşkil edir və genişlikdə müqayisə olunur və 1995-ci il Direktivində təsbit olunan tərifdən daha genişdir[26, 149-162]. Anonimləşdirilmiş məlumatlar, yəni şəxslərin müəyyənləşdirilməsinə imkan verməyən məlumatlar Ümumi Reqlamentin hüquqi tənzimlənməsinə daxil deyildir.

Ümumi Reqlamentin çatışmayan cəhətlərindən biri kimi, dolayı yolla şəxsi müəyyənləşdirə bilən məlumatların fərdi məlumatların dairəsinə daxil olması qeyd edilir. Bu vəziyyət məlumat rejimində hüquqi qeyri-müəyyənlik yaradır və bu məlumatların Ümumi Reqlamentin tənzimləmə sferasına daxil edilir[62, 18-23].

Ümumi Reqlament məlumat idarəedicilərinin iki növünü tənzimləyir: nəzarətçi (kontroller) və prosessor.

Bir vacib məqamı vurğulamaq gərəkdir ki, Ümumi Reqlament şəxsi həyata dair məlumatların fundamental insan hüququ olması konsepsiyasını tanıyır və göstərir ki, "Fərdi məlumatların emalı ilə əlaqədar fiziki şəxslərin qorunması fundamental hüquqdur"[63, 1116]. Ümumi Reqlament bu hüququn yeddi əsas prinsiplə qorunması üçün bir çərçivə formalaşdırır və təmin edir. Ümumi Reqlamentin 5-ci maddəsində fərdi məlumatların işlənilməsi üzrə yeddi əsas prinsip müəyyən edilmişdir: qanunçuluq, məhdudlaşdırma, məlumatların minimallaşdırılması, dəqiqlik, saxlamanın məhdudlaşdırılması, bütövlük və konfidensiallıq, hesabatlılıq.

Ümumi Reqlamentdə təsdiqlənmiş fərdi məlumatların işlənməsi prinsipləri məlumatların toplanması və işlənməsi zamanı qorunmasına yönəldilmiş və bu sənədlə nəzərdə tutulan bütün mexanizmlərdə öz əksini tapmışdır. Ümumi Reqlamentin öz

fəaliyyətini hər hansı bir nəzarətçiyə və ya məlumat prosessoruna tətbiq etdiyini nəzərə alaraq, bu prinsiplərə riayət olunmasının həm AI daxilində, həm də xaricində zəruri olduğunu vurğulayırıq, çünki onların pozulması müvafiq məsuliyyətə səbəb ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, Ümumi Reqlament bazarın fəaliyyətini optimallaşdırmaq üçün deyil, bazara təsir göstərə biləcək fərdi məlumat subyektlərinin şəxsi maraqlarını qorumaq üçün qəbul edilmişdir və bu cür təsir birmənalı və həmişə müsbət də deyildir[43, 29-35].

Ümumi Reqlament üçüncü ölkələrdə qeydiyyatla alınan qurumlara da şamil edilir ki, AI-də olan şəxslər bu Reqlamentə uyğun olaraq təmin olunan müdafiədən məhrum olmasınlar. Fərdi məlumatların AI-də təsis edilməyən başqa bir nəzarətçi və ya prosessor tərəfindən işlənməsi, ödənişlə əlaqəli olub-olmamasından asılı olmayaraq məlumat subyektlərinə mal və ya xidmət təklifi ilə əlaqəli olduqda bu Reqlamentin təsir sferasına düşür. AI-də bir xidmət təklif etmək niyyətinin sübutu bir və ya bir neçə üzv-dövlətdə ümumiyyətlə istifadə olunan bir dil və ya valyutanın istifadəsi, mal və xidmətlərin bu dildə sifariş vermə imkanının olması və ya AI-də olan istehlakçıların və ya istifadəçilərin qeydidir.

Mütəxəssislərin fikrincə, Ümumi Reqlamentin tətbiq edilməsi üçün ingilis və ya fransız dilində veb-sayt və avro valyutasını dəstəkləyən ödəniş sistemi kifayətdir. Bu kateqoriyaya, məsələn, onlayn mağazalar, maliyyə şirkətləri, səhiyyə təşkilatları, IT şirkətləri və sosial şəbəkələr daxildir.

Reqlament qaydalarının AI-də yerləşən, lakin üçüncü ölkələrdə təsis edilən şəxslərin fərdi məlumatlarının nəzarətçiləri və ya prosessorlarına yayılmasının digər bir halı ittifaqın ərazisində aparılan hərəkətlərinin monitorinqi ilə əlaqədardır. Məlumatların emalı fəaliyyətinə monitorinqin aid olub-olmadığını müəyyən etmək üçün fərdi şəxslərin İnternetdə fəaliyyətlərinin, o cümlədən fərdi məlumatların tərtib olunduğu fərdi məlumatların emalı texnologiyalarının ardıcıl istifadəsi potensialını müəyyənləşdirmək lazımdır.

AI üzv-dövlətinin hüququ beynəlxalq publik hüquqa əsasən istifadə olunursa, Ümumi Reqlament İttifaqda, xüsusən də üzv-dövlətin diplomatik nümayəndəliyində və ya konsulluq idarəsində təsis edilməyən bir nəzarətçiyə də tətbiq edilməlidir.

Məlumatların üçüncü ölkələrə və beynəlxalq təşkilatlara ötürülməsi zamanı Ümumi Reqlamentin tələblərinə riayət edilməsi də zəruridir.

Eyni zamanda Ümumi Reqlamentdə üzv-dövlətlərin yurisdiksiyası altında olan şəxslərin məlumatların işlənməsi ilə əlaqədar qanunların və üçüncü ölkələrin digər normativ hüquqi aktlarının, o cümlədən məhkəmələrin və ya digər orqanların fərdi məlumatların prosessordan ötürülməsini tələb edən qərarlarının xaricdən tətbiq edilməsindən "qorunma" təmin edilir. Bu cür məlumatların ötürülməsi, Aİ qanunları və ya nəzarətçi tərəfə şamil edilən üzv-dövlətin qanunları tərəfindən tanınan ictimai maraqlar tələb edən əsaslarla tələb olunduğu təqdirdə, Ümumi Reqlamentə uyğun olaraq qəbul edilir[41, 129].

Ümumi Reqlamentin "elmi tədqiqat məqsədləri"nin genişliyini nəzərə alaraq, onun müddəaları şəxsi genetik, biometrik və ya sağlamlıq məlumatlarının emalına əsaslanan tibbi tədqiqatların cərəyanları üçün xüsusi aktualıq kəsb edir. Ümumi Reqlamentin 4-cü maddəsinin 13-15-ci bəndlərində müvafiq məsələlərə aid müddəalar təsbit edilmişdir. Bu maddədə təsbit edilən bu xüsusi məlumat növlərinin hamısı Reqlamentin müəyyən etdiyi fərdi məlumatların ümumi anlayışına əsaslanır. Bu o deməkdir ki, fərdi məlumatların müəyyən edilmiş elementləri məlumatların genetik, biometrik və ya sağlamlığa aid məlumatlar kimi daha kateqoriyalı qiymətləndirilməsi üçün zəruri şərtlərdir. Beləliklə, fərdi məlumatlara tətbiq olunan müddəalar genetik, biometrik və ya sağlamlığa aid məlumatlara da şamil olunur[81, 184].

Göründüyü kimi, Aİ-də bu sahədə mövcud milli tənzimləmələri 2018-ci ildə əvəz emiş Fərdi məlumatların qorunması haqqında Ümumi Reqlamentə biometrik fərdi məlumatların emalının tənzimlənməsinə yönəlmiş müddəalar da daxil edilmişdir. Ümumi Reqlamentdə biometrik məlumatların tənzimlənməsi zəruriliyi həm dövlət orqanları və kommersiya təşkilatları tərəfindən müvafiq texnologiyaların istifadəsinin artması, həm də məlumatların tənzimlənməsi problemləri ilə əlaqələndirilir[30, 36].

Reqlamentə əsasən biometrik məlumatlar fərdi şəxslərin müəyyənləşdirilməsi üçün istifadə edildikdə fərdi məlumatların xüsusi bir kateqoriyasına aid edilir. Bu

yanaşma Aİ-nin bir çox milli qaydalarına bənzəyir. Aİ üzv-dövlətləri, genetik məlumat və sağlamlıq məlumatları ilə birlikdə biometrik fərdi məlumatların emalına əlavə məhdudiyyətlər qoya bilsələr də, biometrik məlumatların şəxsi məlumatların xüsusi kateqoriyalarında təsnif edilməsi meyarını dəyişdirə və fərqli bir tərif qura bilməzlər[127, 276].

Qaydaların qüvvəyə minməsi ilə Aİ ölkələrində biometrik fərdi məlumatların istifadəsi xüsusi kateqoriyadan olan digər fərdi məlumatlarla, məsələn, səhiyyə məlumatları ilə müqayisədə daha uyğunlaşdırılmışdır. Belə ki, burada iştirakçı-ölkələrin qanunvericiliyin tətbiqi hallarını müstəqil şəkildə müəyyənləşdirmək imkanı var.

Ümumi Reqlamentdə məlumat subyektlərinin hüquqları ilə bağlı müəyyən yeni müddəalar mövcuddur. Bu müddəalar fərdi məlumatların ictimai maraqlarda, elmi məqsədlər üçün, tarixi tədqiqat məqsədləri üçün və ya statistik məqsədlər üçün saxlanmasına aiddir. Bu müddəalar əsasən Ümumi Reqlamentin 89-cu maddəsində öz əksini tapmışdır.

Fərdi məlumatların emalına razılıq həmişə tədqiqat layihələrində iştirakın mərkəzi etik istiqaməti olmuşdur. Məqsədi xüsusi məlumatların ayrıca kateqoriyası daxil olmaqla, fərdi məlumatların maksimum dərəcədə istifadəsi olan proses Avropa elmi ictimaiyyəti üçün müzakirə mövzudur. Alimlər ehtiyat edirlər ki, fərdi məlumatların emalına yazılı razılıq sistemə bir öhdəlik olacaqdır. Eyni zamanda, Ümumi Reqlament yazılı razılığı məlumatların işlənməsinin qanuniliyini təsdiqləyən şərtlərdən (əsaslardan) biri kimi müəyyənləşdirir.

Sözügedən Reqlament şəbəkə cəmiyyətində məlumat subyektlərinin hüquqlarının səmərəli qorunmasını təmin etməklə, elmi tədqiqatlar üçün məxfi xarakterli məlumatlar daxil olmaqla fərdi məlumatların emalı (istifadəsi) ehtiyacları arasında tarazlığı qorumaq üçün hazırlanmışdır. Bu, əməkdaşlığın gücləndirilməsini və inkişaf etdirilməsini, eyni zamanda emal prosesinin iştirakçıları arasında Aİ-də vahid məlumat qoruma sisteminin yaradılmasında fəal iştirakını zəruri edir.

Ümumi Reqlament ilk dəfə tədqiqat nəticələrinin emalında qanunilik tələbinin vacib bir komponenti kimi etik normalara hörmət edilməsinin vacibliyini qeyd edir.

Şübhəsiz ki, bu Reqlament təqdim etdiyi yeniliklər Avropa tədqiqat məkanının daha da təkmilləşməsinə öz töhfəsini verəcəkdir[21, 186-194].

Ümumi Reqlamentin xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələləri arasında hüquqi vasitələr, məsuliyyət və sanksiyalar da əsas yer tutur.

Ümumi Reqlamentin 77-ci maddəsi məlumatların subyektlərinə fərdi məlumatlardan istifadə qaydalarının pozulduğu təqdirdə nəzarət orqanına, xüsusən də daimi yaşayış yerində, iş yerində və ya olduğu iddia edilən yerin üzv-dövlətində şikayət vermək hüququ verir. Qeyd edilən maddənin 2-ci bəndində göstərilir ki, Nəzarət orqanı şikayətçini şikayətin gedişi və nəticəsi barədə məlumatlandırmalıdır.

Ümumi Reqlamentin 78-ci maddəsi fiziki və hüquqi şəxslərin onlara nəzarət edən orqanın qanuni qüvvəyə minmiş qərarlarına qarşı məhkəməyə şikayət vermək hüquqlarını təmin edir. Bundan əlavə, Ümumi Reqlamentin 79-cu maddəsi hər bir məlumat subyektinin məlumatın işlənməsi nəticəsində onun hüquqlarının pozulduğunu hesab etdiyi bir nəzarətçiyə və ya prosessorla qarşı effektiv hüquqi yardım almaq hüququnu tanıyır.

Ümumi Reqlamentə müvafiq olaraq, məlumat subyektinin hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə etmək üçün qeyri-kommersiya qurumuna, təşkilatına və ya birliyinə (qanuni məqsədləri ictimai maraq kəsb edən və məlumatların və qanuni hüquq və azadlıqların qorunması sahəsində aktiv fəaliyyət göstərən) səlahiyyət vermək hüququ vardır. Bizim fikrimizcə, bu müddəa məlumat subyektlərinin məhkəmə vasitələrinə (qeyri-kommersiya qurumu vasitəsi ilə) müraciət etmələrini təmin edir, halbuki onların bu vasitələrdən maliyyə baxımından istifadə edə bilməmələri maneə deyildir.

Ümumi Reqlamentin nəzərəcarpacaq yeniliklərindən biri də odur ki, bu Reqlament məlumat subyektinə onun müddəalarının pozulması nəticəsində maddi və ya qeyri-maddi ziyana görə nəzarətçilərdən/prosessorlardan kompensasiya tələb etmək hüququ verir.

Sanksiyalar məsələsinə gəldikdə, qeyd edək ki, Ümumi Reqlamentin 83-cü maddəsinin 1-ci hissəsi nəzarət orqanlarına bu Reqlamentin pozulmasına görə inzibati cərimə tətbiq etmək səlahiyyətini verir. Nəzarətçinin və prosessorun

öhdəliklərinin, sertifikatlaşdırma orqanının vəzifələri və nəzarət orqanının öhdəliklərinin pozulması inzibati cərimə ilə nəticələnir ki, bu da 10 milyon avroya qədər və ya əvvəlki maliyyə ilinin ümumi illik dövriyyəsinin 2%-i həcmində ola bilər[151].

Razılaşdırma da daxil olmaqla əsas əməl prinsiplərinin pozulması; məlumatların daşınması hüququ, unudulmaq hüququ da daxil olmaqla məlumat subyektinin hüquqlarının pozulması; fərdi məlumatların üçüncü alıcı ölkəyə və ya beynəlxalq təşkilata ötürülməsi; üzv-dövlətin qanunlarına uyğun olaraq öhdəliklərə əməl edilməməsi; rəhbər orqanın məlumat axınının məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması barədə hər hansı bir əmrinə əməl edilməməsinə görə 20 milyon avro və ya əvvəlki maliyyə ilinin illik dövriyyəsinin 4%-i həcmində inzibati cərimə tətbiq edilir.

Pozuntuya yol vermiş şirkət və ya təşkilat tərəfindən ödəniləcək cərimənin miqdarı barədə qərar verməzdən əvvəl nəzarətçi tərəfindən nəzərə alınmalı olan şərtlər bunlardır: pozuntunun xarakteri, həcmi və müddəti; pozuntunun qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsi; zərərin azaldılması üçün nəzarətçi və ya prosessor tərəfindən görülmə tədbirlər; əvvəlki pozuntular; pozulmuş xüsusi məlumatların kateqoriyası və s. Sadalanan şərtlər nəzarətçilərə cərimələr şəklində ödəniləcək məbləği müəyyənləşdirməkdə ixtiyar verir. Buna görə cərimələnmiş şirkətlər bu cür cərimələrlə bağlı məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Beləliklə, 2018-ci ildən qüvvəyə minmiş Ümumi Reqlament, belə demək olarsa, dünyada fərdi məlumatların qorunması və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun təməlini və fəaliyyət planını formalaşdırmağa istiqamətlənmiş və bu sferada artıq müəyyən ciddi nəticələr əldə etmiş bir sənəddir. Hesab edirik ki, Aİ bu sənədi hazırlamaqla digər bölgələri və ölkələri İnternet üzərindən məxfilik və fərdi məlumatları qoruyan oxşar qanunların hazırlanmasında iştirak etməyə sövq etmişdir. Bununla da, Ümumi reqlament hazırda fərdi məlumatların qorunması və məxfiliyin meyarını təyin etmişdir. Məsələ burasındadır ki, Fərdi məlumatların qorunması üzrə 1995-ci il Direktivi yalnız direktivdir, yəni üzv-dövlətlər üçün birbaşa, olduğu kimi

məcburi deyil, olduğu kimi tətbiq edilmir. Ümumi Reqlament isə daha yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir və dövlətlər tərəfindən olduğu kimi tətbiq edilməlidir.

Aİ-də fərdi məlumatların hüquqi tənzimlənməsinin dəyişdirilməsində mühüm məqam ondadır ki, onların müxtəlif aspektlərdə qorunması hazırda direktiv formasında həyata keçirilmir. Reqlamentdən fərqli olaraq, direktiv Aİ üzvləri üçün yalnız məqsədlər müəyyən edir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün hansı formada və hansı üsullarla həyata keçiriləcəyinə üzv-dövlətlər müstəqil şəkildə qərar verirlər. Direktivlərin daha bir vacib xüsusiyyəti odur ki, onlar bütün üzv-ölkələrə deyil, yalnız öz qruplarına yönəldilə bilirlər. Reqlamentdən fərqli olaraq, direktivlər son dərəcə detallaşdırılmamalıdır. Reqlament və direktiv arasındakı seçim məqsədin nəticəsi olaraq təyin olunur. Aİ üzv-ölkələrinin qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılması üçün bir vasitə olan direktivlərdən fərqli olaraq, reqlament onun birləşməsi üçün bir vasitədir.

Ümumi Reqlamenti qəbul etməklə Aİ əsas insan hüquq və azadlıqlarının, xüsusən şəxsi həyatın qorunması, o cümlədən Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasında və Aİ-nin fəaliyyət göstərməsi haqqında Müqavilədə təsbit edilmiş fərdi məlumatların qorunması hüququ ilə bağlı öhdəliklərini təsdiqlədi. Eyni zamanda, İttifaqın fərdi məlumatların maneəsiz hərəkətinin iqtisadi əlaqələrin inkişafında əsas olduğu vahid daxili bazar yaratmaq məqsədinə çatmağı sürətləndirməyə hazır olması ön plana çəkilmişdi.

Ümumi Reqlament nəinki bütün üzv-dövlətlər üçün qaydaları birləşdirir, eyni zamanda 95/46/EC sayılı Məlumat qoruma Direktivi dövründə üzv-dövlətlər arasında mövcud olan tənzimləyici ziddiyyətləri aradan qaldırır, həmçinin hüquqi şəxslərə fərdi məlumatlarına tam nəzarət etmək imkanı verir.

Bundan əlavə, fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı Aİ qanunvericiliyində islahatlar nəticəsində tətbiq olunan dəyişikliklər nəzərə alınan prinsipləri informasiya texnologiyaları sahəsinin hazırkı inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırdı. Bununla birlikdə, onların praktiki həyata keçirilməsinin nə qədər səmərəli olacağı barədə də müsbət fikirləri tam şəkildə söyləmək olar.

2.3. Fərdi məlumatların üçüncü ölkələrə ötürülməsi problemi

Aİ üzvü olan və olmayan ölkələrin fərdi məlumatların qorunması sahəsində əməkdaşlığı müvafiq sferanı tənzimləyən İttifaq qanunlarına və bu sahədə xüsusi bağlanmış müqavilələrə əsaslanır. Ən dinamik əməkdaşlıq ABŞ-la inkişaf edir. Əvvəlcə bu əməkdaşlıq Fərdi məlumatların emalı və bu cür məlumatların sərbəst hərəkəti zamanı şəxslərin qorunması haqqında Avropa Parlamenti və Şurasının 95/46 sayılı Direktivinin müddəaları nəzərə alınmaqla bağlanmış müvafiq razılaşma əsasında qurulmuşdu.

Buna uyğun olaraq, 2015-ci ilin sonuna qədər ABŞ Avropa Komissiyasının adekvat bir fərdi məlumatlar qorunmasının mövcudluğunu tanıdığı və "adekvatlıq qərarı" verildiyi məhdud ölkələrin siyahısına daxil edilmişdi. ABŞ-a münasibətdə belə bir qərar ilk dəfə 2000-ci ildə verildi. ABŞ-la yanaşı bu siyahıya Andorra, Argentina, Qernsi, Cersi və Men adaları, İsrail, Kanada, Yeni Zelandiya da daxildir[119, 143-155].

Artıq 1990-cı illərin sonunda ABŞ və Aİ arasında fərdi məlumatların ötürülməsi və bu sferada münasibətlərin tənzimlənməsi məsələsi aktuallaşmışdı. Bunu nəzərə alaraq, 1998-2000-ci illərdə Aİ ilə ABŞ arasında "Təhlükəsiz liman" (Safe Harbour) müqaviləsi bağlandı. Bu Müqaviləyə görə Aİ vətəndaşlarının fərdi məlumatlarının ABŞ Ticarət Departamenti tərəfindən təsdiqlənmiş operatorlara ötürülməsinə Aİ tərəfindən icazə verildi, çünki sertifikatlı təşkilatlar ötürülən fərdi məlumatların məxfiliyini və təhlükəsizliyini lazımi səviyyədə təmin etməli idi, eyni zamanda, bu prosesdə Aİ fərdi məlumatların qorunması standartlarına da riayət edilməli idi.

Bununla birlikdə, informasiya sızmaları, fərdi məlumatların lazımi səviyyədə qorunmaması hallarının artması nəticəsində Təhlükəsiz Liman mexanizminin istifadəsi şübhə altına alındı və 6 oktyabr 2015-ci il tarixdə Maksimillian Şrems Məlumatları Qoruma Komissarına qarşı (Maximillian Schrems v Data Protection Commissioner) işi üzrə qərarında Aİ Məhkəməsi Təhlükəsiz Liman sistemini faktiki olaraq ləğv etmiş oldu. Aİ Məhkəməsi öz qərarı ilə Avropa Komissiyasının Aİ ilə ABŞ arasındakı Təhlükəsiz Liman Müqaviləsinin 1995-ci il Direktivinin 25-ci

maddəsinə uyğun olaraq məlumat ötürülməsi üçün "adekvat qorunma" təmin etdiyini bildirən qərarını etibarsız hesab etdi[55].

Bu Qərar, Aİ-nin fərdi məlumatların qorunması sferasında üçüncü ölkələrlə əməkdaşlıq qurması istiqamətində yeni yanaşmaların müəyyənləşdirilməsində mühüm mərhələ oldu.

Məhkəmə prosesinə səbəb Avstriyalı tələbə M.Şremsin İrlandiya Ali Məhkəməsinə İrlandiyanın Fərdi Məlumatlar üzrə Nəzarət Ombudsmanına qarşı qaldırdığı iddia olmuşdu. Sonuncu, M.Şremsin Amerikan şirkəti olan "Facebook"un İrlandiya filialından ona aid fərdi məlumatların ABŞ-dakı baş ofisinə verilməsini dayandırması tələbini rədd etmişdi. E.Snoudenin açıqlamalarına toxunan M.Şrems ABŞ ərazisindəki fərdi məlumatların qorunma səviyyəsinin, xüsusən də ABŞ xüsusi xidmət orqanlarının sosial şəbəkələrin istifadəçi hesablarına məhdudiyyətsiz girişi ilə əlaqədar problemlərə istinad etmişdi.

İşə baxan hakimlər 2000-ci ildə qəbul edilənlərin mümkün olub-olmadığını müəyyən etməli idilər. Avropa Komissiyasının ABŞ-dakı fərdi məlumatların qorunma səviyyəsinin adekvatlığı ilə bağlı qərarı İrlandiyanın milli nəzarət orqanının, məlumatlarını üçüncü bir ölkəyə ötürərkən fərdi məlumatların qorunması sahəsindəki qanun pozuntuları ilə əlaqədar bir insanın şikayətinə baxmasına və zəruri hallarda bu cür məlumatların verilməsini dayandırmasına mane oldu.

Məhkəmə üzv-ölkələrin milli tənzimləyicilərinin bu üçüncü ölkədəki fərdi məlumat qoruma səviyyəsinin Aİ standartlarına uyğun olaraq qəbul edildiyi halda belə şikayətlərə baxmaq səlahiyyətini bir daha təsdiqlədi. Bundan əlavə, Aİ Məhkəməsi Avropa Komissiyasının adekvatlığı ilə əlaqədar ABŞ-a münasibətdə verdiyi "adekvatlığa dair qərarını" da etibarsız hesab etmişdi. Digər maraqlı məqam ondan ibarət idi ki, 2000-ci il Təhlükəsiz Liman Sazişi ABŞ dövlət qurumlarının Aİ vətəndaşlarının fərdi məlumatların girişində heç bir məhdudiyyət tətbiq etməmişdir (baxmayaraq ki, Aİ qanunlarına görə üzv-ölkələrin səlahiyyətli orqanları üçün belə bir məhdudiyyət mövcud idi).

ABŞ xüsusi xidmət orqanlarının Aİ-dən olan istifadəçilərin elektron yazışmalarının məzmununa məhdudiyyətsiz girişə malik olması, hakimlərin fikrincə,

şəxsi həyatla bağlı fundamental insan hüququnun pozulması kimi qəbul edilməlidir. Aİ vətəndaşlarının fərdi məlumatların qorunması sahəsində hüquq pozuntuları halında ABŞ ərazisində öz maraqlarını müdafiə etmək imkanlarının olmaması səmərəli məhkəmə müdafiəsi hüquqlarını pozur[147].

Aİ Məhkəməsinin 6 oktyabr 2015-ci il tarixli qərarı fərdi məlumatların qorunması sahəsində Aİ-ABŞ münasibətlərində əlamətdar bir məqam idi. Qərarı nəzərə alaraq, Avropa Komissiyası hələ də qərara gəlmədiyi tədbirləri görməyə məcbur oldu, belə ki, Təhlükəsiz liman haqqında müqaviləni ləğv etdi. Aİ Məhkəməsinin mövqeyi fərdi məlumatların qorunması üzrə hüquq pozuntuları halında Aİ vətəndaşlarının müdafiəsi qaydalarını və tələblərini tələb edən məlumatların mühafizəsinin xarici sisteminin yeni bir tənzimlənməsinin hazırlanmasında əsas arqumentə çevrilərək bu istiqamətdə məsələlərdə Aİ - ABŞ dialoqunda ciddi bir arqumentə çevrildi. Aİ bazarındakı ABŞ şirkətləri Aİ-nin fərdi məlumatların qorunması üzrə qanunlarına riayət etmələri üçün Aİ-dən ABŞ-a məlumat ötürmə sisteminin monitorinqinin nəticələrinə dair illik icmal təqdim etməyə başladılar.

Bundan əlavə, Avropa Komissiyası, Aİ Məhkəməsinin yuxarıda göstərilən qərarını nəzərə alaraq, fərdi məlumatların ötürülməsi və qorunması sahəsində əməkdaşlığa dair üçüncü ölkələrlə beynəlxalq müqavilələr bağlamaq üçün ilkin şərtlərdən biri olaraq, hazırda fərdi məlumatların qorunması sahəsində xarici nəzarət orqanının müstəqil statusunun təminatlarını təqdim etməyə başlamışdı.

Aİ Məhkəməsinin Şrems işi üzrə qərarı Aİ qanunvericiliyində fərdi məlumatların qorunması adlı fundamental insan hüququnu gücləndirən əlamətdar bir məhkəmə presedentidir. Aİ Məhkəməsi məlumat ötürülməsi ilə əlaqədar fərdi məlumatların qorunması hüquqlarını təsdiqlədi, məlumatların qorunması orqanlarının üçüncü ölkələrə ötürülən məlumatların qorunmasının adekvatlığını araşdırmaq hüququnu dəstəklədi və Aİ qanunvericiliyinə uyğun olaraq məlumatların adekvat qorunmasının nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırdı. İlk dəfə olaraq, Aİ Məhkəməsi Aİ-nin müqavilə hüququnun əsas şərtlərini, məsələn Aİ-nin fəaliyyət göstərməsi

haqqında Müqavilə və Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyası baxımından beynəlxalq məlumat ötürülməsinin tənzimlənməsini hüquqi baxımdan tənzimləmiş oldu.

Avropa Komissiyasının 12 iyul 2016-cı il tarixli qərarı ilə Aİ-nin ABŞ-da təqdim etdiyi fərdi məlumatların qorunmasının adekvatlığı barədə 95/46/EC sayılı Direktivinə uyğun olaraq, "Məxfilik qalxanı" (Privacy Shield) adlandırılan yeni bir transatlantik məlumat ötürülməsi mexanizminə start verildi[76, 183-184]. Bu mexanizmə görə, Aİ-dən ABŞ-a fərdi məlumatların ötürülməsi 27 aprel 2016-cı il tarixli 2016/680 sayılı Direktivdə verilmiş qayda və prinsiplərə uyğun olaraq aparılır və bununla da Aİ ilə ABŞ arasında fərdi məlumatların ötürülməsi üçün müəyyən edilmiş prosedur 25 may 2018-ci il tarixdən qüvvədə olan Ümumi Reqlamentin tələblərinə, həmçinin fərdi məlumatların qorunması sferasındakı son tələblərə uyğundur.

Məxfilik qalxanı mexanizminə görə, Aİ-dən ABŞ-a köçürülən fərdi məlumatlar bir sıra tələblərə cavab verməlidir. "Məxfilik Qalxanı" Mexanizmi 1 avqust 2016-cı il tarixində qüvvəyə mindi və artıq bir çox ABŞ şirkətləri bu sistemə qoşulmuşdur. Aİ-dən ABŞ-a məlumatların ötürülməsinin hüquqi əsası beynəlxalq razılaşma və hüquq-mühafizə orqanları arasında məlumat mübadiləsinə dair Şuranın müvafiq qərarı ("Çətir müqaviləsi") və ABŞ qanunvericiliyində Aİ-dən olan şəxslərin şəxsi hüquqları ilə bağlı əlavə məlumatları təmin edən dəyişikliklərlə dəstəkləndi. Bütün bunlarla yanaşı, Aİ Məhkəməsinin fərdi məlumatların beynəlxalq ötürülməsinə dair qərarlarına da riayət edilməlidir[91, 883-884].

ABŞ-da Aİ-dən ötürülən fərdi məlumatları qəbul edən operatorlar ABŞ Ticarət Nazirliyi tərəfindən fərdi məlumatların qorunması tələblərinə uyğunluğuna görə məcburi sertifikatlaşdırılır və bu sahədə fəaliyyət barədə nazirliyə hesabat verirlər. Nazirlik özü bir nəzarət orqanıdır və fərdi məlumatların məxfiliyinə nəzarət edir və pozuntulara cavab verir.

Eyni zamanda, fərdi məlumat subyektləri fərdi məlumatların qorunması sahəsindəki pozuntularla bağlı şikayətləri yalnız Aİ üzvü olan dövlətlərin milli nəzarət orqanlarına və ya buna bənzər bir milli təşkilata deyil, həm də onları mahiyyətə araşdırmağa borclu olan ABŞ Ticarət Nazirliyinə aşkar edilmiş

pozuntuları aradan qaldırmaq və kompensasiya ödəmələrini tələb etmək üçün müraciət etmək hüququna malikdirlər. ABŞ-da bu sahədə baş verən cinayətlərin araşdırılması lazımdırsa, ABŞ Federal Ticarət Komissiyasına bunun üçün lazımı səlahiyyət verilir.

ABŞ-da yerləşən fərdi məlumat subyektləri və fərdi məlumat qoruma operatorları arasındakı mübahisələri həll etmək üçün tərəflərin razılığı ilə Avropa Komissiyası və ABŞ-ın 20 namizəd siyahısından ibarət arbitraj yaradılır.

"Məxfilik Qalxanı" mexanizminin tətbiqi ilə yanaşı, Aİ və ABŞ arasında 2 iyun 2016-cı il tarixli Cinayət hüquq pozuntularının qarşısının alınması, təhqiqatı, aşkarlanması və istintaqı ilə əlaqəli fərdi məlumatların qorunması haqqında Saziş bağlanmışdır. Bu Sazişin predmeti tərəflər arasında polis və məhkəmə araşdırması zamanı fərdi məlumatların konfidensiallığının təmin edilməsi və saxlanması, istifadəsi, ötürülməsi şərtlərinin müəyyən edilməsidir. Bu Sənədin müəyyən etdiyi prosedur müvafiq Saziş əsasında ötürülən fərdi məlumatların yalnız cinayət işlərində və istintaq zamanı istifadə olunmasına icazə verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, prinsipial olaraq fərdi məlumatların hüquq-mühafizə orqanlarının maraqlarına uyğunlaşdırılmasına 2001-ci ildə bağlanmış Avropa Polis Təşkilatı (Europol) və ABŞ arasındakı Əməkdaşlıq Sazişi ilə də icazə verilir. Bununla birlikdə, fərdi məlumatların qorunmasına dair yanaşmaların sərtləşdirilməsi və məxfiliyini təmin etmək üçün getdikcə artan tələblər səbəbindən mövcud mexanizmlərin (məsələn, Təhlükəsiz Qalxan mexanizmi) tələbləri bu Saziş çərçivəsindəki münasibətlərə də şamil edilmişdir.

Bundan əlavə, 15 may 2017-ci il tarixində yeni tənzimləmənin qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq, Europol müstəqil beynəlxalq hüquq subyektliyindən məhrumdur və bundan sonra əməkdaşlıq, o cümlədən hüquq mühafizə orqanlarının maraqları naminə fərdi məlumatların ötürülməsi ilə əlaqəli müqavilələr bağlamaq və imzalamaq səlahiyyəti verilmir. Yalnız Avropa Komissiyası vasitəsi ilə Aİ-nin belə bir hüququ vardır. Bu vəziyyətdə, sazişin imzalanmasına başlamaq qərarı, müəyyən bir dövlətdə fərdi məlumatların qorunmasının yetərli olması ilə bağlı müsbət bir

nəticə olduqda, habelə Aİ-nin maraqlarına uyğun olduqda əməliyyat ehtiyacını nəzərə alaraq Aİ-nin özü tərəfindən qəbul edilir.

Bu günə qədər yeni tənzimləmə bazası əsasında yalnız ABŞ-la müvafiq bir razılaşma (2 iyun 2016-cı il tarixli Cinayət hüquq pozuntularının qarşısının alınması, təhqiqatı, aşkarlanması və istintaqı ilə əlaqəli fərdi məlumatların qorunması haqqında Müqavilə) bağlansa da, oxşar bir razılaşmanın Kanada ilə bağlanması da müzakirə olunur. Aİ ilə ABŞ arasında 2016-cı ildə qurulan fərdi məlumatların qorunması sahəsində əməkdaşlıq proseduru Avropa Komissiyasının 12 iyul 2016-cı il tarixli qərarı ilə müəyyən edilmiş qaydada illik monitorinq olunur. Avropa Komissiyasının iş hesabatı şəklində ilk illik hesabatı 2017-ci ilin oktyabr ayında dərc edildi[107]. Hesabat Aİ-dən ABŞ-a ötürülən fərdi məlumatların qorunması prosedurlarının bu sahədə Aİ standartlarına uyğunluğunu təsdiqləmişdir.

Ümumi Reqlament, 1995-ci il Direktivi kimi, "köçürmə", "beynəlxalq köçürmələr" və ya "üçüncü ölkələrə köçürmə" anlayışlarını ehtiva etmir. Aİ Məhkəməsi tərəfindən bu məsələ ilə bağlı qəbul edilmiş yeganə məhkəmə qərarı da qətiyyətli deyildir, çünki Məhkəmənin qərarında göstərildiyi kimi, onun təsir dairəsi "əsas məhkəmə prosesinin halları kimi hallarla" məhdudlaşdırılmalıdır"[125, 230].

Ümumi Reqlamentin 45-ci maddəsində qeyd edilir ki, fərdi məlumatların "üçüncü bir ölkəyə və ya beynəlxalq təşkilata ötürülməsi Komissiyanın həmin üçüncü ölkənin, ərazinin və ya sektorların və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən lazımı səviyyədə qorunma təmin ediləcəyi qənaətinə gəldiyi təqdirdə baş verə bilər"[88, 336]. Bir ölkənin adekvatlıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün zəruri olan faktorlara həmin ölkədə qanunun aliliyi, insan hüquqlarının qorunması, bu ölkədə fəaliyyət göstərən nəzarət orqanlarının mövcudluğu, üçüncü ölkənin və ya müvafiq beynəlxalq təşkilatın beynəlxalq öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirməsi və digər faktorlar daxildir. Bu və ya digər ölkənin lehinə qəbul edilmiş adekvatlığa dair qərar hər dörd ildən bir nəzərdən keçirilməlidir. Əgər zəruri hesab edilərsə, adekvatlığa dair həmin qərar ləğv oluna bilər.

Ümumi Reqlamentin qeyd edilən 45-ci Maddəsi Avropa Komissiyasına məlumatların ötürülməsi üçün qorunmanın adekvatlığını səmərəli şəkildə

qiymətləndirməyə imkan verir. Üçüncü bir ölkəyə köçürmə Aİ Komissiyası tərəfindən qəbul edilmiş məlumatların qorunmasının standart müddəalarına uyğun olmalıdır. Bu günə qədər adekvat olaraq tanınan ölkələr Andorra, Argentina, Kanada, Farer adaları, Gernsi adası, İsrail, Men adası, Yaponiya, Cersi adası, Yeni Zelandiya, İsveçrə, Uruqvay və ABŞ-dır.

45-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən adekvatlığa dair qərar olmadıqda nəzarətçi və ya məlumat prosessoru fərdi məlumatları yalnız nəzarətçi və ya məlumat prosessoru tərəfindən müvafiq təminatlar verildikdə və məlumat subyektlərinin qanunla qorunan hüquqlarına və təsirli hüquqi müdafiə vasitələrinə sahib olduqda ötürə bilər[114, 42].

Ümumi Reqlamentin 47-ci maddəsi nəzarətçinin fərdi məlumatlarının emalı ilə bağlı məlumat subyektlərinə qanuni hüquqlar verən icbari korporativ qaydaların təsdiqlənməsini təmin edir. Ümumi Reqlamentin 48-ci maddəsi, məhkəmənin və ya tribunalin, yaxud da üçüncü ölkənin inzibati orqanının nəzarətçidən və ya məlumat prosessorundan fərdi məlumatların ötürülməsini və ya açıqlanmasını tələb edən hər hansı qərarı qüvvədə olan beynəlxalq müqaviləyə, məsələn qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında müqaviləyə əsaslandıqda tanıma bilər. Sorğu alan üçüncü ölkə ilə Aİ üzvü olan dövlət arasında köçürülmə bu cür köçürülmə üçün digər əsaslara xələl gətirmədən həyata keçirilə bilər[155].

Ümumi Reqlamentin 49-cu maddəsində fərdi məlumatların üçüncü ölkələrə ötürülməsini tənzimləyən qaydalar haqqında Reqlamentin 45-48-ci maddələrindən istisnalar nəzərdə tutulur. Ümumi Reqlamentin 45-48-ci maddələri tətbiq edilmərsə, fərdi məlumatlar aşağıdakı şərtlərlə ötürülə bilər: razılıq, müqavilənin icrası, ictimai maraqlar, məhkəmə iddialarının müdafiəsi, məlumat subyektinin fiziki və ya hüquqi olaraq razılıq verə bilməməsi halında məlumat subyektinin həyati maraqlarını qorumaq[113, 28].

Hazırda fərdi məlumatların üçüncü ölkələrə ötürülməsi məsələsində Aİ Asiya əməkdaşlığı ilə bağlı məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi də aktuallaşmışdır. 2017-2018-ci illərdə qloballaşan dünyada Aİ-nin məlumat mübadiləsi və fərdi məlumatların qorunması Yaponiya və digər Şərqi Asiya ölkələri ilə adekvat bir həll

yolunu tapmağa yönəlmişdir[128, 76]. Bu ölkələrdə fərdi məlumatların sərbəst axını üçün ehtiyacları balanslaşdırmaq üçün hər hansı bir adekvat qərar tələb edən mexanizmlərin hazırlanması üzərində işlər davam etdirilir.

Beləliklə, qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, hazırda Aİ-də fərdi məlumatların qorunmasının dəqiq bir sistemi formalaşmışdır ki, bu da onların yalnız Aİ üzv-dövlətlərinə deyil, üçüncü ölkələrə də ötürülməsinə imkan verir. Aİ ilə ABŞ arasında mövcud olan və fərdi məlumatların qorunması sahəsində qarşılıqlı fəaliyyət, Avropa Komissiyası nümayəndələrinin fikrincə, bu sahədə son nailiyyətləri əks etdirir və digər üçüncü ölkələrlə fərdi məlumatların qorunması sferasında əməkdaşlığın inkişafı üçün bir modelə çevrilməlidir.

ABŞ və Aİ arasında fərdi məlumatların qorunması sahəsində əməkdaşlıq qaydaları Aİ-nin bu sahədəki qanunvericiliyi dəyişdikcə təkmilləşir. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində əməkdaşlığın tənzimlənməsinin bir xüsusiyyəti Aİ-nin normativ hüquqi aktlarının və müqavilələrin tənzimləmə mövzusunda ayrılmasıdır, baxmayaraq ki, ümumiyyətlə fərdi məlumatların kommersiya məqsədləri üçün üçüncü dövlətə verilməsi qaydaları və standartları polis və məhkəmə çərçivəsində fərdi məlumatların qorunması və ötürülməsi prosedurundan fərqlənir.

Fərdi məlumatların üçüncü ölkələrə ötürülməsi ilə bağlı məsələlər Ümumi Reqlamentdə normativ olaraq tənzimlənməmişdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu sənəd yenidir və müvafiq sferada artıq oturmuş, tanınmış təcrübəni hələlən tam şəkildə formalaşdırmamışdır. Üçüncü ölkənin Ümumi Reqlamentin 45-ci maddəsində göstərilən standartlara uyğun olaraq məlumatların adekvat səviyyədə qorunub saxlanmasını qiymətləndirmək üçün meyarları praktiki baxımdan bir qədər qeyri-müəyyəndir və daha dəqiq işlənmə tələb edir. Bu həm əsas tələblərə, həm də dəstəkləyici prosedur və icra mexanizmlərinə aiddir. Ümumiyyətlə, fərdi məlumatların üçüncü ölkələrə ixracı Aİ daxilində məlumat nəzarətçiləri və prosessorları üçün böyük iqtisadi əhəmiyyət daşıyır.

III FƏSİL. ABŞ HÜQUQ SİSTEMİNDƏ FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI QAYDALARI

3.1. Fərdi məlumatların qorunmasının ümumi məsələləri: qanunvericiliyin və məhkəmə təcrübəsinin təhlili

ABŞ-da şəxsi toxunulmazlıq hüququnun müasir anlamda formalaşması və inkişafında doktrinal yanaşma, konkret desək, S.D.Uorren və L.D.Brendaysın Harvard Hüquq İcmalının 15 dekabr 1890-cı il tarixli sayında dərc edilmiş məşhur "Şəxsi həyat hüququ" adlı məqaləsi mühüm rol oynamış və şəxsi həyatın toxunulmazlığı baxımından Birləşmiş Ştatların qanunvericiliyinin inkişaf istiqamətini düzgün müəyyənləşdirmişdi. Üstəlik, bu hüququnun həm Anqlosakson hüquq sistemi ölkələrində, həm də kontinental hüquq sistemi ölkələrində daha da inkişaf etməsi üçün əsas mütərəqqi addım olmuşdur. Məqalədə bu hüququn artıq Fransada mövcud olduğu və ABŞ-da tanınması lazım olduğuna toxunulsa da, Kontinental və Ümumi hüquq sistemi olan ölkələrdə bu hüquqa metodoloji yanaşmalardakı fərqlərə diqqət yetirilmişdir.

ABŞ Konstitusiyasında şəxsi həyatın toxunulmazlığı haqqında konkret bir maddə yoxdur. Lakin bu ölkədə məhkəmələrin fəaliyyəti şəxsi hüquqların geniş mənada şəxsi həyatın müəyyən məxfi sahələrinə sərbəst müdaxilədən qorunmasının konstitusion əsaslarını aşkara çıxarmışdır. Bu, fərdi azadlığın dövlət müdaxiləsindən qorunmasına əsaslanır və Konstitusiyaya dördüncü, beşinci və on dördüncü düzəlişlərdə təsbit edilmişdir.

Bütövlükdə, ABŞ-da məlumatların məxfiliyini qorumaq üçün sektorial bir yanaşma mövcuddur. Fərdi məlumatların məxfiliyini və qorunmasını təmin edən heç bir konkret federal qanun yoxdur. Bunun əvəzinə federal səviyyədə qanunvericilik ilk növbədə müəyyən sektorlarda məlumatları qoruyur. Aİ-nin Ümumi Reqlamentindən fərqli olaraq, ABŞ federal və ştat qanunlarının, inzibati tənzimləmələrin və özünü tənzimləmə üçün sahəvi qaydalarının mövcudluğuna əsaslanır. Şəxsi həyatı qorumaq üçün təhlükəsizlik tədbirləri konkret sahədən asılıdır və bu istiqamətdə çoxlu sayda qanunvericilik aktları və məhkəmə presedentləri mövcuddur. Bu aktlar yalnız "səhiyyə, təhsil, rabitə, uşaq hüquqlarının qorunması və maliyyə xidmətləri və ya

İnternetdə məlumat toplama halları" kimi xüsusi sahələrə şamil olunur[123, 21]. Baxmayaraq ki ilk baxışdan müqayisəli hüquqşünaslar şəxsi həyatın mühafizəsi, toxunulmazlığı məsələsində ABŞ sisteminə bir qədər mənfi münasibət göstərsələr də, məhz ABŞ-da fərdi məlumatların qorunması sistemi Avropa sistemindən daha etibarlı və təkmildir. Bundan başqa, konstitusion müdafiəni şərh edən bəzi presedentlər var ki, onlar da fərdi məlumatların qorunması hüququnu müəyyənləşdirməyə yaxındır[52, 110].

Federal səviyyədə Şəxsi həyatın qorunması haqqında 1974-cü il Qanunu və Vətəndaşların hökumət məlumatları və xidmətlərinə girişinin təmin edilməsi haqqında 2002-ci il tarixli Qanun (və ya Məlumat azadlığı Aktı) ən vacib qanunlardır. Ancaq onlar yalnız federal agentliklərə tətbiq edirlər.

1974-cü il Şəxsi həyatın qorunması haqqında Qanun, fərdi məlumatların işlənməsi qaydasını - federal orqanların məlumat bazalarında saxlanılan fərdi məlumatların toplanması, saxlanması, istifadəsi və yayılması prosedurlarını müəyyən edir. Eyni zamanda, vətəndaşlara bu qurumların məlumat bazalarında saxlanılan özləri haqqında məlumat əldə etmək imkanı verilir və şəxsin yazılı razılığı olmadan onu düzəltmək, əlavə etmək, bu məlumatları açıqlamaq qadağan edilir.

2002-ci il Qanunu fərdi məlumatların dövrüyyəsi ilə əlaqədar hökumət elektron resursları sahəsində standartlar müəyyənləşdirmişdir. Məlumat azadlığı Aktı istənilən şəxsə bir neçə istisna halında federal agentliklər tərəfindən saxlanılan qeydlərə giriş əldə etməyə icazə verir. İstisnalardan ikisi müəyyən dərəcədə məlumatların qorunmasını təmin edir. Birincisi, personal və tibbi sənədlər və açıq sənədlər fərdi məlumatlara açıq şəkildə əsassız olaraq zərbə vura biləcək oxşar sənədlərə, ikincisi, hüquq mühafizə məqsədləri üçün tərtib edilmiş qeydlər və ya məlumatlara giriş üçün icazə verilmir.

Oxşar müddəalar Şəxsi həyatın qorunması haqqında Qanunda da nəzərdə tutulmuşdur, baxmayaraq ki İƏİT Təlimatlarında və Aİ direktivlərində göstərilən məlumatların qorunması prinsiplərinin çox hissəsi təmin edilsə də, bu Qanun yalnız federal agentliklər tərəfindən saxlanılan qeydlərə şamil olunur. Şəxsi həyatın qorunması haqqında Qanun (a) bir şəxsin razılığı olmadan qeydlərin açıqlanmasını

məhdudlaşdırır; (b) əksər qeydlərin aparılmasını tələb edir; (c) giriş hüququnu və qeydləri düzəltmə hüququnu təmin edir və (ç) agentliklərə (1) qeydlərin aparılmasını, "yalnız agentliyin məqsədinə çatmaq üçün əlaqəli və zəruri olan şəxs haqqında bu cür məlumatları" (2) "mümkün qədər bilavasitə subyektdən məlumat toplamaq", (3) məlumat tələb olunan şəxsə, (i) məlumat vermək, təşviq etmək səlahiyyətləri, (ii) məlumatın məqsədyönlü məqsədi və (iii) istifadəsinə adi üsulları, (4) dəqiqliyi, aktuallığını, vaxtında saxlanılmaqla "qeyd sistemi üçün məsul qurumun vəzifəli şəxsinin adı və rəsmi ünvanı" (5) "bir insana münasibətdə ədaləti təmin etmək üçün lazım olan dərəcədə" və (6) təhlükəsizliyin və qeydlərin məxfiliyinin təmin edilməsi və təhlükəsizliyi və ya bütövlüyü üçün gözlənilən təhdidlərdən qorunması üçün müvafiq texniki və inzibati prosedurları yaratmaq tapşırıqlarını nəzərdə tutur[167].

Fərdi məlumatların qorunması kommersiya və maliyyə sektorunda daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sferalarda qanunvericilik daim təkmilləşir. Belə qanunlardan ilk və ən əhəmiyyətliləri arasında 1970-ci il tarixli Ədalətli kredit hesabatı Qanunu qeyd edilməlidir. Bu Qanun kredit təşkilatları tərəfindən qorunan məlumatların toplanmasını və açıqlanmasını geniş şəkildə tənzimləyir. Qanuna müvafiq olaraq kredit təşkilatları, onlarda saxlanılan məlumatların "mümkün olan ən yüksək dəqiqliyini təmin etmək üçün əğlabatan prosedurlar" tətbiq etməlidirlər, həmçinin hər hansı bir məlumatın tamlığı və ya düzgünlüyünə etiraz etmək istəyən şəxslər üçün geniş açıqlama, izah proseduru təmin etməlidirlər. Digər fiziki və ya hüquqi şəxslərə hər hansı bir kredit hesabatının açıqlanması qadağan edilmişdir.

Ümumiyyətlə, ABŞ-da konfidensiallığın təmin edilməsi agentliyinə çevrilmiş və ABŞ-ın müstəqil hüquq mühafizə orqanı olan Federal Ticarət Komissiyası fərdi məlumatların qorunması istiqamətində mühüm əhəmiyyətli fəaliyyəti icra edir. Bununla yanaşı, Federal Ticarət Komissiyasının əsas hüquqi funksiyaları Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanununun 5-ci bölməsindən irəli gəlir. Federal Ticarət Komissiyasının yurisdiksiyası, məlumat təcrübələri "aldadıcı" və ya "ədalətsiz" hesab olunan təşkilatlar tərəfindən məxfilik pozuntularını müəyyən etmək və mübahisələndirməkdən ibarətdir[118, 191].

Saxta və ya ədalətsiz ticarət təcrübələrinə qarşı tədbir görmək səlahiyyətinə əlavə olaraq, Konqres Federal Ticarət Komissiyasına bir sıra sahəvi qanunları tətbiq etmək səlahiyyəti verir, o cümlədən: Ssudaların ayrılması Qanunu, Uşaqların konfidensiallığının İnternetdə qorunması Qanunu, Bərabər kredit imkanları haqqında Qanun, Vicdanlı kredit hesabatı Qanunu, Borcların ədalətli toplanması Qanunu və Telemarketing və istehlakçı fırıldaqçılığının qarşısının alınması Qanunu və s. qeyd edilməlidir. Bundan əlavə, Fərdi məlumatların oğurluğunun qarşısının alınması və məhdudlaşdırılması haqqında Qanun mərkəzləşdirilmiş bir şikayət və istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi təsisatı olan Federal Ticarət Komissiyasına geniş səlahiyyətlər verir.

Federal Ticarət Komissiyasının yurisdiksiyasına düşən qanunvericiliklə yanaşı, federal səviyyədə sahəvi qanunvericiliyinin bir sıra digər vacib qanunları da qüvvədədir.

Maliyyə xidmətlərinin müasirləşdirilməsi haqqında Qanun maliyyə qurumları tərəfindən istifadə edildikdə istehlakçıların "qeyri-publik" fərdi məlumatlarını qoruyur. Qanuna görə "Fərdi məlumatlar" və ya "Qeyri-publik fərdi məlumatlar" dedikdə, istehlakçı tərəfindən maliyyə qurumuna verilən fərdi maliyyə məlumatları, bir istehlakçı ilə edilən əməliyyat və ya istehlakçıya göstərilən xidmət nəticəsində yaranan məlumat və ya başqa bir maliyyə təşkilatı tərəfindən əldə edilmiş məlumatlar nəzərdə tutulur. İstənilən halda həssas fərdi məlumatlar qorunur. İctimaiyyətə açıq olan şəxsi məlumatlar qorunmur.

Qanuna müvafiq olaraq, fərdi məlumatların işlənməsi zamanı maliyyə qurumları, lazımi hallarda təqdim olunan maliyyə xidmətləri üçün fərdi şirkətlərə məlumatları ötürə bilər. Zəruri fərdi məlumatlar kredit hesabat orqanlarına və ya maliyyə tənzimləmə orqanlarına qanuni əsaslarla verilə bilər.

Qanunun tərəfdarları təkid edirlər ki, fərdi məlumat sahəsinin tənzimlənməsi siyasəti, xidmətin, istifadəçi üçün aydın və başa düşülən bir dildə istifadəsi şərtlərinin təsvirini daxil etməlidir, istifadəçi məlumatlarının dəqiq saxlanıldığını, onu kimin və hansı məqsədlə saxlandığını göstərməlidir. Tənqidçilər fərdi məlumatları qorumağın səmərəliliyinin Qanunda göstərilən tələblərdən yayınma qabiliyyətindən asılı

olduğunu və onu artırmaq üçün istifadəçini qanuni nəticələr barədə məlumatlandırmaq, həmçinin məlumatların necə istifadə olunacağını hərtərəfli anlamaq üçün metodlar hazırlamaq lazım olduğunu iddia edirlər[78, 85].

1996-cı il tarixli Tibbi sığorta mobilliyi və hesabatlılığı haqqında Qanunda fərdi məlumatlara belə anlayış verilir: "qorunan sağlamlıq məlumatı" fərdi olaraq müəyyən edilə bilən sağlamlıq məlumatları deməkdir, bu tərifin 2-ci bəndində göstərilən hallar istisna olmaqla, yəni: (i) elektron media tərəfindən ötürülən; (ii) elektron mediada saxlanılan və ya (iii) hər hansı digər formada və ya orta səviyyədə ötürülən və ya saxlanılan məlumatlar istisnadır.

Qanunda fərdi məlumatların işlənməsi ilə bağlı qeyd edilir ki, Təhlükəsizlik Qaydaları bütün məlumat prosessorlarından məlumatların məxfiliyini, bütövlüyünü və mövcudluğunu qorumaq üçün inzibati, fiziki və texniki təhlükəsizlik tədbirlərini tətbiq etməyi tələb edən bütün səhiyyə müəssisələri və podratçılarına minimum tələbləri müəyyən edir, həmçinin təhlükəsizlik hadisələri barədə məlumat verilməsini də tələb edir[95, 2].

2003-cü il tarixli Arzuolunmaz pornoqrafiya və marketinq haqqında Qanun e-poçt ünvanlarının toplanmasını və istifadəsini tənzimləyir. Qanun elektron poçtla kommersiya mesajları verən və göndərən hər hansı bir hüquqi və ya fiziki şəxsə şamil olunur. Kritik olaraq, bu Qanun, kommersiya xarakterli e-poçt alıcılarına marketoloqlar tərəfindən onlara e-poçt göndərməyə davam etməmələrini tələb etmək hüququ verir[165]. Qanunun əsas məqsədi kommersiya məhsulu və ya xidmətini ticarət etmək və ya tanıtmak olan hər hansı bir e-poçt mesajı olaraq təyin olunan bütün ticarət əlaqələrini əhatə edir. Buraya kommersiya saytlarında məhsul təbliğ edən bütün elektron poçtlar daxildir.

Qanun müəssisələr arasında elektron poçt göndərişləri üçün istisna etmir, çünki yeni məhsullar elan edən keçmiş müştərilərə göndərilən mesajlar da Qanuna uyğun olmalıdır. Qeyd etmək vacibdir ki, CAN-SPAM Qanunu istehlakçılar üçün fərdi fəaliyyət hüququ yaratmır, əksinə, Qanunun icrasına görə əsas məsuliyyət Federal Ticarət Komissiyasının üzərindədir. Bir çox federal və dövlət qurumları, İnternet

provayderləri ilə yanaşı, bu Qanunun müddəalarını tətbiq etmək imkanına malikdirlər[171].

1986-cı il tarixli Elektron məlumatların konfidensiallığı haqqında Qanun tərəflərdən birinin əvvəlcədən razılığı olmadan, məhkəmənin icazəsi olmadan digər şəxslərin fərdi məlumatlarının dinlənilməsini qadağan edir. Qanunsuz dinləmə və ya elektron izləmə nəticəsində əldə edilən hər hansı bir məlumatın istifadəsini və ya açıqlanmasını qadağan edir

Kompüter fırıldaqçılığı və zorakılığı haqqında Qanun kompüterləri etibarlı şəkildə təmin etmək üçün "icazəsiz giriş" kimi müəyyən etdiyi hücum (hack) fəaliyyətlərinin qarşısını almağa və cəzalandırmağa yönəlmişdir. Bundan əlavə, Qanun fiziki və ya hüquqi şəxslərin "icazə verilən" yerdən kənara çıxmasını qadağan edir.

Ədalətli və düzgün kredit tranzaksiyaları haqqında Qanun məsafədə göstərilən xidmətlər ilə əlaqəli fərdi məlumatların qorunması üçün hazırlanmış əsas qanunvericilik aktı kimi 2003-cü ildə qəbul edilmişdir. Bu Qanun, istehlakçıların oğurluq hallarından qorunması və istehlakçıların kredit məlumatlarının doğru olmasını təmin etmək üçün xüsusi olaraq hazırlanmışdır. Qanun ABŞ-dakı üç əsas kredit hesabat agentliyindən istehlakçılara ildə bir dəfə pulsuz kredit hesabatı verməsini tələb edir. Plastik kartlarla əlaqəli məlumatların təhlükəsizliyini artırmaq üçün Qanun, ödəniş kartı qəbzlərini çap edən pərakəndə satış şirkətlərindən PAN kəsiklərindən (fərdi hesab nömrələrinin kəsilməsi) istifadə edilməsini tələb edir ki, əməliyyat daxilolmaları tam istehlak hesabı nömrəsini ehtiva etməsin[162]. Qanun həmçinin istehlakçılara saxtakarlıq xəbərdarlıqlarını kredit sənədlərində yerləşdirməyə imkan verən bir müddəanı özündə saxtakarlıqdan qorumaq üçün müəyyən alış növlərini izləyə bildiklərini təmin edir.

İnternetdə uşaqların konfidensiallığının qorunması haqqında 1998-ci il Qanunu İnternet saytları və mobil tətbiqetmələr vasitəsilə 13 yaşdan aşağı uşaqlardan alınan məlumatların toplanmasını və istifadəsini tənzimləyir. Konqres, adıçəkilən Qanunun icrası üçün əsas məsuliyyətli qurum kimi Federal Ticarət Komissiyasını təyin etmiş və ona Qanunun təfsiri və tətbiqi qaydaları vermək səlahiyyəti vermişdir.

2000-ci ildə Federal Ticarət Komissiyası ilk dəfə olaraq, adıçəkilən Qanunun tətbiqi məqsədilə Uşaqların onlayn rejimdə konfidensiallığının qorunması qaydalarını bəyan etdi. Bu Qaydalar, uşaqların və onlar haqqında İnternetdə fərdi məlumatların toplanması və istifadəsini tənzimləyən qaydaları ətraflı şəkildə əks etdirir. Federal Ticarət Komissiyasının bu Qaydası, veb sayt operatorlarına və ya onlayn xidmətlərə uşaqlara yönəlmiş veb xidmətlərindən istifadə zamanı uşaqlar barədə fərdi məlumatların toplanması və emalına məhdudiyyətlər qoyur. Bununla belə, yeni texnologiyalar və reklam fəaliyyətinin inkişafı ilə əlaqədar İnternet məkanında uşaq hüquqlarının pozulması hallarına tez-tez rast gəlinir.

Xüsusilə, 2013-cü ildə Federal Ticarət Komissiyası bu Qanuna düzəliş edərək, "fərdi məlumat" anlayışını genişləndirmiş və istifadəçiləri zamanla və müxtəlif onlayn xidmətlərdə tanıyan daimi identifikatorları daxil etdi. İnternet uşaq mərkəzi xidmətlərindəki bütün davranış reklamları artıq valideynlərin xəbərdarlığı və razılığını tələb edir. Adıçəkilən Qanun uşaqlarla bağlı məlumat və reklam yayan veb saytlardan "operatorun uşaqlardan hansı məlumatları toplayacağı, operatorun bu cür məlumatları necə istifadə etdiyi və operatorun bu məlumatları necə açıqladığı"nı göstərən konfidensiallıq siyasətini yayımlamağı tələb edir[124, 397-399].

Fərdi məlumatların qorunması sferasında konkret qanunlardan biri 1988-ci il tarixli Video konfidensiallıq haqqında Qanundur. Bu Qanun icarə yazılarının və ya video kassetlərin, video oyunların qanunsuz satışının qarşısını almaq üçün qəbul edilmişdir. "Bork Qanunu" kimi də məşhur olan bu Qanunda "fərdi məlumat"a belə anlayış verilir: "müəyyən bir video material və ya xidmət tələb etmək və ya almaq istiqamətində bir şəxsi müəyyənləşdirən məlumat". Qanun, bu cür məlumatların açıqlanarkən verilən istehlakçının yazılı razılığı ilə istənilən şəxsə açıqlanmasına icazə verir. Eyni zamanda, adıçəkilən Qanun, istehlakçının "bu cür açıqlamanı açıq və aydın şəkildə etmək qabiliyyəti" olsaydı, adını və ünvanını açıqlamağa imkan verir.

Nəhayət, ABŞ-da fərdi məlumatların qorunması sahəsində hüquq münasibətlərinin nizama salınmasında məhkəmə təcrübəsi, müxtəlif vaxtlarda qəbul edilmiş məhkəmə qərarları mühüm rol oynayır.

Qeyd edək ki, 1970-ci illərə qədər ABŞ məhkəmələrinin verdikləri qərarlarda şəxsi həyatın toxunulmazlığı ilə bağlı məsələlərdə zəruri müdafiə təmin olunmurdu desək yanılmarıq. 1977-ci il Whalen v. Roe işində Ali Məhkəmə yekdilliklə qəbul etdiyi qərarında göstərmişdi ki, Nyu York əyalətində müəyyən dərmanlar üçün resept verilən şəxslərin adlarını və ünvanlarını özündə cəmləşdirən konkret bir mərkəzləşdirilmiş məlumat bazasının qeydiyyatı alınması şəxsi toxunulmazlıq hüququnu pozmur. Ali Məhkəmə bildirdi ki, qorunan məxfilik maraqlarının müxtəlif növləri arasında "şəxsi sənədlərin açıqlanmasının qarşısını almaq" da var. Ali Məhkəmə, eyni zamanda, müxtəlif vəziyyətlərdə dövlətin maraqlarının şəxsin mənafeələrindən üstün olması barədə də qeyd etmişdi[145].

XX əsrin sonlarına qədər ABŞ məhkəmələrində şəxsi həyatın toxunulmazlığı haqqında məlumatlar lazımi hüquqi qorunma ilə təmin olunmurdu. Belə ki, Ali Məhkəmənin qeyd edilən Whalen v. Roe işi üzrə qərarında həkimlərin və əczaçıların müəyyən dərman növləri üçün bütün reseptlər barədə dövlətə hesabat vermələrini və hərtərəfli məlumat bazalarında saxlamasını tələb edən New York ştatının qanununun bəzi xəstələrin və həkimlərin etirazlarına baxmayaraq şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüquqlarını pozmadığını tanımışdı.

Hətta bəzi mütəxəssislər ABŞ Ali Məhkəməsinin bu Qərarını şəxsi həyata müdaxilə kimi də qiymətləndirmişlər. Lakin bu Qərarın tərəfdarları da az deyildi. Məsələ burasındadır ki, Ali Məhkəmə, narkotiklərin dövriyyəsinə nəzarətlə bağlı məlumatların izlənilməsi üzrə dövlətin maraqlarını insanların şəxsi həyatdakı maraqlarından üstün tutmuşdur. O zaman ABŞ cəmiyyətində belə bir fikir var idi ki, bəzi məhkəmələrin şəxsi məlumatların toxunulmazlığını tanımamasına baxmayaraq, məhkəmələr öz qərarlarını balanslaşdırmalı və hər bir halda açıqlanmasında ictimai maraq nəzərə alınmaqla müstəqil qəbul etməlidirlər[56, 147].

ABŞ-ın Doqquzuncu dairəsinin Apellyasiya məhkəməsinin ABŞ Vestinqhausa qarşı (US vs. Westinghouse) işi üzrə 18 iyun 1981-ci il tarixli Qərarında Məhkəmə rəqabət edən maraqlar arasında qərar verərkən istifadə olunması üçün "balans testi" hazırladı. Bu cür məlumat axtarıldıqda nəzərə alınması lazım olan bəzi amillərə istinad edilməsi tələb olunur. Eyni zamanda, Qərarda sonrakı açıqlamaları ilə bir

insana verə biləcək zərər; məlumatı hər hansı bir açıqlanmadan qorumaq üçün tədbirlər və açıqlanmasında ictimai maraq dərəcəsi ilə bağlı məsələlərə də aydınlıq gətirilmişdir[166].

Katz ABŞ-a qarşı (Katz vs. US) işi üzrə Ali Məhkəmənin 1967-ci il tarixli qərarında müəyyən edilmişdi ki, ABŞ Konstitusiyasına edilən 4-cü düzəliş, telefon danışqlarının rəsmi order olmadan dinlənilməsini qadağan edir, bunula belə, Ali Məhkəmə tərəfindən "məxfiliyin ağlabatan gözləntisi" meyarı tətbiq edilmişdir[54, 224-225]. Katz ABŞ-a qarşı işi üzrə Qərar ABŞ qanunlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər nümayiş etdirdi, çünki bu qərarla Ali Məhkəmə Olmstid ABŞ-a qarşı (Olmstead v. United States) 1928-ci il tarixli işi üzrə əvvəlki qərarındakı mövqeyinə yenidən baxdı. Halbuki, qeyd edilən qərarla ABŞ Konstitusiyasına 4-cü və 5-ci düzəlişlərin şəxslərin telefon danışqlarının dinlənilməsi ilə əlaqəli olmadığı bildirilmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, "məxfiliyin ağlabatan gözləntisi" sınağı hələ də dövlət nəzarətinin həddlərini müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, 2012-ci ilin yanvar ayında Ali Məhkəmə, narkotik vasitə satıcısının avtomobilinə yerləşdirilmiş GPS izləmə cihazından alınan məlumatlara əsaslandığı üçün çıxarılan məhkəmə hökmünü ləğv etmişdi[172].

Stenli Corciya ştatına qarşı (Stanley v. Georgia) işi üzrə 1969-cu il tarixli Qərarında Ali Məhkəmə ölkə Konstitusiyasına 1-ci və 14-cü düzəlişlərin bəzi konkret müddəalarını ev şəraitində şəxsi həyatın, xüsusilə də məxfiliyin qorunması kimi şərh etmişdir (əsas etibarilə bu presedentdə bəzi məxfi, gizli, intim xarakterli əşya və məlumatların evdə saxlanılmalı olması bəyan edilmişdir). Roi Ueydə qarşı (Roe v. Wade) 1973-cü il qərarında 14-cü düzəlişin abort etmək hüququna icazə verməsi tanınmışdır. Eyzenstad Bayirdə qarşı (Eisenstadt v. Baird) işi üzrə 1972-ci il qərarında isə Griswold v. Connecticut presedentinə və bərabərlik prinsipinə əsaslanaraq subay cütlüklərin kontrasepsiya hüququnu tanınmışdı.

Cənub-şərqi Pensilvaniya Planlı Valideynlik v. Keysiyə qarşı işi üzrə 1992-ci il Qərarında ABŞ Ali Məhkəməsi Roe v. Wade presedentinə əsaslanaraq Pensilvaniya ştatının Aborta nəzarət haqqında Qanununun bir neçə müddəasının ABŞ

Konstitusiyasına zidd olması, habelə həkimin abortun mənfi nəticələri haqqında müvafiq qadını məlumatlandırma vəzifəsini, abortdan əvvəl qadının qərarı ilə həyat yoldaşını və ya valideynlərini məlumatlandırma öhdəliyini və abortu 24 saat müddətinə təxirə salma öhdəliyini tanıyırdı[106, 387].

Doi Çaoya (Doe v. Chao - 2004) qarşı işində şəxsi həyat hüququnun pozulmasına görə minimum kompensasiya miqdarı ilə əlaqədar 1974-cü il Şəxsi həyatın qoruması haqqında Qanunun müddəalarını şərh etmişdir. Ali Məhkəmə qərara gəlmişdi ki, bu Qanunun müddəaları, iddiaçının ona vurduğu zərərin miqdarını və mənəvi zərərinə sübut etmək öhdəliyi olmadan 1000 ABŞ dolları məbləğində pulun geri qaytarılması tələb olunur, əgər iddiaçı külli miqdarda təzminat tələb edərsə, onun miqdarı sübuta yetirilməlidir[150].

Qeyd edilən məhkəmə qərarlarının məhdud tətbiq dairəsi mövcuddur və şəxsi həyatın toxunulmazlığı və məxfiliyin qorunması ilə bağlı bir çox sualların olduğu özəl sektora ciddi təsir göstərmir.

Beləliklə, ABŞ-da şəxsi toxunulmazlıq hüququnun inkişafı doktrinal və məhkəmə presedentlərində tanınmasından insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində fərdi məlumatların qorunması hüququnu hərtərəfli tənzimləyən konkret hüquqi aktların sisteminin formalaşması və təkmilləşməsinə qədər inkişaf yolu keçmişdir. Şəxsi həyat hüququ doktrinasının formalaşmasında başlanğıc mərhələdə tez-tez Amerika müəlliflərinin ingilislərdən daha çox gördükləri İngilis məhkəmələrinin qərarları bu prosesə ciddi təsir göstərmişdi.

ABŞ-da şəxsi toxunulmazlıq hüququnun formalaşmasında əhəmiyyətli rol həm də Kontinental hüquqa (ilk növbədə Fransa hüququ) məxsusdur. Amerika hüququnun Aİ-nin hüquqi konsepsiyalarına doktrinal təsirini də qiymətləndirmək lazımdır, çünki Avropa məkanında İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası və fərdi məlumatların qorunması istiqamətində ilkin sənədlər meydana çıxan zaman ABŞ-da bu mövzuda artıq oturmuş məhkəmə təcrübəsi var idi.

Ancaq bu günə qədər ABŞ və Aİ-nin qanunlarında fərdi məlumatların qorunması hüququ anlayışlarında ciddi fərqlərdən danışa bilərik. Aİ-nin müasir

standartları, Amerika standartlarına nisbətən fərdi məlumatların qorunmasına münasibətdə daha yüksək tələblər irəli sürür[110, 357-387].

Müasir ABŞ qanunlarında fərdi məlumatların qorunması hüququ "tək qalmaq hüququ" olaraq təyin olunur. Bu konsepsiya, şəxsi münasibətlərə və ya fəaliyyətə dövlət müdaxiləsindən qoruyan bir sıra müxtəlif hüquqları, hər kəsin öz həyat seçimləri ilə bağlı müstəqil qərar vermək hüququnu özündə cəmləşdirir. Bu hüquq mütləq deyildir. Belə ki, şəxsi həyat hüququ qeyri-qanuni narkotik istifadəsi kimi ictimai təhlükəli bəzi davranış növlərini qoruya bilməz.

3.2. Fərdi məlumatların qorunması üzrə nəzarət mexanizmlərinin fəaliyyəti

Artıq qeyd edildiyi kimi, Federal Ticarət Komissiyası fərdi məlumatların qorunması üzrə ABŞ-da aparıcı quruma çevrilmişdir. Bu gün Komissiya, hətta ABŞ-da fəaliyyət göstərən xarici şirkətlər üçün istehlakçı hüquqlarının qorunması tədbirlərini əhatə etmək üçün öz səlahiyyətlərini genişləndirmişdir. Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanunun 5-ci bölməsinə əsasən səlahiyyətlərindən istifadə edərək, bu qurum, saxtakarlıq və ədalətsiz ticarət əməliyyatları və hüquq tətbiqetmə ilə bağlı fərdi məlumatların qorunması hallarının təmin edilməsində aparıcı rol oynayır. Komissiya hazırda spam və casus proqramlarının ləğv edilməsi, telemarketerlərə qarşı iddiaların qaldırılması, Ədalətli kredit hesabatı Qanununa əsasən məhkəmələrdə iddiaların qaldırılması, kredit hesabatı ilə bağlı problemlər, məlumatların məxfiliyinin qoruması ilə bağlı işlər, uşaqların onlayn sferada məxfiliyinin qorunması haqqında Qanuna əsasən iddiaların qaldırılması ilə əlaqədar işlər icra edir.

ABŞ-ın ali qanunverici orqanı olan Konqres fərdi məlumatların qorunması sahəsində sahəvi (və ya sektorial) qanunvericiliyi inkişaf etdirdiyi üçün müvafiq sferada Federal Ticarət Komissiyasının icraçı rolu güclənməyə davam edir. Komissiya, həmçinin Konqres qarşısında hesabat verir və fərdi məlumatların qorunması üzrə əlavə qanunvericiliyinin qəbul edilməsini tövsiyə edir. Bu proseslərin əhəmiyyətli tərəfi ondadır ki, Federal Ticarət Komissiyasının icra tədbirləri və

müvafiq sferada tənzimləyici qərarlarının genişlənməsi "yeni ümumi konfidensiallıq hüququ" nun təkmilləşməsinə şərait yaratmışdır.

Professorlar Daniel Solove və Vudrou Hertzog iddia edirlər ki, Federal Ticarət Komissiyasının fəaliyyəti demək olar ki, həmişə qarşılıqlı razılaşmalara səbəb olduğundan, bu qurumun qəbul etdiyi qərarlar, normativ təşəbbüsləri yerli və əcnəbi şirkətlərin konfidensiallıq praktikasını inkişaf etdirmək üçün təlimat axtardıqları yeni ümumi konfidensiallıq qaydasının formalaşmasına imkan yaratmışdır[117, 611-627].

Federal Ticarət Komissiyası Maliyyə xidmətlərinin modernizasiyası haqqında Qanununu (Qrem-Liç-Blayli Aktı) tətbiq etsə də, federal bank agentlikləri və dövlət səviyyəsində sığorta agentlikləri də bu Qanuna əsasən fərdi məlumatların qorunması sferasında fəaliyyətə başlamağa bilərlər. Tibbi sığortanın hesabatlılığı və mobilliyi haqqında Qanun Birləşmiş Ştatların Səhiyyə və İnsan Xidmətləri Departamenti tərəfindən təmin edilir. Federal agentliklərin icra səlahiyyətlərindən əlavə, dövlət istehlakçılarını qoruma strukturları da konfidensiallıq üzrə səlahiyyətlərini həyata keçirirlər.

Federal Ticarət Komissiyasının əsas hüquqi funksiyaları, ədalətsiz və ya yanıltıcı bazar praktikasını qadağan edən Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanununun 5-ci hissəsindən irəli gəlsə də, bu Komissiya ayrı-ayrı sferalarda qanunların, o cümlədən Kredidləşmə zamanı həqiqətin təmin edilməsi Aktı, Arzuolunmaz pornoqrafiya və marketinq haqqında Qanunu, İnternetdə uşaqların konfidensiallığının qorunması haqqında Qanunu, Ədalətli Kredit Hesabatı Qanunu, Borcların ədalətli şəkildə toplanması Qanunu və Telemarketinq və fırıldaqçılığın qarşısının alınması Qanununu tətbiq etmək səlahiyyətinə malikdir.

Komissiya qanun pozuntularının dayandırılması üçün hüquqi-məcburi tədbirlər tətbiq etmək və şirkətləri qanunsuz davranışlarını düzəltmək üçün müsbət tədbirlər görməyə məcbur etmək səlahiyyətinə də malikdir. Bu addımlar arasında: hərtərəfli konfidensiallıq və təhlükəsizlik proqramlarının həyata keçirilməsi, müstəqil ekspertlər tərəfindən iki illik qiymətləndirmə, istehlakçılara pul ödənişi, qeyri-qanuni əldə edilmiş gəlirlərə məhəl qoyulmaması, istehlakçılar üçün qeyri-qanuni əldə edilmiş məlumatların silinməsi və istehlakçıların şəffaflığının və seçilməsinin təmin

edilməsi üçün etibarlı mexanizmlərin təmin edilməsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır[126, 444].

Bundan əlavə, Komissiya, Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanunu pozan təşkilatlara və ya şəxslərə, habelə İnternetdə uşaqların konfidensiallığının qorunması haqqında Qanunu, Ədalətli kredit hesabatı Qanunu və telemarketing satış qaydalarını pozan təşkilatlara qarşı mülki qaydada pul cəzası tətbiq etmək hüququna malikdir.

ABŞ-da fərdi məlumatların qorunması ilə məşğul olan icra mexanizmləri təhlükəsizlik və milli maraqlar naminə belə qorumadan istisnalara yol verə bilirlər.

ABŞ Konstitusiyasına Dördüncü düzəliş, cinayət araşdırmalarında hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətini tənzimləsə də, Dördüncü düzəlişin xarici kəşfiyyat məlumatlarının toplanmasına təsiri Xarici kəşfiyyata nəzarət qanunu (Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA)) kimi ayrıca qanunvericiliklə müəyyən edilir. FISA-nın müddəaları, əgər istintaqın vacib bir məqsədi xaricdə kəşfiyyat məlumatlarının toplanması olduqda tətbiq edilir.

Bütövlükdə, FISA xarici kəşfiyyatla əlaqəli araşdırmaların məxfiliyini qoruyarkən hüquq-mühafizə orqanlarına milli təhlükəsizliyə təhdidlərin monitorinqi üçün səlahiyyət vermək məqsədi daşıyır. ABŞ məhkəmələri, milli təhlükəsizlik maraqları təhlükə altına alındıqda cinayət araşdırmalarında qanunların qorunması ilə məxfiliyi tarazlaşdırmağa çalışan geniş Dördüncü düzəliş yurisprudensiyası inkişaf etdirsə də, Konqres bu maraqları FISA və sonrakı qanunvericilik vasitəsi ilə balanslaşdırmağa çalışmışdır.

Edilən dəyişikliklərdən sonra, FISA hökumətin elektron nəzarət, fiziki axtarışlar, iş sənədləri, habelə əl qeydləri və izləmə üçün cihazlardan istifadə etməsi üçün standart və prosedurlar sistemini yaratmışdır. FISA federal rayon məhkəmələrindən on bir hakimdən ibarət xüsusi bir məhkəmə təsis etmişdir. Məhkəmə gizli qaydada iclas edir və əsasən monitorinq üçün ərizələrin təsdiqlənməsi və ərizələrə baxılması üçün birtərəfli icraat aparır. Hökumət, nəzarət edilən tərəfin "xarici güc" və ya "xarici gücün agentı" olmasının ehtimal olunan bir səbəbinin

olduğunu təsbit etməli olsa da, hökumət agentin cinayət işləri ilə məşğul olduğunu sübut etməyə ehtiyac duymur.

Hökumət nümayəndələri də nəzarətin “vacib məqsədi”nin “xarici kəşfiyyat məlumatları” əldə etmək olmasını və müvafiq “minimuma endirmə prosedurlarının” olduğunu nümayiş etdirməlidirlər. Lakin hədəfə alınan şəxs ABŞ vətəndaşıdırsa, hökumət şəxsin hərəkətlərinin cinayət əməlinə aid “və ya ola biləcəyi” ehtimal olunan işi müəyyənləşdirməlidir. Hökumət əksər məhkəmə iclaslarında təmsil olunan yeganə tərəf olduğundan, tənqidçilər məhkəmənin icraçı orqan olduğunu iddia edirlər[105, 19].

11 Sentyabr terror hücumlarından sonra federal hökumət məlumatların yoxlanılması üzrə səlahiyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirdi. FISA-nın məzmununa əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən və ya dəyişiklik etmiş bir sıra yeniliklər edilmişdir. Xüsusilə, Patriot Aktı kimi məşhur olan "2001-ci il Terrorizminə qarşı mübarizə və qarşısının alınması üçün lazımi vasitələrlə təmin etməklə Amerikayı birləşdirmək və gücləndirmək haqqında Qanun"un 215-ci maddəsi hökumətin üçüncü şəxslər tərəfindən saxlanılan iş sənədlərini almaq imkanlarını genişləndirdi.

2001-ci il Qanununun qəbul edilməsindən əvvəl, Federal Təhqiqatlar Bürosu, hökumətin təsdiqlədiyi təqdirdə nəqliyyat şirkətlərinə, otellərə və motellərə, avtomobil və yük maşını icarəsi agentliklərinə və anbar icarə nöqtələrinə iş sənədlərini təqdim etmək üçün FISA məhkəməsinə müraciət edə bilərdi. Hər bir halda belə müraciət xarici kəşfiyyat və ya beynəlxalq terrorizmin FTB tərəfindən araşdırılması üçün istənilməli və qeydlərin mövzusu xarici dövlətin və ya xarici bir qurumun agentliyi olduğunu bildirən "konkret və dəqiq ifadə edilmiş faktlar" əsasında həyata keçirilməlidir[75, 21].

Patriot Aktının 215-ci maddəsi Xarici kəşfiyyat nəzarəti Qanununun 501-ci hissəsinə düzəliş etdi və bir məlumatın ABŞ-a aid olmadığı təqdirdə istintaqın xarici dövlət və ya onun agentliyi ilə əlaqəli olması tələbini incələyərkən hökumətin əldə edə biləcəyi sənəd növlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirdi. Hökumət fərdi məhkəmə qərarlarını almaq əvəzinə, FISA məlumat qeydiyyatının bir hissəsi olaraq telekommunikasiya şirkətlərindən kütləvi şəkildə "telefon məlumatları" yığılmasına,

habelə izləmə və müşahidə orqanına icazə verməsi üçün FISA əmrlərini almağa başlamışdır[94].

Bir sıra qanunvericilik aktlarının müddəalarına uyğun olaraq, Federal Təhqiqatlar Bürosu müvafiq təşkilatlardan telekommunikasiya uçotunun, maliyyə uçotunun, kredit hesabatlarının, habelə belə məlumatların xarici kəşfiyyat məlumatlarının toplanması ilə əlaqəli olduğu və ya ehtimal olunan səbəb göstərilmədən terrorizmin araşdırılması məqsədilə təqdim edildiyini tələb etmək hüququna malikdir.

Patriot Aktın qəbulundan sonrakı illərdə Federal Təhqiqatlar Bürosu tərəfindən milli təhlükəsizlik məktublarının istifadəsi geniş şəkildə artmışdır. Məsələn, 2003-2006-cı illər arasında Ədliyyə Nazirliyinin Baş Müfəttişi, Federal Təhqiqatlar Bürosu təxminən 200.000 fərdi xarakterli sənədi emal etmişdir. Metadata toplama proqramı uzun illər fasiləsiz işləsə də, Edvard Snouden 2013-cü ildə mövcudluğunu bildirəndə vəziyyət dəyişdi. Proqramın bu qədər uzun müddət davam edə bilməsinin səbəblərindən biri Patriot Aktına əsasən məxfi məlumatın qeyri-müəyyən müddətə gizli saxlanması idi. E.Snouden tərəfindən məlumatların açıqlanmasından iki il sonra Konqres, ABŞ-ın 2015-ci il tarixli Azadlıq Aktını qəbul etməklə kütləvi metadata toplamağı qadağan etdi.

Yuxarıda qeyd edilən Azadlıq Aktı Patriot Aktının 215-ci hissəsinə əsasən əvvəllər icazə verilən telefon danışqları haqqında metadata toplamağı qadağan etdi. Bu Qanun hökumətdən kütləvi məlumat toplamağa icazə vermək əvəzinə, hökumətdən zəng qeydlərinin "şəxsiyyəti, hesabı, ünvanı və ya şəxsi məlumatları" müəyyənləşdirən "xüsusi seçim" (specific selection term - SST) əsasında qurulmasını tələb edir. Qanuna müvafiq olaraq, mümkün qədər maddi əşyaların axtarışı məqsədinə uyğun olaraq axtarılan əşyaların həcmi məhdudlaşdırmaq tələb olunur. Maraqlıdır ki, bu Qanun məlumatların hazırlanması üçün aktualıq prezumpsiyası və sadə təhdid qiymətləndirmələrini istisna etmişdir.

Müəyyən bir seçim dövrünün ilk atlanmasına əsaslanaraq məlumatlara girişlə bağlı müraciət etmək üçün hökumət aşağıdakılara malik olmalıdır: (1) zəng məlumatları qeydlərinin [a] xüsusi seçim şərti əsasında axtarıldığına inanmaq üçün

əsaslar var və bu məlumatlar sanksiyalaşdırılmış istintaqa aiddir və (2) "seçim" termininin "beynəlxalq terrorizmlə əlaqəli xarici dövlət və ya onu hazırlamaq üçün fəaliyyət göstərən xarici qüvvə və ya xarici bir dövlətin agentləri" ilə əlaqəli olduğu əsaslandırılmış, beynəlxalq terrorizmdə və ya hazırlıq fəaliyyətində açıq şəkildə ifadə edilən bir şübhəyə uyğun olmalıdır[169].

Azadlıq Aktındakı digər müddəalar, axtarış məqsədinə uyğun olmayan məlumatların saxlanması qadağan edən texnologiyanın istifadəsini minimuma endirmək tələblərini əhatə edir. Azadlıq Aktı, həmçinin "xarici kəşfiyyat məlumatları" olmayan "bütün zəng məlumatları qeydlərinin dərhal məhv edilməsini" nəzərdə tutur.

Bundan əlavə, Azadlıq Aktı FISA hakimlərinə hər hansı bir "ABŞ-ın ayrı fikirli şəxsləri haqqında ictimaiyyətə açıq olan məlumatlarla əlaqədar" əlavə, xüsusi minimallaşdırma prosedurlarını tətbiq etmək "hüququnu verir. Nəhayət, Azadlıq Aktı həm də ABŞ-da hədəf alınan şəxslərin sayının ilbəil dərc edilməsini tələb etməklə dövlət nəzarətinin şəffaflığını artırmaq üçün addımlar atmağa yönəlmişdir[102, 43].

ABŞ-da fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı nəzarət mexanizmlərinin fəaliyyətində xüsusi önəm kəsb edən məsələlərdən biri parolların, şifrələrin verilməsi ilə bağlıdır. Şifrə təhlükəsizliyi ilə bağlı maraqlı bir məsələ, Apple kimi nəhəng özəl şirkətlərin hökumətə mobil telefon təhlükəsizliyini aşmasına kömək edib-etməməsi ilə əlaqədardır. Son illər təcrübədə elə hallar olub ki, Hökumət Apple şirkətini bu istiqamətdə məcbur etməyə də cəhd göstərmişdir. İlk belə halda Dairə məhkəməsi Hökumətin iPhone-nin gizli təhlükəsizlik kodu ilə tanış olmağa imkan verən təşəbbüsünü təmin etməmişdir.

Belə hallarda hökumət narkotik araşdırması ilə əlaqədar axtarış zamanı ələ keçirilən mobil telefonlardan məlumat almağa çalışır. Bundan əlavə, cinayətin qarşısının alınması məqsədilə, Apple iPhone-nin axtarışı ilə əlaqədar olaraq, hökumət Apple şirkətinin telefonlarının şifrələmə funksiyasını ona verməyi tələb etmişdi. Bu iş, 2015-ci ilin dekabrında Kaliforniya ştatının San Bernardino əyalətində bir dövlət binasında on dörd nəfəri öldürmək üçün arvadı ilə birlikdə qəsd edən daxili terrorçu Sayed Farouka iPhone mobil telefonundan istifadə etdiyi üçün geniş yayılmışdı.

Federal məhkəmə əvvəlcə hökumətin müvafiq sorğu tələbini təmin etsə də, Apple sifarişin ləğvi üçün vəsatət qaldırdı və hökumətin onu kömək etməyə məcbur etməsi təklifinə qarşı çıxdı. Apple, iPhone kimi mobil qurğular üçün açıq bir yer yaratmağın, cihazın digər iştirakçılar tərəfindən məlumat oğurluğuna (hack edilməsinə) qarşı həssas olacağını iddia etmişdi[86].

ABŞ-da fərdi məlumatların qorunmasına nəzarət mexanizmləri ilə bağlı məsələləri tədqiq edərkən hüquqi müdafiə vasitələri və sanksiyalar məsələsinə də aydınlıq gətirilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

ABŞ-da fərdi məlumatların qoruması üzrə vahid qanun olmadığından, mümkün hüquqi müdafiə vasitələri və cəzalar yuxarıda təsvir edilən sahəvi qanunvericiliyə aiddir. Əsas hüquq mühafizə orqanı Federal Ticarət Komissiyasıdır. Komissiyanın fəaliyyətinin əsasını Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanun təşkil edir. Adıçəkilən Qanunun 5-ci hissəsinə əsasən məlumatların emalı ilə əlaqəli ədalətsiz və ya yanlış yola yönəldilmiş tədbirlərin qarşısını almaq səlahiyyətinə sahib olan Federal Ticarət Komissiyası bu istiqamətdə geniş funksiyalara malikdir[163].

Federal Ticarət Komissiyası ilə yanaşı, İstehlakçıların Maliyyə Müdafiəsi Bürosu, Səhiyyə və İnsanlara Xidmət Departamenti və 50 ştatın Baş prokuroru müxtəlif səviyyələrdə icra məsuliyyətlərinə malikdirlər.

Maliyyə xidmətlərinin modernizasiyası haqqında Qanun (Qrem-Liç-Blayli Aktı) çərçivəsində pozuntulara görə cəzalar onu tətbiq edən agentliyin xüsusi səlahiyyətlərindən asılı olaraq dəyişir. Məsələn, Federal Ticarət Komissiyası Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanununun 5 (l) bölməsinə əsasən bir iddia təqdim edərsə, pozuntuya görə cərimə 40.000 dollara qədər ola bilər[164]. Dodd-Frank Wall Street İslahatlar Paketi və İstehlakçıların hüquqlarının qoruması haqqında Qanununun müddəalarına uyğun olaraq Federal İstehlakçı Maliyyə Qorunması Bürosu qeyd edilən qanunları pozan fiziki və ya hüquqi şəxslərə qarşı inzibati icraat başlaya, cərmə tətbiq edə bilər, eyni zamanda federal məhkəmədə həmin hüquq pozucularına qarşı iddiaçı qismində iddia qaldıra bilər.

Qrem-Liç-Blayli Aktı çərçivəsində görülməli işlərə əlavə olaraq, Federal Ticarət Komissiyası, Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanunun 5 (a) bölməsində

istehlakçı məxfiliyini və fərdi məlumatları qorumaq üçün geniş tədbirlər həyata keçirə bilər. Federal Ticarət Komissiyası, fərdi məlumatlardan istifadə, email qaydalarının pozulması kontekstində Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanununa əsasən iddialar vermək səlahiyyətinə malikdir[121].

İlk baxışdan, bu, Federal Ticarət Komissiyasının istehlakçıları haqsız ticarət təcrübələrindən qorumaq üçün geniş mandatına uyğun olaraq məlumatların sızması və təhlükəsizliyi ilə bağlı iddiaları təmin etmək üçün bir metod kimi görünə bilər. Ancaq Federal Ticarət Komissiyası Uindham Korporasiyasına qarşı (FTC v. Wyndham Worldwide Corp.) işi üzrə Üçüncü Dairə üzrə Apelyasiya Məhkəməsi Federal Ticarət Komissiyasının haqsızlıq prinsipi əsasında fərdi məlumatların qorunması təcrübələrini tənzimləmək səlahiyyətinə sahib olduğunu ifadə edən daha aşağı məhkəmə orqanının qərarını qüvvədə saxladı. Üçüncü Dairə üzrə Apellyasiya Məhkəməsinin qərarında xüsusilə qeyd edilirdi ki, fərdi məlumatlarla bağlı federal qanunvericiliyinin, o cümlədən Qrem-Liç-Blayli Aktı, Ədalətli kredit hesabatı Qanunu və İnternetdə uşaqların konfidensiallığının qoruması Qanunun müddəaları Federal Ticarət Komissiyasının kibertəhlükəsizlik sferasında səlahiyyətlərini istisna etmir. Onu da qeyd edək ki, Federal Ticarət Komissiyası öz mandatına uyğun olaraq adıçəkilən qanunların tələblərinin pozulmasına görə mülki qaydada pul cəzaları da tətbiq edə bilər.

Federal Ticarət Komissiyası bir hüquqi şəxsin və ya şirkətin qanunu pozduğunu aşkar edirsə, Komissiyanın ilk addımı çox vaxt şirkətlə razılıq müqaviləsi bağlamaqla könüllü həll variantı seçməkdir. Razılıq orderi imzalayan şirkət məsuliyyət daşımır, ancaq mübahisəli hərəkətlərin dayandırılmasına, yekun orderin qüvvəyə minməsinə razılıq verməli və məhkəmə araşdırması hüququndan imtina etməlidir. Order dəqiqləşdirilməmişdən əvvəl, Komissiya, otuz gün ərzində ictimai rəy üçün bu məsələni müzakirəyə çıxarır.

İdarəetmə səlahiyyətləri sayəsində Federal Ticarət Komissiyası, şirkətlərdən hərtərəfli məxfilik və təhlükəsizlik proqramlarını həyata keçirməsini, iki illik qiymətləndirmələrin aparılmasını, istehlakçılara pul kompensasiyasının verilməsini, qeyri-qanuni gəlirlərin geri qaytarılmasını, istehlakçı haqqında qeyri-qanuni

məlumatların çıxarılmasını və sağlam şəffaflığın və seçimin həyata keçirilməsini tələb edə bilər.

Razılıq orderi yoxdursa, Federal Ticarət Komissiyası inzibati şikayət verə bilər. Respondentlər isə öz növbəsində inzibati işlərə baxan hakimlərin verdiyi qərarlardan Komissiyaya şikayət edə bilərlər. Komissiyanın qərarından ABŞ Apelyasiya Məhkəməsinə və nəticədə Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər. İnzibati yardım istəmək üçün alternativ olaraq, Federal Ticarət Komissiyası federal məhkəmələrə müraciət edə bilər. Bundan əlavə, bir şirkət Federal Ticarət Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydaları pozarsa, Komissiya mülki cərimə və ya digər cəzalandırıcı tədbirlər görə bilər.

Məlumat pozuntularının qurbanı olan istehlakçılar, qanunsuz istifadə və məlumatların sui-istifadəsi nəticəsində vurulmuş həqiqi ziyanı müəyyən edə bilmədikləri hallarda federal məhkəmələrdə mülki iddia qaldırmaqda çətinlik çəkirlər. Son bir neçə kollektiv iddialarda məlumatların pozulmasına dair iddialarında məhkəmələr iddiaçıların məlumat pozuntusu nəticəsində yaranan faktiki, tanınan zərər barədə məlumat verməmələri barədə qərar qəbul etmişdilər.

Qeyd edilənlər ABŞ-da fərdi məlumatların qorunması üzrə nəzarət mexanizmlərinin fəaliyyətinin yekdil və hərtərəfli fəaliyyət istiqamətlərinə malik olduğunu göstərməklə bərabər, yaxşı təcrübələrinin də olduğunu müəyyən edir.

IV FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI: NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ PROBLEMLƏR

4.1. Azərbaycan Respublikasında sahələrarası hüquq institutu kimi fərdi məlumatların qorunması institutunun formalaşması

Respublikamızın dünya birliyinə integrasiyası, iqtisadi və sosial proseslərin inkişafı, yeni təhlükələrin yaranması beynəlxalq informasiya mübadiləsinin, o cümlədən vətəndaşların fərdi məlumat mübadiləsinin intensivləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu da, öz növbəsində, yeni informasiya texnologiyalarının yaradılması və istifadəsini tələb edir. Nəticədə fərdi məlumatların emalı xeyli asanlaşmış, bununla belə onların sızması və icazəsiz istifadəsi riski əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Fərdi məlumatların emalı və qorunması sahəsində hüquqi münasibətlər konstitusiya, inzibati, cinayət, mülki, əmək, informasiya hüququ, insan hüquqları, beynəlxalq ümumi və xüsusi hüquq kimi hüquq sahələri ilə tənzimlənir.

Fərdi məlumatların işlənməsi və qorunması sahəsində hüquq münasibətlərini təhlil etdikdən sonra biz, bu institutun ümumi hüquq sisteminin bir hissəsi olduğu qənaətinə gəlirik. Fikrimizcə, fərdi məlumatların qorunması hüququ nə müstəqil hüquq sahəsi, nə də hər hansı bir hüquq sahəsinin alt sahəsi ola bilməz. Bu hüquq institutudur, çünki hüquq sahəsi hər zaman hüquq sistemində obyektiv şəkildə təcrid olunmuş normalar toplusu kimi fəaliyyət göstərir, bir-biri ilə əlaqəli və ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodu ilə birləşdirilir.

Bütövlükdə götürsək, fərdi məlumatların qorunması institutu əsasən insan hüquqları, o cümlədən informasiya hüququnun tərkibinə daxil olan hüquq institutudur. Sahənin insan hüquqları ilə bağlı olması burada əsas olaraq insan hüquqlarının qorunmasını bilavasitə nəzərdə tutması ilə əlaqədardır. İnformasiya hüququ hüquq sistemində tənzimləmə predmetinə görə digər hüquq sahələrindən fərqlənir. Ümumiyyətlə, hüquq sisteminin bütün sahələri bir-birilə qarşılıqlı əlaqə və təsirə malikdirlər. Hər bir hüquq sahəsinin predmetini cəmiyyətdə formalaşan ictimai münasibətlər təşkil edir.

İnformasiya hüququ, informasiya fəaliyyəti sferasında yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətləri nizama salan hüquq normalarının məcmusundan

ibarət olan hüquq sisteminin sahəsidir[132, 92-98]. Bu zaman mühüm hüquq sahəsi olaraq informasiya hüququnun informasiya-məlumat xarakterli ictimai münasibətləri tənzimləməklə, o cümlədən onları cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğun olaraq formalaşdırması da xüsusi qeyd edilməlidir. Bununla yanaşı, informasiya hüququ dövlət hakimiyyəti orqanlarının öz funksiya və səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsindən yaranan münasibətləri tənzimləyir. İnformasiya hüququ mahiyyət etibarilə milli hüquq sisteminin digər sahələri ilə müəyyən oxşar və fərqli xüsusiyyətlərə malik olmaqla, onlarla qarşılıqlı əlaqədədir.

Qeyd edək ki, fərdi məlumatların qorunması hüququnun nüvəsini təşkil edən şəxsi toxunulmazlıq hüququ əsas insan hüququdur, mühüm beynəlxalq sənədlərdə və AR Konstitusiyasında bilavasitə təsbit edilmişdir. Şəxsin toxunulmazlıq hüququ konstitusiya ilə təmin edilir. 18 mart 2009-cu il tarixli referendumda AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsinə “Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir” müddəasından ibarət III hissə əlavə edilmişdir. Həmin maddəyə əlavə edilən V bənddə isə bu müddəa öz əksini tapmışdır: “Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər kəs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola bilər. Hər kəsin onun barəsində toplanmış və həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, habelə qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini və ya çıxarılmasını (ləğv edilməsini) tələb etmək hüququ vardır”[139].

AR Konstitusiyasının normalarına əsasən, fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı qanunvericilik konstitusion zəmanətləri müəyyən edən 32, 47.2, 50.2, 50.3, 66, 68.3-cü maddələrə əsaslanmalıdır.

Dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin konstitusion öhdəliyidir ki, əgər qanunla başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, hər kəsə onun hüquq və azadlıqlarına təsir edən sənədlər və materiallarla tanış olmaq imkanı versin. Şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda icazə verilir. Bu konstitusiya təminatları uzun müddət inkişaf etmiş demokratik dövlətlərdə tətbiq olunan beynəlxalq hüquqi aktların prinsiplərinin təcəssümüdür.

AR qanunvericiliyində fərdi məlumatların qorunması məsələlərini tədqiq edərkən ilk öncə, “fərdi məlumat” anlayışına aydınlıq gətirilməlidir. 11 may 2010-cu il tarixli Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanununun 2.1.1-ci maddəsində “fərdi məlumatlar” ifadəsinə belə anlayış verilir: fərdi məlumatlar — şəxsin kimliyini birbaşa və ya dolayısı ilə müəyyənləşdirməyə imkan verən istənilən məlumatdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 26 sentyabr 2016-cı ildə keçirilmiş referendumda AR Konstitusiyasına edilən dəyişikliklərdən sonra ilk dəfə olaraq “fərdi məlumat” ifadəsi təsbit edilmişdir. Belə ki, AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsinə yeni 8-ci bənd əlavə edilmişdir ki, həmin bənddə qeyd edilir ki, “fərdi məlumatların dairəsi, habelə onların emalı, toplanması, ötürülməsi, istifadəsi və mühafizəsi şərtləri qanunla müəyyən edilir”.

Fərdi məlumatların göstərilən tərfi müəyyən suallara yol açır, çünki fərdi məlumatlar yalnız əvvəllər məlum olmayan bir şəxsin müəyyənləşdirilməsi üçün toplanmış məlumatları ehtiva edə bilər, halbuki artıq məlum şəxs haqqında məlumat da toplana bilər. Eyniləşdirmə ehtimalının göstəricisini qeyd etmək vacibdir. Bu aydınlaşdırma məlumatda şəxsin adını daxil etmədiyi halları da əhatə etməyimizə imkan verir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, fərdi məlumatlarla əlaqəli məlumatlar həmcins xarakterli deyildir. Beləcə, onların strukturunda nominativ məlumat və digər məlumatlar ayırd edilə bilər. Nominativ məlumat müəyyən bir fərdin şəxsiyyətini müəyyənləşdirməyə imkan verən məlumatdır. Bura şəxsin soyadı, adı, ata adı, cinsi, pasport seriyası və nömrəsi, doğum tarixi və yeri və s. daxildir. Bir şəxsin müəyyənləşdirilməsi üçün adətən nominativ məlumatların əhəmiyyətli bir hissəsi tələb olunur, çünki onun fərdi elementləri həmişə şəxsiyyəti aşkar etməyə imkan vermir.

Adətən bir şəxsi hüquqi münasibətlərin subyekti kimi fərdiləşdirən əsas hüquqi vasitə onun adıdır. Məsələn, AR Mülki Məcəlləsinin 26.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, **fiziki şəxs hüquq və vəzifələri öz adı ilə əldə edir və həyata keçirir.** Ancaq müəyyən bir ad sahibi başqa bir insanın eyni ad daşımасыnı qadağan edə bilmədiyi üçün bu şəxsiyyətin müəyyənliyi üçün kifayət deyildir[40, 6].

Respublikamızda getdikcə müxtəlif qurumların, habelə kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının məlumat bazalarında çox vaxt qeyri-qanuni iqtisadi dövriyyənin obyektinə çevrilən vətəndaşların çoxlu sayda fərdi məlumatları toplanmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, insan və vətəndaş hüquqlarının, xüsusən də şəxsi həyat və fərdi məlumatlar kimi "həssas" sferada effektiv şəkildə tənzimləmə bu sahənin tənzimlənməsi və qorunması üçün təsirli qanunverici və praktik mexanizmlər tələb edir. AR bir çox ölkələrdən fərqli olaraq fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı məsələləri hüquqi müstəvidə nizamlayan konkret normativ hüquqi akt qəbul edən ölkələrdəndir. Fərdi məlumatların qorunması haqqında AR Qanunu həmin Qanunda bilavasitə göstərildiyi kimi, fərdi məlumatların yığılması, işlənməsi və qorunması, milli məlumat məkanının fərdi məlumatlarının bir hissəsinin formalaşdırılması, həmçinin fərdi məlumatların beynəlxalq ötürülməsi ilə bağlı problemləri nizamlayır, dövlət orqanlarının və yerli hakimiyyət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Bu istiqamətdə digər normativ-hüquqi aktlara da müraciət etmək zəruridir. Məsələn, Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında AR Qanunu şəxsi müəyyən etmək üçün eyniləşdirmə və verifikasiya metodlarından istifadə edir. Adıçəkilən Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən fiziki şəxsin eyniləşdirilməsi şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd əsasında aparılır. Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxsin eyniləşdirilməsi şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd və müvafiq vergi orqanı tərəfindən verilmiş şəhadətnamə əsasında aparılır. Fiziki şəxsin verifikasiyası üçün tətbiq edilən tədbirlər aşağıdakılardır: doğum haqqında şəhadətnamə, pasport, sürücülük vəsiqəsi və ya digər rəsmi sənəd əsasında doğum tarixinin təsdiqlənməsi; mənzil-kommunal xidməti və ya qeyri-yaşayış sahələrindən istismar haqqı üçün mədaxil qəbzləri, yaxud mülkiyyət hüququnun dövlət qeydiyyatına alınması haqqında daşınmaz əmlakın dövlət reyestrindən çıxarış, order, icarə və ya kirayə müqaviləsi əsasında yaşayış yeri üzrə qeydiyyatın təsdiqlənməsi[139].

Analoji normalar Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında 27 fevral 2001-ci il tarixli AR Qanununun 5-ci maddəsində də təsbit edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotu həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı hər bir sığortaolunan şəxsə uçot dövründə daimi (dəyişməz) sosial sığorta nömrəsi ilə fərdi şəxsi hesab açır. Fərdi şəxsi hesaba aşağıdakı məlumatlar daxil edilməlidir: sosial sığorta nömrəsi; adı, atasının adı, soyadı, doğulduğu il, ay, gün və s.[139].

İşçinin fərdi məlumatları ilə bağlı hüquqi münasibətlər AR Əmək Məcəlləsinin 88-ci maddəsində ətraflı şəkildə tənzimlənir. Fərdi məlumatların əhatə dairəsi burada çox geniş şəkildə müəyyənləşdirilir və qeyd edilir ki, işəgötürənlərin əmək münasibətləri ilə əlaqədar ehtiyac duyduğu və müəyyən bir işçiyə aid olduğu məlumatlar fərdi məlumatların dairəsinə aiddir. Bu yalnız işçinin özünün və ya üçüncü şəxslərin yazılı razılığı ilə əldə edilə bilər. İşçinin siyasi, dini və digər inancları, habelə şəxsi həyatı barədə fərdi məlumatların qəbulu və işlənməsinə qadağa qoyulmuşdur. İşçinin ictimai birliklərə və ya həmkarlar ittifaqı fəaliyyətinə dair məlumatları yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda toplana, işlənə və istifadə edilə bilər.

AR Əmək Məcəlləsinin 88-ci maddəsinin 2-ci bəndinə müvafiq olaraq, işəgötürən işçiyə aid fərdi və ya işləməsi barədə məlumatı başqa iş yerinə və ya müvafiq orqanlara, habelə digər yerlərə yalnız yazılı tələbi və işçinin razılığı ilə göndərə bilər. İşəgötürənin işçinin sertifikatını, zəmanətini, işçinin şəxsi sənədlərini, surətlərini və digər sənədləri ona bildirmədən başqa yerə göndərmək hüququ yoxdur. İşçini müsbət məzmunlu bir sertifikat və zəmanətlə tanış etmədən başqa bir yerə göndərilməsinə icazə verilir. Belə olduqda işəgötürən sənədləri göndərildiyi yer barədə işçiyə məlumat verir[139].

Tədqiqatlarda qeyd edilir ki, beynəlxalq təcrübə ilə insan resurslarının idarə olunması sistemlərinin inkişafı yolunda əsas maneələrdən biri də işçinin fərdi məlumatlarının konfidensiallığının və təhlükəsizliyinin təmin olunması problemidir. Belə ki, öz əməkdaşları barədə bütün məlumatlara əlyetərliyi olan hər bir təşkilat bu məlumatların da konfidensiallığına və təhlükəsizliyinə zəmanət verməlidir. İşçi

haqqında istənilən məlumat hansı informasiya daşıyıcısında saxlanılmasından asılı olmayaraq hər bir halda konfidensial olmalıdır. İşçinin fərdi məlumatlarının konfidensiallığı işçi haqqında məlumatların müəssisə daxilində səlahiyyəti olan şəxsdən (işəgötürən) kənar üçüncü tərəfə verilməsi onun öz razılığı ilə olmalıdır[1, 26-34].

İşçinin fərdi məlumatları dedikdə konkret işçi ilə əmək münasibətlərinin qurulması üçün işəgötürənə lazım olan informasiya, həmçinin işçinin şəxsiyyətini təyin edən həyati faktlar, hadisələr və vəziyyətlər haqqında olan informasiya başa düşülür.

Çox vaxt işçidən ailə vəziyyəti və yaxın qohumları, mənzil şəraiti, sağlamlıq vəziyyəti, cinayət təqibi faktları, yaşayış yerində daimi qeydiyyatda düşməməsi və s. barədə hərtərəfli məlumat tələb olunur. Lakin bu cür məlumat heç bir şəkildə işçinin iş fəaliyyətinə aid deyildir. Əksinə, işəgötürən bunu etməklə fərdi məlumatları vətəndaşın şəxsi həyatının, şəxsi və ya ailə sirrini təşkil edən məlumatlardan ayıran incə xətdən keçir.

İşəgötürənin işçidən şəxsi məlumatları barədə məlumat almaq hüququnun nə dərəcədə olduğunu müəyyən etmək üçün çox vacib bir məhdudiyyətə diqqət yetirmək lazımdır – bu, fərdi məlumatların istifadəsinin məqsədli xarakteri ilə bağlıdır. Bu tip məlumatların emalının yalnız qanunla müəyyən edilən məqsədlər üçün həyata keçirilə bilməsi və burada insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün işçinin fərdi məlumatlarını işləyərkən işəgötürən və onun nümayəndələrinin növbəti ümumi tələblərə cavab verməli olduğu müəyyən edilmişdir: fərdi məlumatların emalının yalnız qanunlara və digər normativ hüquqi aktlara uyğunluğunun təmin edilməsi, işçilərə məşğulluq, təlim və təşviq işlərində köməklik edilməsi, işçilərin şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, görülən işlərin miqdarına və keyfiyyətinə nəzarət və əmlakın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Bir işçinin işlənmiş fərdi məlumatlarının həcmi və məzmununu təyin edərkən işəgötürən AR Konstitusiyasını, Əmək Məcəlləsini və digər qanunları rəhbər tutmalı və yalnız belə olduqda işçinin zəruri fərdi məlumatları ondan alınmalıdır. İşçinin

fərdi məlumatları yalnız üçüncü bir şəxsdən əldə edilə bilərsə, işçi bu barədə əvvəlcədən xəbərdar edilməli və ondan yazılı razılıq alınmalıdır.

Fərdi məlumatların bəzi qrupları məhdud giriş əldə edilmiş digər bir məlumat növünün - dövlət sirrinin qanuni rejimini əldə edə bilər. Xüsusilə, bu, dövlət sirri haqqında qanunlarda göstərildiyi kimi, xüsusi, xidməti sənədlərə daxil olan fərdi məlumatlara aiddir. Məsələn, Dövlət sirri haqqında AR Qanununa əsasən kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlarla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən və əməkdaşlıq etmiş şəxslər haqqında məlumatlar dövlət sirrini təşkil edən məlumatlar siyahısına daxildir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərində fərdi məlumatların toplanması və istifadəsi ilə bağlı problemlər xüsusi aktuallığı ilə seçilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyekt (potensialı da daxil olmaqla) olan şəxslərin hüquqlarına əlavə təminatlar vermək üçün 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında Qanuna müvafiq olaraq bu cür tədbirləri həyata keçirərkən müvafiq qurumlar (vəzifəli şəxslər) insan və vətəndaş hüquqlarının şəxsi, ev, şəxsi və ailə sirlərinə və yazışma sirlərinə riayət olunmasını təmin etmək öhdəliyi daşıyırlar. Adıçəkilən Qanunun 4.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirrinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən dövlət sirri və xidməti sirr sayılan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, əməliyyat məlumatların mənbəyinə, üsul və metodlarına, eləcə də vətəndaşların şəxsi və ailə həyatına aid olan məlumatlar aşkarlanmamalıdır (md. 14.9). Eyni zamanda, Qanunda göstərilir ki, insanın şəxsi və ailə həyatına, şərəfinə və ya ləyaqətinə aid olan, lakin tərkibində qanunla qadağan edilməmiş hərəkətlərin törədilməsindən xəbər verən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar saxlanıla bilməz və onlar məhv edilməlidir (md. 16.5) [139].

Fərdi məlumatlar bütün səviyyələrdə dövlət və özəl müəssisələr səviyyəsində olan məlumat mənbələrinin ayrılmaz hissəsidir və bundan asılı olmayaraq, artan qorunmaya ehtiyacı vardır. Artıq uzun müddətdir, vacib bir hüquq institutu kimi fərdi məlumatların qorunması institutunun intensiv şəkildə formalaşması prosesi gedir. Ən

vacib demoqrafik məlumatlar, əhalinin sağlamlığı və əmək qabiliyyəti, insanların hərəkəti, məşğulluğu və daha çox şey haqqında məlumatlar emal edilməli, yığılmalı və öyrənilməlidir[39, 19].

Ümumiyyətlə, konfidensial xarakterli məlumatlara qanunla müəyyən edilmiş hallarda kütləvi informasiya vasitələrində yayılması istisna olmaqla, insanın şəxsiyyətini müəyyənləşdirməyə imkan verən faktlar, hadisələr və şərtlər barədə məlumatları (şəxsi məlumatları) özündə cəmləşdirən informasiya daxildir. Bu, məsələn, ailə vəziyyəti haqqında məlumatlar, işdən kənar həyatın necə keçirilməsi ilə bağlı informasiya və s. sırf fərdi xarakter daşıyan informasiyadır.

Belə məlumatın yayılması, xüsusən şəxsin razılığı olmadan publik şəkildə, geniş ictimaiyyətə açıqlanması ona ciddi mənəvi zərər verə bilər, ciddi həyacana səbəb ola və bəzi hallarda intihara da gətirib çıxara bilər. Bununla əlaqədar, əlbəttə ki, qəsdən yalan məlumatların yayılması, digər şəxsin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən və ya onun nüfuzuna xələl gətirən faktlar aşkar edildikdə hüquq mühafizə orqanları cinayət işi başlamalı və araşdırma zamanı müəyyən bir insanın törətdiyi cinayətdə təqsirli olduğunu göstərən sübutlar toplanmalıdır.

Beləliklə, bir tərəfdən vətəndaşların şəxsi həyatı haqqında məlumatların dəyəri dövlətin inkişafı üçün ideyaların həyata keçirilməsi üçün açıq və zəruridir, çünki əldə olunan məlumatlar gələcəkdə strateji, iqtisadi, sosial və digər məqsədlərə çatmaq üçün istifadə edilə bilər. Digər tərəfdən, fərdi məlumatların qanunsuz istifadəsi, müasir informasiya texnologiyalarının inkişafı səbəbindən onlara qeyri-qanuni daxil olmaq ölkənin milli təhlükəsizliyini təşkil edən bütün elementlər üçün ciddi təhlükələrin yaranmasına səbəb ola bilər.

Fərdi məlumatların qorunması institutunun aktuallığı bir çox yerli tədqiqatçılar (məsələn, R.M.Əliquliyev, Ə.İ.Əliyev, S.T.Məcidli, Ə.Q.Əliyev, İ.Y.Ələkbərova, R.Ş.Mahmudov və b.) tərəfindən geniş müzakirə obyektinə olmuşdur. Bizim fikrimizcə, müasir şəraitdə nisbətən müstəqil normativ kompleksin hüquq sistemində ayrılması üçün ilkin şərtlər mövcuddur ki, bu mövzuya görə şəxslərin fərdi məlumatlarının qorunması ilə əlaqəli ictimai münasibətləri tənzimləyən müxtəlif hüquq normaları birləşdirilmişdir. Bu institut tərəfindən tənzimlənən ictimai münasibətlərin

spesifikliyi, habelə onun təşkilati normalarının sektorial xarakteri sahələrarası (və ya kompleks) tənzimləməni müəyyənləşdirir. Fərdi məlumatların qorunması institutu digər subyektlərin bu sirri qorumaq və fərdi məlumatların məxfiliyini təmin etmək üçün qanuni öhdəliklərinə cavab verən şəxsi və ailə sirlərinə olan insan hüquqlarının hüquqi təminatlarından biridir.

Fərdi məlumatlar sahəsindəki hüquqi münasibətləri tənzimləmək üçün əsas AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsi hesab olunur ki, bu maddədə bir insanın razılığı olmadan, şəxsi həyatı ilə bağlı məlumatların toplanmasına, saxlanmasına, istifadəsinə və yayılmasına icazə verilmir. Dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin konstitusion vəzifəsi, qanunla başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, hər kəsin onun hüquq və azadlıqlarına birbaşa təsir edən sənədlər və materiallarla tanış olmaq imkanını təmin etməkdir.

Bu istiqamətdə İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsini qeyd etmək zəruridir. Belə ki, həmin maddədə qeyd edilir ki, milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş və ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iğtişaş və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığı, yaxud mənəviyyatı qorumaq üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallar istisna olmaqla, bu hüququn həyata keçirilməsinə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müdaxiləyə yol verilmir[73, 416].

Şəxsi həyat "şəxsin ailə, məişət, şəxsi və intim münasibətlərin dövlət, ictimai təşkilatlar və vətəndaşlar tərəfindən nəzarət altına alınmayan xüsusi bir sahədəki həyatı fəaliyyəti" olaraq təyin edilə bilər. Buraya təklik, düşüncə tərz, başqa insanlarla təmasda olmaq, rəsmi münasibətlər sahəsində danışma və qanuni hərəkətlər, ev sirləri, gündəliklər, digər şəxsi qeydlər, yazışmalar, digər göndərişlər, övladlığa götürmə sirri daxildir.

Tədqiqatlarda qeyd edilir ki, şəxsi həyat hüququ müxtəlif kateqoriyaları ehtiva edən geniş anlayışdır və müasir beynəlxalq hüquqla tanınmış fundamental hüquqlardan ən önəmlisi hesab edilir. Şəxsi həyat hüququ, o cümlədən şərəf və ləyaqət dəyərləri ilə informasiya azadlığı arasında ədalətli balansın gözlənilməsi çox

mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir [12, 41]. E.A.Lukaşeva qeyd edir ki, "şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı və sirlərinin qorunması haqqı üzərində dayanmalıyıq. ... şəxsi həyat, fərdin özü tərəfindən idarə olunan, yəni xarici təsirlərdən azad olan fiziki və mənəvi sahə kimi müəyyən edilə bilər. Qanunvericilik bu sahəyə daxil ola bilməz, əksinə onu hər hansı bir qanunsuz müdaxilədən qorumaq lazımdır"[34, 272].

Beləliklə, şəxsi həyat dedikdə, insanın öz seçimini müstəqil müəyyənləşdirmək hüququ olan ictimai maraqlara təsir etməyən, həqiqi və ya potensial insan davranışının bütün sahəsi nəzərdə tutulur. Bəzi tədqiqatçılar (V.A.Severin, V.L.Qeyxman) "fərdi məlumatlar" və "insanın şəxsi həyatı" anlayışlarının əhəmiyyətli hissələrində üst-üstə düşdüyünə və şəxsi həyatın elementlərinin fərdi məlumatları təşkil edə biləcəyinə diqqət yetirirlər[38, 21-36].

Beləliklə, şəxsin anket məlumatları şəxsi məlumatlara istinad edir və fərdi məlumatlar hesab olunurlar. Buraya doğum tarixi və yaşayış yeri, pasport və ya şəxsiyyət vəsiqəsi, təhsil, peşə təhsili, əvvəlki iş yerləri haqqında məlumatlar daxildir. Şəxsi (ailə) həyatı ilə bağlı məlumatların məxfiliyinə dair məsələ daim müzakirə predmetidir. Hazırda şəxsi həyat "ictimai həyatda iştirakçılar tərəfindən öz istəyi ilə məzmun və həcmə" doldurulan "şərti, kollektiv bir kateqoriyadır".

Hesab edirik ki, qanunları pozmadan bu cür məlumatların hansı həddə toplanmasının yolverilməz olduğunu və bu hərəkətlərin vətəndaşların şəxsi və ailə həyatına qanunsuz basqı kimi qiymətləndirilə biləcəyi aydın sərhədlər olmalıdır. Fərdi məlumatlarının qorunması ilə əlaqəli bir vətəndaşın subyektiv hüquqlarına dövlət orqanları və işəgötürənlər tərəfindən ciddi şəkildə riayət olunmalıdır.

AR qanunvericiliyi fərdi məlumatların alınması, işlənməsi və qorunması qaydalarını pozmaqda təqsirli olan şəxslərin intizam, inzibati, mülki və cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutur.

Beləliklə, mövcud qanunvericiliyin normalarının təhlili bizə fərdi məlumatların işlənməsi və qorunmasını tənzimləyən hüquq normalarının bir çox hüquq sahələri daxilində olduğunu göstərir. Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanunu istifadə olunan məlumatlarının həcmindən asılı olmayaraq fərdi məlumatlar sahəsində münasibətləri

tənzimlədiyindən fərdi məlumatlar sferasında yaranan münasibətlərin sahələrarası nizamlanması üçün zəmin yaradır. Onun əsas vəzifəsi bu sahədə vətəndaşların hüquqlarını, bu məlumatları işləyən və istifadə edən şəxslərin hüquq və vəzifələrini qorumaqdır.

4.2. Fərdi məlumatların qorunması üzrə sahəvi qanunvericiliyin inkişafı: nəzəri və praktiki problemlər

Fərdi məlumatların qorunması bu sahədə dövlətdaxili qanunvericiliyin geniş təhlilini tələb edir. Bununla bağlı tədqiqatlarda geniş araşdırmalar da aparılır və müxtəlif problemlər nəzərdən keçirilir[6, 69].

Hal-hazırda fərdi məlumatların qorunması mexanizminin hüquqi bazası iki istiqamətdə formalaşaraq daha dəqiq sistem əldə etmişdir: ixtisaslaşmış (və ya xüsusi) qanunvericilik və digər (ümumi) qanunlar. Digər qanunlar yalnız müəyyən məsələlərdə fərdi məlumatların qorunmasına zəmanət verən və fərdi məlumatların müəyyən növlərinin qorunmasını tənzimləyən hüquqi normaları özündə cəmləşdirmişdir.

Xüsusi qanunvericiliyə ilk növbədə, Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanunu daxildir. Ümumi qanunlara: İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında AR Qanunu, İnformasiya əldə etmək haqqında AR Qanunu, Biometrik informasiya haqqında AR Qanunu, Telekommunikasiya haqqında AR Qanunu, Kütləvi informasiya vasitələri haqqında AR Qanunu və digərləri aiddir.

Bütövlükdə, Respublikamızda informasiya proseslərinin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi sferasında ilk normativ hüquqi aktlardan biri İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında 3 aprel 1998-ci il tarixli AR Qanunudur. Bu Qanun məlumatların toplanması, işlənməsi, saxlanması, axtarışı, yayılması əsasında informasiya sistemlərinin, texnologiyalarının onların dəstəklənməsi vasitələrinin yaradılması və istifadəsi, məlumatların qorunması əsasında informasiya ehtiyatlarının formalaşmasını tənzimləyir və informasiya proseslərində iştirak edən subyektlərin hüquqlarını müəyyənləşdirir[139].

Fərdi məlumatlar üzrə informasiya prosesləri əsasən banklar, sığorta şirkətləri, dövlət təşkilatları, sosial təşkilatlar, iri ticarət müəssisələri, biznes və nəqliyyat şirkətləri tərəfindən yüksək gəlir əldə etmək, informasiya təhlükəsizliyini təmin etmək və risklərin azaldılması məqsədilə tətbiq olunur[104, 552-565].

Qeyd edilən Qanunda fərdi məlumatlara anlayış verilməsə də, “konfidensial informasiya” anlayışından istifadə olunur. Qanunun təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, konfidensial informasiya fərqli anlayışdır, fərdi məlumatlar konfidensial xarakter daşıyır. Fərdi məlumatlar əldə olunma növünə görə konfidensial və açıq kateqoriyalara bölünür.

Qeyd etdiyimiz kimi, Respublikamızda fərdi məlumatların qorunması sferasında spesifik normativ hüquqi sənəd 11 may 2010-cu il tarixli Fərdi məlumatlar haqqında Qanundur. Qanunun 2.1.1-ci maddəsində “fərdi məlumatlar” termininə verilən anlayış, yəni fərdi məlumatlar — şəxsin kimliyini birbaşa və ya dolayısı ilə müəyyənləşdirməyə imkan verən istənilən məlumatdır, fərdi məlumatlar anlayışını tam olaraq detallı şəkildə açmır. Bu isə inkişaf etmiş dövlətlər praktikasından yanaşsaq qanunvericilikdə dəqiq müəyyən edilməli hallar nöqtəyi-nəzərindən qəbul edilən deyildir.

Bu Qanunun nizama saldığı ictimai münasibətlərin iştirakçıları kimi növbəti subyektlər tanınır: fərdi məlumatların subyekti, mülkiyyətçi, operator və istifadəçi. Burada barəsində fərdi məlumatlar toplanılan, işlənən və mühafizə edilən, kimliyi müəyyənləşdirilmiş və ya müəyyənləşdirilən fiziki şəxs subyektdir. Mülkiyyətçisi qanunla müəyyən edilmiş şəkildə müvafiq fərdi məlumatların informasiya ehtiyatları üzərində mülkiyyət hüququna sahib olan dövlət orqanı, hüquqi və ya fiziki şəxsdir. Operator müvafiq fərdi məlumatların toplanılması və istifadəsi hüququ və mühafizəsi öhdəliyi olan mülkiyyətçi və yaxud onun hüquq və öhdəliklərinin həvalə olunduğu orqanlar, hüquqi və ya fiziki şəxslərdir. Fərdi məlumatların istifadəçisi dedikdə, özü üçün və öz səlahiyyətləri daxilində müəyyən etdiyi qaydada və həcmdə, yalnız ehtiyac duyduğu məlumatları əldə etmək məqsədilə istifadə etmək hüququ verilən bir dövlət orqanı və ya yerli özünüidarə orqanı, hüquqi və ya fiziki şəxs nəzərdə tutulur.

Qanunda fərdi məlumatlarla iş üzrə prosedur və qaydalar müəyyən edilmişdir. Belə ki, Qanunun 6-cı maddəsində bu sferada fərdi məlumatların toplanılması, işlənilməsi və mühafizəsi sahəsində dövlət tənzimləməsinin əsas formaları təsbit edilmişdir. Bunlara milli təhlükəsizliyə riayət etmə, insan hüquqlarına hörmət, fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, mühafizə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, dövlət qeydiyyatına almaq, sertifikatlaşdırılma, müvafiq ekspertiza aparmaq və s. aiddir.

Fərdi məlumatların hüquqi tənzimlənməsi zamanı fərdi məlumatların subyektinin müvafiq qərar qəbul etmək imkanına malik olması xüsusi önəm kəsb edir. Bu kontekstdə fərdi məlumatların subyektinin razılığı onların işlənməsi üçün hüquqi əsasdır. Paralel olaraq, fərdi məlumatlarının hansı qaydada istifadə ediləcəyi, belə istifadənin məqsədi, əldə ediləcək informasiyanın həcmi, strukturu və onların emal edilməsi metodları üzrə detallı məlumat verilməlidir.

Haqlı olaraq bu sahədə mövcud olan bir tədqiqatda qeyd edilir ki, müasir texnologiyalarla həmçinin fərdi məlumatların toplanması ilə bağlı olan bir sıra texniki məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq mümkündür [93]. Hər bir halda fərdi məlumatların toplanması prosesi qanunauyğun, şəffaf olmalıdır ki, insanlarda bu sistemə qarşı inam, etimad azalmasın. Məlumat subyekti onun barəsindəki informasiyanın nə məqsədlə, hansı yolla yığılmasını və necə istifadə ediləcəyini bilməlidir. Eyni zamanda, məlumat subyekti həmin fərdi məlumatdan istifadə imkanına malik olmalıdır.

Bu istiqamətdə bir sıra məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməsi zəruridir. Məsələn, fərdi məlumatlarının toplanması siyasətinin şəffaf olması, insanların özlərinin onlar haqqında toplanan və emal olunan informasiyadan istifadə etmək imkanı ilə təmin edilmələri, qanunvericilik səviyyəsində şəxsi təhlükəsizlik və ictimai maraqlar arasında konkret bir balansın yaradılması və s.

Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanununda fərdi məlumatların toplanılması, işlənilməsi və mühafizəsi kimi əsas prinsiplər bu Qanunun 4-cü maddəsində belə əks olunmuşdur: fərdi məlumatların informasiya bazalarının yaradılması, onların informasiya sistemlərinin qurulması AR Konstitusiyasında əks olunmuş insan hüquq və azadlıqlarına uyğun olaraq qanunçuluq, məxfilik, könüllülüyn məcburiliklə

uzlaşması prinsiplərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Fərdi məlumatların yığılması, emalı və qorunması prosesində insan həyatı və sağlamlığı üçün heç bir təhdid, şərəf və ləyaqətinin alçaldılması yolverilməzdir[139].

İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında Qanunda olduğu kimi, bu Qanunda da fərdi məlumatların konfidensial və açıq növləri qeyd edilir. Lakin bu Qanunda “Xüsusi kateqoriyalı məlumatlar” anlayışından da istifadə olunur. Qanunla bu kateqoriya məlumatlar müvafiq tələblər nəzərə alınmaqla, konfidensial, həm də açıq fərdi məlumatlar kateqoriyasına aid edilə bilər.

Daha sonra, Qanunun 5.5-ci maddəsinə uyğun olaraq, fərdi məlumatların qorunması mülkiyyətçi və operatorları tərəfindən təmin edilməlidir. Qanunda fərdi məlumatların məcburi toplanması tələbi qeyd olunsada, məcburilik anlayışının nə olduğu müəyyən edilməmiş, o cümlədən məcburi yığılma halları, eləcə də bu cür məlumatların yığılma qaydaları və s. dəqiq təsbit edilməmişdir. Bu isə yenə də tənzimləmənin səmərəliliyi nöqteyi-nəzərindən müsbət qiymətləndirilə bilməz.

Qanunun V fəslində fərdi məlumatların istifadəsinə dövlət nəzarəti və məsuliyyət qaydalarını müəyyən edir.

“Fərdi məlumatlar haqqında” AR Qanununun tətbiq edilməsi barədə” AR Prezidentinin 2010-cu il 4 iyun tarixli 275 nömrəli Fərmanı ilə bu Qanunun realizəsi prosesinə start verilmişdir. Belə ki, 6 sentyabr 2010-cu il tarixli AR Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş “Fərdi məlumatların mühafizəsinə dair Tələblər”lə fərdi məlumatların mülkiyyətçi və ya operatoru tərəfindən fərdi məlumatların yığılması, emalı, paylanması və ötürülməsi zamanı fərdi məlumatların və müvafiq informasiya sistemlərinin qorunması ilə əlaqəli münasibətləri nizama salır.

4 oktyabr 2010-cu il tarixdə Fərdi məlumatların informasiya sistemləri barədə vahid məlumat bazasının yaradılmasını təmin etmək məqsədilə AR Prezidenti tərəfindən “Fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin dövlət reyestrinin aparılması Qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” müvafiq Fərman imzalanmışdır.

AR Nazirlər Kabinetinin 17 dekabr 2010-cu il tarixli 237 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət qeydiyyatına alınması tələb olunmayan fərdi məlumatların informasiya sistemləri”nin müddəalarına uyğun olaraq, tərkibində 1000 və daha artıq

subyekt barədə fərdi məlumatlar olan informasiya sistemləri məcburi qaydada dövlət qeydiyyatına alınmalıdır və Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanununa əsasən, dövlət qeydiyyatına alınmayan informasiya sistemlərində fərdi məlumatların toplanılması, saxlanması və işlənməsi qeyri-qanuni hesab olunur[139].

Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanununun tətbiqi istiqamətində növbəti normativ hüquqi sənəd AR Nazirlər Kabinetinin “Korporativ informasiya sistemlərində toplanılmış və işlənən fərdi məlumatların ödənişli əsaslarla üçüncü şəxslərə verilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında 2 mart 2011-ci il tarixli Qərarıdır. Bu Qaydaya əsasən üçüncü şəxslərə ödənişli əsasda yalnız açıq fərdi məlumatlar verilə bilər. Fərdi məlumatların subyektinin onun haqqında məlumat sistemində toplanan məlumatların üçüncü şəxslərə ötürülməsi üçün qanuni əsas tələb etmək və bu məlumatların üçüncü şəxslərə ötürülməsi mövzusunda hüquqi nəticələr barədə məlumatlanmaq hüququ var[139].

Fərdi məlumatların qorunması sferasında ümumi xarakterli normativ hüquqi aktlardan biri də informasiya əldə edilməsi, informasiya sahibinin məlumatları qorumaq haqqında öhdəliklərini və qanuna zidd hərəkət və hərəkətsizlik hallarında onların məsuliyyəti məsələlərini tənzim edən İnformasiya əldə etmək haqqında 30 sentyabr 2005-ci il tarixli AR Qanunudur. Qanunun 2-ci maddəsində İnformasiya əldə etmək azadlığı qeyd edilir. Eyni zamanda da qeyd edilir ki, informasiyanın əldə edilməsinə o şərtlə icazə verilir ki, bu, AR-in siyasi, iqtisadi, hərbi, maliyyə-kredit və valyuta siyasəti sahələrində maraqlarının qorunması, ictimai qaydanın, sağlamlığın və mədəniyyətin mühafizəsi, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, kommersiya və digər iqtisadi maraqlarının qorunması, məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin, cinayət işləri üzrə ibtidai araşdırmanın normal gedişinin təmin edilməsi məqsədlərinə zidd olmasın (md. 2.4-1) [139].

Qanunun 38-ci maddəsində qanunverici şəxsi və ailə həyatına dair məlumatları fərdi məlumatlar kateqoriyasına aid etməklə onların konkret dairəsini müəyyən etmişdir. Belə ki: A) şəxsi həyat haqqında məlumatlar bunlardır: 1) siyasi fikirləri, dini inancları əks etdirən məlumatlar; 2) etnik mənsubluq və ya irq haqqında informasiya; 3) cinayət təqibi zamanı toplanan məlumatlar; 4) məhkumluq haqqında

məlumat; 5) sağlamlıqla bağlı məlumat; 6) şəxslərin şəxsi keyfiyyətləri, qabiliyyətləri və digər xüsusiyyətləri haqqında məlumat; 7) sosial yardım və sosial xidmətlər almaq üçün müraciətlər barədə məlumat; 8) zehni və fiziki əzablar haqqında məlumat; 9) bir şəxsə qarşı məişət zorakılığı törətmək barədə məlumat; 10) vergilərlə əlaqəli məlumatlar; 11) maliyyə hesabları ilə bağlı informasiya. B) Ailə həyatı haqqında məlumatlar bunlardır: 1) cinsi həyata dair; 2) vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı barədə; 3) ailə həyatının müxtəlif aspektləri haqqında; 4) övladlığa götürmə haqqında məlumatlar.

Fərdi məlumatlara dair informasiya əldə etmək hüququna tətbiq edilən zaman məhdudiyyətlərini Qanun birbaşa olaraq göstərmişdir. Bu məhdudiyyət fərdi məlumat ehtiyata alındığı və sənədləşdirildiyi gündən 75 il, informasiya subyektinin vəfatından sonra 30 il müddətində qüvvədədir. Əgər ölüm faktı müəyyən deyilsə subyektin doğulduğu tarixdən 110 il müddətində qüvvədədir (md.40) [139].

Ümumi xarakterli qanunlar arasında Biometrik informasiya haqqında AR Qanunu xüsusilə qeyd edilməlidir. Ümumiyyətlə, biometrik informasiya insanın fizioloji əlamətlərinə görə müəyyən etməyə imkan verən məlumatlardır. Qanuna əsasən həmin əlamətlərə barmaq izləri, uzun şəkli, gözün qıyası, səs yazısı, DNT analizinin nəticələri, bədən ölçüsü, yazı xətti, imza və s. aid edilir[139].

Fərdi məlumatların ayrılmaz hissəsi kimi biometrik məlumatların yığılması, emalı və qorunması qaydası qanunla müəyyən edilir. Biometrik məlumat resursları fərdi məlumatların milli məlumat məkanının tərkib hissəsidir və milli qanunvericiliyə uyğun olaraq formalaşır.

Bildiyimiz kimi müasir dövrdə fərdi məlumatların istifadəsi və ötürülməsində telekommunikasiya vasitələri əsas rol oynayır. Bu baxımdan telekommunikasiya proseslərinin hüquqi tənzimlənməsi, xüsusilə də bu sferada ayrıca normativ hüquqi aktın mövcudluğu fərdi məlumatların qorunması nöqtəyi-nəzərindən obyektiv bir zərurətdir. AR-ə münasibətdə belə bir normativ hüquqi akt 14 iyun 2005-ci il tarixli Telekommunikasiya haqqında AR Qanunudur. Qanuna əsasən Respublikamızda telekommunikasiya şəbəkələri vasitəsilə ötürülən məlumatların məxfiliyi AR Konstitusiyası və digər müvafiq normativ hüquqi aktlarla qorunur. Həmin Qanunun

39.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, operatorlar, provayderlər qanunla müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat tədbirlərinin keçirilməsi üçün şərait yaratmağa, bu məqsədlə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi şərtlərə uyğun telekommunikasiya şəbəkələrini əlavə texniki vasitələrlə təchiz etməyə, təşkilati məsələləri həll etməyə və bu tədbirlərin keçirilməsində istifadə olunan üsulları gizli saxlamağa borcludurlar [139].

Kütləvi informasiya vasitələri haqqında AR Qanununun bəzi maddələrində də fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı müəyyən müddəalar vardır. Belə ki, həmin Qanunun 10-cu maddəsində göstərilir ki, qanunla qorunan sirləri, habelə yayılması qadağan edilən digər informasiyanı yaymaq, mötəbər mənbə adı altında vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan əsasız və qərəzli yazılar, pornoqrafik materiallar çap etdirmək, böhtan atmaq, yaxud digər qanunazidd əməllər törətmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə olunmasına yol verilmir [139].

Bu Qanunda, yuxarıda qeyd edilən məhdudiyyətlərlə yanaşı, fərdi məlumatların istifadəsi məsələsində “şəxsin razılığı” meyarının da tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Qanunun 10-1-ci maddəsinə əsasən gizli audio və video yazılardan, kino və foto çəkilişindən istifadə etməyə və ya hazırlanmış məlumat və materialları yaymağa yalnız şəxsin bu barədə yazılı razılığı olduğu hallarda yol verilir [139].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusi və ümumi xarakterli qanunlarla yanaşı, milli qanunvericilikdə fərdi məlumatların qorunması “peşə sirri” adlı mexanizmlə də təmin edilir. Burada söhbət həkim sirri, bank sirri, vəkil sirri kimi anlayışlardan gedir. Göründüyü kimi müxtəlif peşə sahiblərinə etibar edilən fərdi, məxfi məlumatların qorunmasına təminat verilməsi qanunla müəyyən olunmuşdur. Həmin kateqoriyadan olan bəzi qanunlara diqqət yetirək.

Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında AR Qanununun “həkim sirri” adlı 53-cü maddəsinə əsasən hər bir vətəndaşın tibbi yardım istəməsi, xəstəliyinin diaqnozu, sağlamlıq vəziyyəti və müalicə zamanı ortaya çıxan informasiya həkimin sirridir. Vətəndaş tərəfindən verilən məlumatların məxfiliyinə zəmanət verilir. Vətəndaşın razılığı əsasında həkim sirri hesab olunan informasiya xəstəni müayinə

etmək və müalicə etmək, elmi araşdırmalar aparmaq, elmi ədəbiyyatda dərc etmək, təhsil və digər məqsədlər üçün digər şəxslərə açıqlana bilər[139].

Banklar haqqında AR Qanunu banklar, bank hesabı, həmin hesab üzərində əməliyyatlar, bankın müştərisi barədə məlumatların məxfiliyinə zəmanət verir. Bank, həmçinin müştərilərin əmlakının bankda olması və həmin əmlakla bağlı informasiyanın məxfiliyinə də zəmanət verir[139].

Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında 28 dekabr 1999-cu il tarixli AR Qanununun 17-ci maddəsinə əsasən vəkilin peşə vəzifələrinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar aldığı məlumatlar, verdiyi məsləhətlər və arayışlar vəkil sirrini təşkil edir. Eyni zamanda, Qanunda göstərilir ki, vəkillərə və onların təşkilatlarına edilən bütün müraciətlər vəkillər tərəfindən sirr kimi qorunur[139].

Respublikamızda fərdi məlumatların qorunması haqqında milli qanunvericilik qənaətbəxş səviyyədədir və stabil şəkildə inkişaf edir. Bununla belə, hazırda bu istiqamətdə müəyyən çatışmazlıqlar, qeyri-müəyyənliklər də qalmaqdadır. Təcrübədə əsasən növbəti problemlərə rast gəlinir: a) mobil operatorlar və sığorta şirkətləri tərəfindən insanların fərdi məlumatlarının qanunazidd şəkildə istifadəsi, yayılması; b) hüquq mühafizə orqanları (polis, gömrük və sərhəd xidməti əməkdaşları) tərəfindən lüzumsuz olaraq insanların üzərinə baxış keçirilməsi, əlavə sənəd tələb edilməsi, əsassız şəkildə fərdi məlumatlar alınması; 3) jurnalist araşdırması adı altında şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatı, əmlakı barədə məlumatların yayılması və s.

Beləliklə, fərdi məlumatların qorunması sahəsində AR qanunvericiliyinin məqsədi vətəndaşın fərdi məlumatlarını, o cümlədən şəxsi və ailə sirrlərini qorumaqdır. Qanunvericilik dövlət orqanları, yerli hakimiyyət orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən fərdi məlumatların emalı ilə əlaqəli münasibətləri tənzimləyir. Qeyd edək ki, fərdi məlumatların qorunması haqqında qanunvericilik, konkret olaraq, Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanunu bu istiqamətdə beynəlxalq sənədlərin müddəaları nəzərə alınmaqla işlənib-hazırlanmış və fərdi məlumatların emalı üçün əsas prinsiplər və şərtləri təsbit etmişdir. Hazırda fərdi məlumatların qorunması mexanizminin hüquqi bazası iki istiqamətdə inkişaf edir: ixtisaslaşdırılmış qanunvericilik və qismən məxfiliyə zəmanət verən və bəzi

fərdi məlumatların qorunmasını tənzimləyən hüquqi normaları özündə cəmləşdirən digər qanunlar.

4.3. Səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən fərdi məlumatların işlənilməsinin hüquqi əsasları

Fərdi məlumatların qorunması, AR də daxil olmaqla istənilən dövlətdə qanunvericilikdə təmin olunur və aktual problemlərdən hesab edilir. Bu məsələni daha ciddi müzakirə edərək tədqiqatlarda qeyd edilir ki, insanlar özlərinin fərdi məlumatlarının tanımadıqları adamların bilməsini digər şəxslərin onları çılpaq vəziyyətdə görməsi situasiyası ilə eyniləşdirirlər [122, 22] ki, bu da tam başa düşüləndir.

Vətəndaşları narahat edən fərdi məlumatların istifadəsi özəl sektorda daha çox yayılmışdır. Bununla yanaşı, dövlət qurumları fərdi məlumatları toplayır, qoruyur və təhlil edir və nəticələrini konkret məqsədlər üçün tətbiq edirlər. Şəxsi məlumatdan istifadə edərkən məxfiliyin effektiv şəkildə qorunması üçün hüquq sistemi də təkmil olmalıdır. Tənzimləyicilər vətəndaşların qanuni maraqlarını təkcə fərdi məlumatların toplanmasında deyil, həm də istifadəsində qorumağa çalışsalar, insanlar daha inamlı olarlar[10, 29].

Müxtəlif informasiya sistemlərində yığılan, emal edilən və artıq Big data əlamətlərinə malik olan fərdi məlumatlar bu və ya digər dövlətin iqtisadi, siyasi inkişafının, tərəqqisinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi naminə geniş şəkildə istifadə edilməkdədir. Bununla birlikdə, elektron hökumət mühitində hər hansı bir şirkət və ya hökumət təşkilatı tərəfindən bir vətəndaş haqqında məlumatların toplanması və emalı bu mövzuda qəbul edilmiş milli və beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində aparılmalıdır. Vətəndaşa heç bir məlumat vermədən bir vətəndaşın şəxsi məlumatlarının emalı və istifadəsi bir şirkətin və ya təşkilatın bütövlüyü və şəffaflığı ilə bağlı ciddi şübhələr yarada bilər və elektron hökumətin, vətəndaşın və işçinin və şirkətin münasibətlərinə ciddi zərbə vura bilər[4, 11].

Qeyd edilənlərdən belə qənaətə gəlinir ki, müəyyən məqamlarda fərdi məlumatların qorunmasına məhdudiyyətlər tətbiq edilə bilər. Burada söhbət cəmiyyətin maraqlarından, publik maraqlardan, milli təhlükəsizlikdən gedir.

AR-ə münasibətdə bu məsələnin hüquqi əsasları milli qanunvericilikdə müəyyən olunmuşdur. İlk növbədə qeyd edək ki, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununda qanunverici müəyyən etmişdir ki, Konstitusiyanın 32-ci maddəsi ilə təsbit olunan şəxsi toxunulmazlıq hüququ yalnız bu hüququn mahiyyətini dəyişdirmədən dövlət təhlükəsizliyi mənafeləri, sağlamlığın və məənəviyyətin, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması, cinayətin qarşısının alınması məqsədilə, iğtişəşlərin qarşısının alınması, ictimai qaydanın təmin edilməsi və ölkənin iqtisadi rifahı mənafeləri üçün məhdudlaşdırıla bilər[139].

Son on ildə AR qanunvericiliyinə edilən dəyişikliklərin və AR Milli Məclisinin nəzərdən keçirdiyi qanun layihələrinin təhlili göstərir ki, fərdi məlumatları emal edərkən AR vətəndaşlarının məxfilik, şəxsi və ailə sirlərinə dair konstitusiya hüquqlarının qorunması həmişə birtərəfli məqsədlərə xidmət etmir. Təklif olunan layihələrin əksəriyyəti fərdi məlumatların işlənməsi zamanı şəxsi və ailə sirlərinin qorunması ilə yanaşı, fərdi məlumat subyektlərinin razılığı olmadan fərdi məlumatların emalı üçün əsasların siyahısının genişləndirilməsinə, dövlət və ictimai maraqların təmin edilməsinə xidmət edir.

Bununla birlikdə, fərdi məlumatlar və ya şəxsi məlumatları ehtiva edən məlumatlara münasibətdə fərdi məlumat subyektlərinin razılığı olmadan onlarla birlikdə hər hansı bir hərəkəti qadağan edən və ya məhdudlaşdıran xüsusi bir hüquqi rejim mövcuddur. Bu, bir qayda olaraq, bütün demokratik cəmiyyətlərdə mövcuddur. Fərdi məlumatların subyektinin fərdi məlumatların emalına razılığı - onun verilməsi və ya çıxarılması - bir şəxs üçün fərdi məlumatların toplanmasına və istifadəsinə nəzarət etmək və ya təsir etmək imkanı verən əsas vasitədir.

Beləliklə, fərdi məlumatların subyektlərinin razılığı olmadan fərdi məlumatların emalı üçün əsaslar siyahısının genişləndirilməsi AR vətəndaşlarının

şəxsi məlumatlarının onların razılığı olmadan, əksər hallarda isə onlara xəbərdarlıq etmədən istifadəsinə və yayılmasına səbəb ola bilər.

Göründüyü kimi, şəxsin razılığı olmadan qanunla müəyyən olunmuş qaydada dövlət və publik maraqlar naminə fərdi məlumatlardan istifadə yolveriləndir. Şəxsin razılığı olmadan fərdi məlumatlardan istifadə əsas etibarilə milli təhlükəsizlik məsələlərində istifadə olunur. Milli təhlükəsizlik məsələləri haqqında məlumat əldə edərkən və istifadə edərkən xüsusilə diqqətli və ehtiyatlı olmaq lazımdır. Alınan hər hansı bir məlumat yuxarıda qanuni tələblər nəzərə alınmadan yayıla bilməz. Bununla əlaqədar olaraq, qanunla tənzimlənən müəyyən məlumatların qəbulu və yayılmasına müəyyən məhdudiyyətlər qoyulur. Məsələn, "İnformasiya əldə etmək haqqında" AR Qanununun 35.1-ci maddəsinə əsasən "məlumat sahibi məlumat əldə etməyi məhdudlaşdıraraq həmin məlumatı xidməti məqsədlərdə rəsmi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş hesab edə bilər". Qeyd edildiyi kimi, dövlət sirri haqqında məlumatlar məxfi, vətəndaşların qanuni mənafelərinin qorunması ilə bağlı məlumatlar gizlidir (konfidensialdır).

Aydındır ki, media və internet sistemləri məlumatların yayılmasında əsas rol oynayır. Bizim dövrümüzdə onlar əsas məlumat daşıyıcıları hesab olunur. Demək olar ki, bütün ölkələrdə məlumatlar geniş kütləyə, əsasən kütləvi informasiya vasitələri və internetin informasiya sistemləri vasitəsilə yayılır. AR Konstitusiyasının 50-ci maddəsi məlumat azadlığına həsr olunmuşdur və "hər kəsin qanuni əsaslarla məlumat axtarmaq, almaq, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq hüququ"nu tanıyır.

Lakin istisna halları da nəzərdən keçirmək zəruridir. Belə ki, ilk növbədə milli təhlükəsizlik və milli maraqlara zərər verilmə halları və xüsusiyyətləri xüsusi qeyd edilməlidir. Belə ki, qonşu Ermənistan tərəfindən daim cəbhə xəttində dövlətimizə qarşı baş verən təxribat xarakterli hadisələr barədə məlumat hazırlayarkən və yayarkən milli təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusilə diqqətli yanaşılması tələb edilir. Bu hal AR üçün çox vacib məsələlərdən hesab edilməlidir.

Başqa sözlə, bəzi hallarda (xüsusən müharibə şəraitində olan ölkələrdə) mediaya maraqlı məlumatları məhdudlaşdırmaq milli təhlükəsizlik baxımından daha

məqsədəuyğundur. Bu vəziyyətdə mediada məlumatların yayılması milli təhlükəsizliyin (hərbi sirlərin qorunması) maraqlarına əsaslanaraq məhdudlaşdırıla bilər.

Dövlət peşəkar sirləri qorumaq və yayılmasının qarşısını almaq üçün təhlükəsizliklə əlaqəli məlumatların məxfiliyini təmin etmək üçün mediadan adekvat addımların atılmasını gözləyir. Bu həm də "İnformasiya əldə etmək haqqında" AR Qanununun tələblərinə riayət etmək baxımından qanuni və əsaslı bir gözləntidir. Qeyd edək ki, Qanunun 6.1.6-cı maddəsinə əsasən, məlumat verərkən insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi qorunmalıdır. Ancaq bu qaydaya həmişə əməl edilmir.

4 dekabr 2001-ci il tarixli "Kommersiya sirri haqqında" AR Qanununda (2-ci maddənin 1-ci bəndi) göstərilir ki, kommersiya sirri hüquqi və fiziki şəxslərin istehsal, texnoloji, idarəetmə, maliyyə və digər fəaliyyətləri ilə bağlı məlumatlardır. Məlumat sahibinin razılığı olmadan açıqlama qanuni maraqlara zərər yetirə bilər.

Fərdi məlumatların işlənməsi zamanı ən çox məhdudlaşdırma halları əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı yol verilir. AR-də bu sahəni tənzimləyən Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında 28 oktyabr 1999-cu il tarixli AR Qanunu qəbul edilmişdir.

Bir tərəfdən, yayılması qanunla məhdudlaşdırılan informasiya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı əldə edilə bilər, digər tərəfdən bu fəaliyyət növünün həyata keçirilməsi bir çox hallarda məxfi xarakter daşıyır. Bütövlükdə, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə əlaqədar məxfilik haqqında alınan məlumatların yayılması qadağandır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı müəyyən məlumatlardan istifadə etmək lazım ola bilər. Belə hallarda milli təhlükəsizliyin əsas obyektləri olan insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi, qanunla qorunan maraqları nəzərə alınmalıdır. Məlumat yayarkən isə, birincisi, bu cür maraqlara zərər verə biləcək informasiyanın açıqlanmasına yol verilməməlidir, ikincisi isə, dövlət sirri, məxfi informasiya və fərdi məlumatların açıqlanmasına yol verilmir[14, 20].

AR Konstitusiyanın 32-ci maddəsinin müddəalarını konkretləşdirən Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında Qanunda şəxsi və ailə həyatına aid sirlərin qorunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, Qanunun 4.1.2-ci maddəsində göstərilir ki, "hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirrinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə

edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır”[139]. Bu məsələ üzrə bir vacib məqam da qeyd edilməlidir. Belə ki, hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, məlum olduğu kimi, insanların şəxsi həyatı onların mənəviyyəti ilə bağlıdır. Fikir, söz və vicdan azadlığı “insanın daxili aləminin, xüsusilə də onun intellektual-mənəvi tərəflərinin təzahür formalarıdır”[8, 166].

Fəaliyyətlərinin xarakterinə görə (açıqlanmayan bir şəkildə həyata keçirildiyi üçün) insanların şəxsi və ailə həyatı ilə əlaqəli məlumatlar əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti və cinayət prosesində rast gəlinir. Bu baxımdan, qanunverici tərəfindən bu sahələrdə fərdi məlumatların qorunması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirməsi təbii və fərdi məlumatlar təşkil edən informasiyanın əməliyyat-axtarış sahəsi ilə bağlı olması özünəməxsus bir qanunauyğunluqdur. Ümumilikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti tədbirlərinin gizli vasitələrlə həyata keçirilməsi əsasən cinayətkarlıqla mübarizə ehtiyacından irəli gəlir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində istifadə edilən vasitə və metodların effektivliyi və onların müsbət nəticələr verməsi bu tədbirlərin qeyri-aşkarlığı, gizli saxlanması ilə bilavasitə əlaqəlidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin icrası zamanı onun sahibinə əldə olunması məhdudiyyət qoyulan informasiya aşkarlana bilər. Beləcə, alınan məlumatlar insanların şəxsi və ailə həyatı ilə əlaqəli olduğu üçün çox vaxt məxfi saxlanılır, açıqlanmır. Bir halda bu şəxsi və ailə sirri, digər bir halda isə peşə və kommersiya sirri ola bilər.

“İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanununun 6.2.-ci maddəsinə görə əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilən hallar istisna olmaqla, şəxsin onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmayaraq kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri və başqa şəxslər tərəfindən izlənməsi, video və foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qalması qanunvericiliklə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur [139].

Mobil telefonlar, smart saatlar, planşetlər, smartfonlar və istifadə edilə bilən fəaliyyət izləyiciləri insanların həyat fəaliyyətini izləyə bilən, istiqamətləndirən və müasir informasiya texnologiyaları vasitəleridir. Bu qurğular insanların işini asanlaşdırmaq və dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur, eyni zamanda bu vasitələr

insanları informasiya bazasında izləməklə əldə edilən bütün məlumatları toplamaq xüsusiyyətinə malikdir[64].

Fərdi məlumatların işlənməsi zamanı məhdudiyyətlərə yol verilməsi labüddür. Hər bir halda belə məhdudiyyətlər əsaslı olmalı, milli təhlükəsizliyə, dövlətin qanunla qorunan maraqlarına xidmət etməlidir. Bu zaman dövlətin həyata keçirdiyi siyasət də xüsusi önəm kəsb edir. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində dövlət siyasəti AR-in dövlətdaxili qanunvericilik və beynəlxalq öhdəlikləri əsasında işlənib hazırlanmış konfidensiallıq, şəxsi toxunulmazlıq, şəxsi və ailə sirləri, insan hüquqları ilə bağlı konstitusion müddəalarına əsaslanır.

Fərdi məlumatların qorunması hüququ mütləq yox, nisbi hüquqdur. Fərdi məlumatların qorunması üçün tələblər qoyularkən əsas məqam şəxsin, cəmiyyətin və biznes strukturlarının maraqlarını tarazlaşdırmaqdır ki, bu da müvafiq tələblərin mütənasibliyini, əsaslılığını və real mümkünlüyünü, o cümlədən təmin edilməsini tələb edir. Fərdi məlumatların "adekvat" şəkildə qorunması dedikdə, müvafiq olaraq, fərdi məlumatların, fərdlərin hüquqları və hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinin qorunması üçün yaradılmış hüquqi və texniki tələblər, bir tərəfdən biznesin inkişafına mane olmamaq və digər tərəfdən fərdi məlumat subyektlərinin maraqlarını pozmamaq üçün tarazlı və adekvat olmalıdır.

Bütövlükdə, Respublikamızda fərdi məlumatların qorunmasını təmin etmək üçün əsas tələblər Fərdi məlumatlar haqqında AR Qanunu və onun tətbiqi istiqamətində qəbul edilmiş sənədlərlə müəyyən edilir. Adıçəkilən Qanunun 6-cı maddəsində fərdi məlumatların yığılması, emalı və qorunması sahəsində dövlət tənzimlənməsinin əsas formalarına aşağıdakılar daxildir: təhlükələrin və qorunma səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi; hüquqi əsasların müəyyənləşdirilməsi; insan hüquqlarına təminat verilməsi; lisenziyalasdırma; informasiya sistemlərinin dövlət qeydiyyatı; informasiya texnologiyaları alətlərinin sertifikatlaşdırılması; hüquqi və texniki sənədlərin standartlaşdırılması; dövlət ekspertizasının aparılması; idarələrarası fərdi məlumatların informasiya sistemlərinin yaradılması və idarə edilməsi sferasında dövlət tənzimlənməsi [139].

Respublikamızda fərdi məlumatların işlənməsi sahəsində nəzarət üzrə mühüm dövlət orqanı olan AR Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, qlobal kiberhücumların qarşısının alınması, milli elektron informasiya ehtiyatlarının mühafizəsi üzrə siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edir, həmçinin informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair tədbirlər hazırlayır və həyata keçirir. Bundan başqa, AR Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi fərdi məlumatların toplanması, işlənməsi və mühafizəsi ilə məşğul olan dövlət orqanlarından, hüquqi və fiziki şəxslərdən “Fərdi məlumatlar haqqında” AR Qanununun tələblərinin pozulması hallarının aradan qaldırılmasını tələb etmək, qanunun tələblərini pozmuş şəxslərin isə məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün aidiyyəti dövlət orqanları ilə birlikdə tədbirlər görmək və s. hüququna da malikdir. Bununla əlaqədar məsələlər AR Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi haqqında Əsasnamədə daha ətraflı şəkildə tənzim edilir.

Fərdi məlumatlara müdaxilə məsələsində həmin məlumatların transsərhəd ötürülməsi problemi də hər zaman öz aktuallığı ilə seçilən məsələdir. Fərdi məlumatların qorunması haqqında AR Qanununun 14-cü maddəsi məhz bu məsələyə həsr olunmuşdur. Adıçəkilən maddənin tələblərinə görə, transsərhəd ötürülmə üçün ilk növbədə şəxsin razılığı tələb olunur. Əgər məlumatın ötürülməsi müvafiq şəxsin sağlamlığı ilə bağlıdırsa, bu zaman məlumatın hüquqi baxımdan mühafizəsi səviyyəsi əsas götürülmür.

Fərdi məlumatların transsərhəd ötürülməsi zamanı təhlükəsizlik məsələlərinə mülkiyyətçi və ya operator cavabdehlik daşıyır. Qeyd edilən maddədə transsərhəd ötürülməyə məhdudiyyətlərin də əsasları müəyyən edilmişdir ki, bunlar: dövlətin milli təhlükəsizliyi və məlumatın ötürüldüyü ölkənin qanunvericiliyinin AR qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilən səviyyədə hüquqi mühafizəsini təmin edə bilməməsidir.

Bu halları nəzərə alaraq fərdi məlumatların emalı zamanı şəxsi toxunulmazlıq hüququnun qorunması üçün əsas beynəlxalq və milli hüquqi mexanizmlər əsasında səlahiyyətli orqanlar arasında rəsmi və qeyri-rəsmi əməkdaşlıq olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən halları nəzərə alaraq fərdi məlumatların transsərhəd ötürülməsi məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsi üçün vahid yanaşma və standartların işlənilib hazırlanması üçün fərdi məlumatların emalı zamanı şəxsi toxunulmazlıq hüququnun qorunması sahəsində beynəlxalq və milli qanunvericiliyin qlobal uyğunlaşmasına ehtiyac vardır. Bu addım xüsusi önəm kəsb edir, belə ki, fərdi məlumatların transsərhəd ötürülməsini həyata keçirən zaman icra intizamını və operatorların özlərinin məsuliyyətini artırır.

Bizim fikrimizcə, demokratik cəmiyyətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində effektiv mexanizmlərdən biri İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil və ya Ombudsman institutudur. Bu institutun fəaliyyəti hər zaman insan hüquqlarının müdafiəsi, pozulduğu zaman bərpası, dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri zamanı süründürməçilik və korrupsiya xarakterli halların qarşısının alınmasında öz müsbət töhfəsini verir. Beynəlxalq Vəkillər Assosiasiyasının müəyyən etdiyi kimi, Ombudsman qanunverici orqanda hesabat verən, dövlət qurumlarına, vəzifəli şəxslərə, işəgötürənlərə qarşı şikayət edən və müstəqil fəaliyyət göstərən yüksək səviyyəli dövlət məmurunun rəhbərlik etdiyi konstitusiya və ya qanunvericilik xidməti olaraq, araşdırmalar aparmaq, düzəliş tədbirlərini tövsiyə etmək, hesabat təqdim etmək səlahiyyətinə malikdir [99, 230]. Ombudsman təsisatı dövlət idarəciliyinə nəzarət forması olaraq meydana çıxmışdır. Klassik ombudsmanın səlahiyyətlərinə vətəndaşların vəzifəli şəxslərin hərəkətləri və qərarları ilə bağlı şikayətlərinə baxılması, düzgün idarə etməmə hallarının araşdırılması da daxildir [29, 60-64].

AR İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin son illərdəki hesabatlarının təhlili göstərir ki, vətəndaşların digər konstitusiya hüquqları ilə yanaşı, fərdi məlumatları emal edərkən insanların şəxsi və ailə sirrlərinə dair məlumatların məxfiliyi və ümumilikdə şəxsi toxunulmazlıq hüququnun qorunmasına da xüsusi diqqət yetirilir. AR İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin 2018-ci il Hesabatında qeyd edilir ki, şəxsin azadlığı onun şəxsi toxunulmazlığı ilə sıx bağlıdır. Müvəkkilin 2019-cu il Hesabatında qeyd edilir ki, müxtəlif müəssisə, təşkilat və şirkətlər, o cümlədən ölkədə fəaliyyət göstərən mobil operatorlar tərəfindən fərdi məlumatlar həmin

məlumat sahiblərinin xəbəri və razılığı olmadan digər şirkətlərə, müxtəlif adlar altında yaradılmış məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərə təqdim olunmaqla, yayılır. Məsələn, mobil operatorlar tərəfindən müxtəlif reklam şirkətlərinə, özəl tibb müəssisələrinə, sığorta şirkətlərinə fərdi məlumatların ötürülməsi son nəticədə qanunvericiliyin tələblərinin pozulmasına, insanların şəxsi həyatına müdaxiləyə, həmin şəxslərin narahatlığına (lüzumsuz “sms” xəbərdarlıqları və zənglər şəklində) və onlara müəyyən məbləğdə maddi ziyanın dəyməsinə səbəb olur[142].

Qeyd edilənlərlə bərabər, fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqədar AR-də İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin bir sıra digər fəaliyyət istiqamətləri də müəyyən edilməlidir ki, bu da bilavasitə insan hüquqlarının daha səmərəli təmininə xidmət edəcəkdir.

Beləliklə, yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, fərdi məlumatların qorunması zamanı səlahiyyətli dövlət orqanlarının ciddi və hərtərəfli fəaliyyəti ilə bərabər, onlar arasında mühüm əlaqələndirmə də təmin edilməlidir.

V FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA FƏRDİ MƏLUMATLARIN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN TƏTBİQİ: QANUNVERİCİLİYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMİ

5.1. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində qanunvericiliyin və məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasında beynəlxalq hüquq normalarının əhəmiyyətli rolu

Bütövlükdə, beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi istənilən demokratik cəmiyyətdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində və ümumilikdə hüquqi dövlət quruculuğu prosesində ən əhəmiyyətli meyarlardan biridir. Beynəlxalq hüququn rolu dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi və inkişafı nöqteyi-nəzərindən də yüksək qiymətləndirilməlidir. Bundan başqa, hazırda sürətlənən qloballaşma və integrasiya prosesləri, dövlətlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin, o cümlədən təsirin daha da genişlənməsi və mürəkkəbləşməsi, digər tərəfdən də beynəlxalq münasibətlərdə hüququn rolunun artması ona gətirib çıxarmışdır ki, müasir dünyada heç bir dövlət beynəlxalq sistemlə aktiv şəkildə qarşılıqlı təsirdə olmadan mövcud ola və yaşaya bilmir[134, 38-42].

İnsan hüquqlarının qorunması nöqteyi-nəzərindən beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsi mövzusunda Ə.İ.Əliyev haqlı olaraq qeyd edir ki, insan hüquqlarının inkişafı vahid hüquq sisteminin tərkib elementləri kimi beynəlxalq və milli hüquqa yeni yanaşmanı formalaşdırmışdır. Yeni yanaşmanın mahiyyəti isə beynəlxalq və milli hüququn qarşılıqlı fəaliyyət, o cümlədən məqsəd və vəzifələr dairəsinin genişlənməsindən, bu istiqamətdə beynəlxalq əməkdaşlığın sürətli inkişafından və s. ibarətdir[7, 11-12].

Tədqiqatlarda qeyd edilir ki, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq hüququn müstəqil sahələridir [47, 7-10]. Lakin bu müstəqillik eyni zamanda, onların qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərməsi və inkişafını mühüm bir istiqamət kimi daim irəli sürür.

Mülki və siyasi hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktın 2.2-ci maddəsinə əsasən, mövcud qanunvericilikdə və ya digər tədbirlərdə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, bu Paktın iştirakçısı olan hər bir dövlət, konstitusiya prosedurlarına və bu Paktın müddəalarına uyğun olaraq, bu Paktda təsbit olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola biləcək qanunvericilik və digər tədbirləri görəcəkdir[96, 881-890].

Beynəlxalq hüquq normaları milli hüquq sistemlərinin “vasitəçiliyi” olmadan düzgün şəkildə realizə oluna bilmir. Xüsusən də insan hüquqları, ekstradisiya, iqtisadi əlaqələr, beynəlxalq media əlaqələri, regional integrasiya və digər məsələləri tənzimləyən beynəlxalq hüququn tətbiqi, prinsipcə, yalnız milli qanunvericiliyin və milli məhkəmənin “iştirakı” ilə mümkündür. Bu “iştirakın” forma və metodları dövlətlərdə fərqlidir: beynəlxalq hüquqda bununla bağlı vahid bir qayda yoxdur[12, 35].

Beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqda realizə prosesi kimi xarakterizə edilən implementasiya geniş mənada beynəlxalq hüquq normalarının icrası üzrə beynəlxalq-hüquqi və milli-hüquqi normaların həyata keçirilməsini, həmçinin bu istiqamətdə beynəlxalq və dövlətdaxili səviyyədə lazımi şəraitin yaradılmasını özündə ifadə edir[133, 246-284].

Beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasından danışarkən AR Konstitusiyasının 10, 12, 148 və 151-ci maddəsinin müddəalarına xüsusi diqqət yetirilməsi tələb edilir. Daha sonra, AR Konstitusiyasının 130, 147 və bütövlükdə insan hüquq və azadlıqlarına həsr edilən III fəslinin müddəaları da əhəmiyyətlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövr hüquq ədəbiyyatlarında beynəlxalq və milli hüquq normaları arasında ziddiyyətlərin həll edilməsi xüsusiyyətləri də geniş təhlil edilir və bu istiqamətdə beynəlxalq hüquq normalarının primatlığı demək olar ki aşkar şəkildə qəbul edilir [9, 71].

Ümumi şəkildə qeyd etsək, şəxsi toxunulmazlıq hüququ və fərdi məlumatlardan istifadə ilə bağlı olaraq AR-in üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklər bilavasitə onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gəlir. Fərdi məlumatların qorunması nöqtəyi-nəzərindən həmin beynəlxalq müqavilələrdən bəzilərinin təhlilini məqsədəmüvafiq hesab edirik.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakt universal səviyyədə mülki və siyasi hüquqların qorunması sferasında ən əhatəli və müfəssəl beynəlxalq sənəd kimi müəyyən edilməlidir. Belə ki, Paktın 2-ci maddəsinə əsasən iştirakçı-dövlətlər bərabərlik prinsipi əsasında hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət və riayət olunmasını təmin etməlidirlər [71, 119-125]. Paktın 17-ci maddəsi

şəxsi toxunulmazlıq hüququnu təsbit etməklə, şəxsin özəl həyatına, ailəsinə aid məlumatların, sirlərin qorunmasına təminat verir. Paktın qeyd edilən 17-ci maddəsinin müddəaları AR Konstitusiyası da daxil olmaqla milli qanunvericilikdə ətraflı şəkildə realizə olunmuş və inkişaf etdirilmişdir.

1950-ci il tarixli İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməklə, AR bu Konvensiyanın 8-ci maddəsində təsbit edilmiş şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququnu təmin etməyi öz üzərinə götürmüşdür. 8-ci maddədə nəzərdə tutulan hüququn məqsədi şəxsin müstəqilliyin dörd aspektini (şəxsi həyat, ailə həyatına hörmət, evə hörmət, yazışmaların məxfiliyinə hörmət) qorumaqla insanı dövlət orqanlarının qanunsuz əməllərindən qorumaqdır.

Konvensiyanın normalarını izah və inkişaf etdirən İHAM Konvensiyanın bu maddəsində "şəxsi həyat" anlayışına konkret bir tərif vermir, lakin "şəxsi həyat" termininin illərlə toplanmış məhkəmə presedentlərinə əsaslanaraq istifadə edildiyi halları müəyyən etmək mümkündür. Buraya insanın fiziki və mənəvi bütövlüyü, fiziki və sosial kimliyi ilə bağlı aspektləri, ad və soyad, rəsmlər və fotosəkillər, nüfuz, cinsi kimlik, cinsi oriyentasiya, cinsi həyat, şəxsi məlumatlara çıxış, etnik mənsubiyyət hüququ, axtarışlardan qorunma hüququ, rabitə və telefon danışıklarına nəzarət və elektron poçt və İnternet istifadəsinə qanunsuz müdaxilədən qorunmaq hüququ daxildir.

İqtisadi münasibətlərin genişlənməsi, Avropa ölkələri ilə yaxınlıq, fərdi məlumatlar sahəsində milli qanunvericiliyi inkişaf etdirərkən AR-in rəhbər tutduğu seçim və hüquq sistemində əsas amillərdən biri olmuşdu. Beləcə fərdi məlumat subyektlərinin hüquqlarının qorunması sahəsində fəaliyyətlərin Avropa qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması öhdəliyini götürərək 28 yanvar 1981-ci il tarixli Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış qaydada işlənilməsi ilə əlaqədar şəxslərin qorunması haqqında AŞ-nın Konvensiyasını 30 sentyabr 2009-cu ildə ratifikasiya etmişdir. AR Konvensiyada müəyyən edilmiş məlumatların qorunması ilə bağlı dövlətdaxili qanunvericiliyin müddəalarını pozduğu təqdirdə müvafiq sanksiya və müdafiə tədbirləri tətbiq etməyi öhdəsinə götürür.

Fərdi məlumatların qorunması sferasında, xüsusilə də məsuliyyət və cəzələndirmə məsələlərində Kibercinayətkarlıq haqqında 2001-ci il noyabrın 23-də Budapeşt şəhərində imzalanmış Konvensiya mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kibercinayətkarlığa qarşı uyğun olan qanunvericiliyin inkişafı və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı vasitəsi ilə dövlətlərin milli siyasətinin təminatı Konvensiyanın əsas məqsədidir. AR-in 30 sentyabr 2009-cu il tarixdə ratifikasiya etdiyi bu Konvensiya AR Cinayət Məcəlləsinə “Kibercinayətkarlıq” adlı ayrıca 30-cu fəslin daxil edilməsinə səbəb olmuşdur.

Fərdi məlumatların hüquqi müstəvidə qorunması sferasında həssas qrupa daxil olan uşaqların hüquqlarının qorunması xüsusi önəm kəsb edən məsələlərdəndir. AR 2 aprel 2002-ci il tarixdə Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair Fakultativ Protokoluna qoşulmuşdur. Adıçəkilən Protokolun realizəsi məqsədilə 30 oktyabr 2018-ci il tarixdə Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında Qanun qəbul edilmişdir. Bu Qanunda uşaqlar üçün zərərli informasiya dedikdə, uşaqlar üçün nəzərdə tutulmayan və uşağın fiziki və ya psixi sağlamlığına mənfi təsir göstərən, o cümlədən təhrif olunmuş sosial təsəvvürlərin formalaşdırılması vasitəsilə onların mənəvi, psixi, fiziki və ya sosial inkişafında pozuntu yaranmasına səbəb olan məlumatlar nəzərdə tutulur. Qanunda eyni zamanda beynəlxalq hüquqi öhdəliklər nəzərə alınmaqla uşaqların zərərli informasiyadan qorunması sahəsində əsas prinsiplər, informasiya məhsulunun yaşa görə təsnifatlaşdırılması, yaş kateqoriyalarına uyğun informasiya məhsulunun dövriyyəsinə dair tələblər, informasiya məhsulunun ekspertizası kimi məsələlərə də aydınlıq gətirilmişdir [139].

Bütövlükdə, məhkəmələrin insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericiliyinə implementasiyası məsələsində rolu durmadan artır. Bu isə hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, vahid hüquq zonasının yaranması milli orqanlara, ilk növbədə məhkəmələrə universal xarakterli beynəlxalq hüquq normalarını öz qərarlarında əks etdirmələrini zəruri edir[16, 36]. Konkret AR-ə gəldikdə, qeyd edilməlidir ki, Prezident fərmanları istisna olmaqla, beynəlxalq müqavilələrin milli məhkəmələr tərəfindən ölkəmizdə tətbiqi məsələsi qanunvericilik praktikasında öz geniş əksini tapmamışdır.

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, AR-də insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində məhkəmə praktikasında əsas tətbiq olunan beynəlxalq müqavilə İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasıdır. Konvensiyada sadalanan hüquq və azadlıqlar, ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyasının normaları iştirakçı-dövlətlər tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə dövlətlərin əsas öhdəliyinin realizəsini təmin edən vacib subsidiar hüquqi vasitə olmaqla bərabər, burada əks olunun hüquq və azadlıqlar Avropa Məhkəməsinin müxtəlif qərarlarında şərh və təfsir edilir. [35, 170].

İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası müddəalarının və İHAM presedentlərinin tətbiqi haqqında AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında beynəlxalq hüquqi normaların milli səviyyədə tətbiqi ilə bağlı qeyd edilir ki, “Respublikamız beynəlxalq müqavilələri öz qanunvericilik sistemində daxil edərək beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmək yoluna qədəm qoymuşdur. Beynəlxalq müqavilələr ölkələr arasındakı əlaqələrin nizamlanması və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişafı üçün əsas vasitə olan milli qanunvericiliyin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Beynəlxalq hüququn effektivliyi, beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına və beynəlxalq öhdəliklərə uyğunluq dövlət daxilində realizə olunan təşkilati və hüquqi tədbirlərlə müəyyən olunur[140]”.

Beynəlxalq hüquq normalarının yerli məhkəmələr tərəfindən tətbiqi həmin normalardan hansı formada istifadə olunmasından asılı olaraq fərqli çalarlar kəsb edə bilər. L.H.Hüseynov üç belə formanı ayırd edir: *contra legem* (qanunun ziddinə); *praeter legem* (qanunla yanaşı); *secundum legem* (qanuna əlavə). Birinci halda məhkəmə beynəlxalq müqaviləni milli hüququn onunla “münaqişəyə girən” normasının əvəzinə tətbiq edir. Beynəlxalq müqavilənin *contra legem* tətbiqi AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə əsasən də baş verə bilər. İkinci halda milli qanunvericilikdə boşluqları doldurmaq məqsədilə və ya onun müddəaları aydın olmadıqda beynəlxalq müqavilə hüququna müraciət edilir. Beynəlxalq müqavilənin *secundum legem* tətbiqi zamanı müqavilə milli hüquq müddəalarının təfsirinin köməkçi vasitəsi kimi əlavə hüquqi dəlil rolunda çıxış edir. Daha sonra, L.H.Hüseynovun fikrincə, milli məhkəmə yalnız o beynəlxalq müqaviləni tətbiq edir

ki, həmin müqaviləni tətbiq etmək mümkün olsun. Beynəlxalq müqavilə normalarının milli məhkəmələr tərəfindən tətbiqi isə müxtəlif formalar kəsb edə bilər [9, 74-75].

Fərdi məlumatların qorunmasına dair beynəlxalq hüquqi normalar, o cümlədən İHAM presedentlərinin AR-in milli məhkəmələrində tətbiqi praktikasi hələlik formalaşmaqda olan bir prosesdir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, böhtan, təhqir, şəxsi həyata müdaxilə kimi hallara artıq məhkəmə təcrübəsində tez-tez rast gəlinir. Vurğulamaq lazımdır ki, Avropa ölkələrinin praktikasında fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı işlər çoxluq təşkil edir və bu sferada müsbət bir təcrübə də formalaşmışdır.

Hesab edirik ki, fərdi məlumatların qorunması, şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı ilə bağlı məsələlərin daha etibarlı təmin olunması üçün milli kontekst və informasiya münasibətlərinin hazırkı durumunu nəzərə alaraq beynəlxalq hüquqi praktikadan geniş istifadə çox vacibdir.

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 21 və 23-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Qərarında AR Konstitusiya Məhkəməsi diffamasiya ilə əlaqədar AR-in qanunvericilik sistemində qurulan hüquq və azadlıqlar arasında ziddiyyət faktını təsdiqləyir. Xarici ölkələrin konstitusiya təcrübəsində bu məsələdə ziddiyyətlər məhkəmə qərarları ilə həll edilir. Adıçəkilən Qərarla qeyd edilir ki, bir hüququn həyata keçirilməsi digər hüququn məhdudlaşdırılması və ya laqeyd qalması ilə müşayiət oluna bilməz. Bu baxımdan Konstitusiyanın fikir və ifadə azadlığı hüququnu təmin edən müddəalarına hörmət edilməli və şərəf və ləyaqəti qorumaqla ikisi arasında bir tarazlıq olmalıdır. Bütün hüquqlar həyata keçirilərkən bir-biri ilə rəqabət aparır və buna görə maddi ziyana görə kompensasiyanı nəzərdə tutan qanunun müddəaları tətbiq edildikdə, digər hüququn məhdudlaşdırılması ilə bir hüququn müdafiəsi həyata keçirilə bilməz [141]. Şərəf və ləyaqətin və ifadə azadlığının qorunması haqqında İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyanın 10-cu və 17-ci maddələrinə istinad olunmaqla adıçəkilən Qərarla göstərilir ki, İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində deyilir ki, hər kəsin ifadə azadlığı hüququ vardır. Konvensiyanın 17-ci maddəsi həmçinin hər hansı bir dövlətin, qurumun və ya şəxsin hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya bu

sənəddə göstərilən hüquq və azadlıqların ləğvinə yönəlmiş hər hansı bir hərəkət etmək hüququndan sui-istifadə edilməsi və ya Konvensiyada nəzərdə tutulmayan həddən artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasının qadağan edilməsi kimi qiymətləndirilir. Qərarda həmçinin, fikir ifadə etmək azadlığı demokratik cəmiyyətin aparıcı dayaqlarından biri olmaqla onun tərəqqisi və cəmiyyətin hər bir üzvünün özünü ifadə etməsi şərtləri kimi qəbul olunur. Eyni zamanda, "zərər" anlayışının təfsirinə həsr edilmiş və mənəvi zərər görə kompensasiya ilə əlaqədar "Konstitusiya ilə qorunan digər əsas hüquq və azadlıqlarla mütənasiblik" meyarı müəyyən edilir [141].

AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair AR Konstitusiya Məhkəməsinin 10 oktyabr 2011-ci il Qərarında qeyd edilir ki, hər bir şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ onun dünyaya gəlməsi ilə ona mənsub olan əsas təbii hüquqlarıdır, bu hüquqların qanuni əsas və zərurət olmadan məhdudlaşdırılması yolverilməzdir. Göründüyü kimi, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına yalnız qanuni əsaslar mövcud olduqda və bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında yol verilir. Qanunverici azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının hüquqi qaydasını və əsaslarını müəyyən etməklə, dövlətin ədalət mühakiməsi yolu ilə cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərinin mühafizə edilməsi və hər bir şəxsin azadlıq hüququnun təmin edilməsi arasında yarana biləcək kolliziyaları da həll etmiş olur[141].

Bundan əlavə, fərdi məlumatlardan qanuni əsaslarla istifadə zamanı da insan hüquq və azadlıqlarına hörmət və riayət olunması da AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında öz əksini tapmışdır. Məsələn, "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 137 və 445.2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair" AR Konstitusiya Məhkəməsinin 12 fevral 2015-ci il Qərarında göstərilir ki, əməliyyat-axtarış işləri aparılarkən fərdi məlumatlarla işlər, şəxsi və mənzil toxunulmazlığı məsələləri məhkəmə araşdırmasının predmetidir. Məhkəmə nəzarəti qaydasında daxil olan əməliyyat-axtarış sənədlərində göstərilən məlumatların məxfiliyinin təmin edilməsi üçün məhkəmədə şərait yaradılır. Sübutların əldə edilməsinə yönələn hərəkətlərin tənzimlənməsi Konstitusiya və beynəlxalq hüquqi aktlara zidd olmamalı, sübutetmə

nəzəriyyəsinin ümumi prinsiplərindən irəli gəlməli və həyata keçirilən hərəkətlər nəticəsində pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsinə təminat verməlidir[141].

İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası müddələrinin və İHAM-ın presedentlərinin tətbiqi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında qeyd olunur ki, insanların şəxsi həyatına müdaxilə məqsədi daşıyan hər hansı bir tədbir qanunla nəzərdə tutulmuş ciddi şərtlərə və prosedurlara uyğun olmalıdır. İnsanların şəxsi həyatına istənilən müdaxilə ilk növbədə zəruri və ciddi bir sosial ehtiyac səbəbindən olmalıdır. Şəxsi həyatın qorunması hüququ ailədə, qohumlar və dostlar arasındakı münasibətdə və insanlar arasındakı azadlıqda ifadə olunur. İnsanın düşüncə, siyasi və sosial dünyagörüşü, məşğuliyyəti və yaradıcılığı da şəxsi həyatın təzahürləridir. Bir insanın şəxsi həyatı, ailə sirləri, şərəf və ləyaqəti qanunla qorunur. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, hüquqların həyata keçirilməsinə müdaxilə yolverilməzdir[140].

Ümumiyyətlə, AR Konstitusiya və Ali Məhkəməsinin qərarları fərdi məlumatların müdafiəsi, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun təmin edilməsi və ümumilikdə bu məsələlərin beynəlxalq hüquqi normalar əsasında tənzimlənməsi baxımından irəliyə doğru atılmış addım hesab edilməlidir. Bununla bərabər, mühüm beynəlxalq sənədlər və İHAM təcrübəsi əsasında bu halların daha da genişləndirilməsi, o cümlədən digər məhkəmələr praktikasında da tətbiqi əsas və zəruri məsələlərdən olmalıdır.

5.2. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin yolları və vasitələri

Fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məsələlərini tədqiq edərkən bir vacib məqama diqqət yetirilməlidir ki, bütün bu tədbirlər informasiyanın qorunmasına xidmət edir. İnformasiyanın qorunması təşkilati, texniki, hüquqi baxımdan həyata keçirilə bilər. Qeyd edilir ki, informasiyanın qorunmasının hüquqi forması ilə dövlətin konstitusiya və qanunlarının, habelə informasiya münasibətləri və informasiyanın qorunması

sahəsində digər normativ-hüquqi sənədlərə əsaslanan qoruma mexanizmlərinin tətbiqi başa düşülür [15, 108].

Fərdi məlumatların qorunması mürəkkəb və kompleks xarakterli bir məsələdir, burada hüquqi, inzibati, təşkilati, proqram təminatı və texniki məsələlərə əlavə olaraq, informasiya sistemləri ilə işləyən insanların bu məlumatları emal etmələri çox vacibdir. İnformasiya təhlükəsizliyi üçün qəbul edilmiş beynəlxalq standartların təhlili onu göstərir ki, məlumatların qorunması üçün ən çox metod və vasitə təşkilat işçilərinin iştirakını əhatə edir. İnformasiya resurslarının təhlükəsizliyi məsələlərinə təşkilati tədbirlər, məxfi məlumatların qorunması, xarici təhdidlərdən qorunma və s. aidiyyəti məsələləri əhatə edir.

Məlumat mənbələrinin qorunması problemi fərdi məlumatların qorunması baxımından çox vacibdir. Bu cür qorunma fərdi məlumatlara, yəni fiziki, maddi və maliyyə cəhətdən fərdi məlumatların subyektinə ziyan olduqda vurulan itkilərin minimuma endirilməsini təmin edir. Buna görə son zamanlar dünyanın bir sıra ölkələrində fərdi məlumatların qorunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu, ilk növbədə bu cür məlumatların qorunması sistemlərinin inkişafına aiddir. Burada mühüm rol məlumatın qorunması funksiyasını yerinə yetirən texniki vasitələr oynayır. Onlar fərdi məlumatların qorunması anlayışı nəzərə alınmaqla hazırlamalıdır. Başqa sözlə, fərdi məlumatların qorunması problemi fərdi məlumatların qorunması sisteminin strukturunu təşkil edən kompleks təşkilati və texniki tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur[11, 229-232].

Kompleks təşkilati və texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi dedikdə, fərdi məlumatların qorunması sferasında ən qabaqcıl təcrübədən istifadə imkanları da araşdırılmalıdır. Hazırda dövlətlər arasındakı sərhədləri itirən İnternet texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar olaraq beynəlxalq tənzimləmə ön plana keçmişdir. Xüsusilə də bu istiqamətdə Aİ ölkələri fərdi məlumatların qorunması sahəsində yaranan problemləri izləyir və bu münasibətlərin tənzimlənməsində AR üçün də faydalı olacaq yeni yanaşmalar formalaşdırır. Hazırda qüvvədə olan Fərdi məlumatların qorunmasına dair Aİ-nin Ümumi Reqlamentinin müəyyən etdiyi dəyişikliklərin təhlili çərçivəsində bir çox

üçüncü ölkələr, o cümlədən AR üçün bir model halına gəldiyinə görə, bir sıra məqamlara diqqət yetirməyin lazım olduğunu düşünürük.

Fərdi məlumatların döviyyəsinə nəzarəti gücləndirmək, vətəndaşların şəxsi həyat haqqında məlumat əldə etmək, düzəltmək, silmək və ya bloklamaq hüquqlarını həyata keçirmək imkanlarının genişləndirilməsi nəzərə alınmalıdır. Əhəmiyyətli bir yenilik vətəndaşların müraciətlərinə cavab vaxtlarının, hüquqların həyata keçirilməsinin elektron üsullarının birləşdirilməsindən ibarətdir.

Sosial şəbəkələrin sahəsinə gəldikdə, unudulmaq hüququnu (right to be forgotten) ətraflı şəkildə aydınlaşdırmaq və tənzimləmək çox vacibdir: fərdi məlumatların qanuni məqsədlər üçün istifadəsi zərurəti bitdikdən, onların emalına razılıq alındıqdan və ya icazə verilən saxlama müddəti bitdikdən sonra silinməsi həyata keçirilməlidir. Məsələn, bir şəxs sosial şəbəkədəki profilini silirsə və bu hüquqdan istifadə edərsə, həmin şəxsin əvvəllər sosial şəbəkədə yerləşdirdiyi bütün məlumatlar onun istəyi ilə tamamilə silinməlidir.

Bu kateqoriyaya aid digər bir dəyişiklik məlumatların daşınmasını təmin etməkdir: bir şəxsin istəyi ilə onun şəxsi məlumatları hər hansı bir proqram və ya xidmətin sahibləri tərəfindən texniki cəhətdən mümkün qədər bu işə mane olmamaqla başqa bir proqrama və ya xidmətə ötürülməlidir. Ən vacib tendensiyalardan biri bu cür məlumatların işlədiyi yerdən asılı olmayaraq fərdi məlumatların qorunması və vətəndaşların hüquqlarının vahid səviyyədə qorunması qaydalarının yerinə yetirilməsinə görə Aİ üzv-dövlətlərinin məsuliyyəti barədə tətbiq olunan qanunlara dair prinsiplərin aydınlaşdırılmasıdır. Fərdi məlumatların operatorlarının vəzifələrini yerinə yetirməsi üçün məsuliyyətinin artırılması məsələsinə xüsusilə diqqət yetirilməlidir. Ayrıca, fərdi məlumatların global səviyyədə qorunması ilə əlaqədar düzəlişləri qeyd etmək lazımdır ki, bunlara ilk növbədə aşağıdakılar daxildir: beynəlxalq məlumat ötürülməsinin aydınlaşdırılması və sadələşdirilməsi, məlumatların ötürülməsinə dair beynəlxalq müqavilələrin vahid prinsiplərinin işlənməsi, məxfiliyin qorunmasının kifayətliliyinə və bütün üzv-dövlətlər tərəfindən onlara ciddi riayət edilməsinə görə üçüncü ölkələrin yoxlanılması üçün standartların müəyyənləşdirilməsi; universal prinsipləri təşviq etmək:

qlobal məxfiliyin qorunması səviyyəsini artırmaq üçün üçüncü ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla daha sıx qarşılıqlı əlaqə yaratmaq.

Müxtəlif hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmlərini inkişaf etdirmək, vəzifələrini yerinə yetirməyin ən optimal yollarını inkişaf etdirmək zərurəti vətəndaşların hüquqlarının maneəsiz reallaşdırılması üçün maksimum imkanlar təmin etməyə xidmət etməlidir.

Bundan əlavə, bəzən "silinmiş" milli sərhədləri olan müasir, texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş dünyada milli qanunvericiliyin qənaətbəxş səviyyədə olması kifayət deyil, müasir dünya beynəlxalq xarakterli bütün hüquqi mexanizmlərlə təmin edilməlidir. Belə mexanizmlər həm normativ, həm də institusional xarakterli ola bilər. Normativ mexanizmlərə əsasən beynəlxalq müqavilələri misal göstərmək olar. İnstitusional vasitələr isə daha genişdir, buraya müxtəlif texnoloji metodlar, informasiya təhlükəsizliyi mexanizmləri, innovativ yeniliklər, müsbət nəticə vermiş qabaqcıl təcrübələr (məsələn, elektron dövlət modelində tətbiq edilən mexanizmlər, elektron ticarət və s.) aid edilir.

Elektron dövlət mühitində “ağıllı şəhər”, “ağıllı ev”, əşyaların interneti məsələlərində, nəqliyyat infrastrukturunun analizində, iqtisadiyyat, səhiyyə, kosmos və s. sahələrdə qərarların qəbulunda fərdi məlumatlardan geniş istifadə olunur. Əşyaların interneti insanların rifahını, dövlətdə sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur və Big Data analitikasının əhatə dairəsinə daxildir[97, 181-189].

Əşyaların interneti ətrafımızda olan və gündəlik fəaliyyətimizdə istifadə olunan şeylər toplusudur: elektrik cihazları, kitablar, geyimlər, məişət texnikası, maşınlar və s. maddələrin bir IP ünvanı olduğunu və qlobal şəbəkəyə bağlı olduğunu bildirir. Ağıllı əşyaların topladığı böyük məlumatlar demoqrafiya, siyasi işlər, informasiya təhlükəsizliyi, biznes və s. məqsədlər üçün istifadə olunur. Bu maddələr şəbəkə texnologiyasından istifadə edərək uzaqdan idarəetmə vasitəsi ilə insanların həyatını asanlaşdırmaq üçün hazırlanmışdır. Əşyaların interneti yalnız əşyalar haqqında deyil, həm də istehsalçı, telekom operatoru və istehlakçı haqqında məlumat toplayır. Tədqiqatçılar gələcəkdə əşyaların interneti və "ağıllı şəhərlər" anlayışının elektron

hökumət mühitində fərdi məlumatlardan istifadə edərək bütün sistem və proseslərə nəzarət edəcəyini söyləyirlər.

Elektron kommersiya sistemi müvafiq hüquqi münasibətlərin və onunla əlaqədar olan e-müqavilə, e-imza, e-pul, e-ödəniş kimi anlayışların müəyyən edilməsini zəruri edir. Bütün bunlar isə ölkə daxili və beynəlxalq ticarətin hüquqi tənzimlənməsi məsələlərində milli və beynəlxalq qanunvericilik sistemlərində dəyişikliklərlə müşahidə olunur[3, 15].

AR-də e-ticarətin təşkili və həyata keçirilməsinin hüquqi əsasları, onun iştirakçılarının hüquq və vəzifələri, habelə e-ticarət haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət məsələləri, o cümlədən bununla əlaqədar digər vacib məsələlər Elektron ticarət haqqında AR Qanunu ilə tənzimlənilir. Qanuna əsasən elektron ticarət - informasiya sistemlərindən istifadə edilməklə malların alqı-satqısı, xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi üzrə həyata keçirilən fəaliyyəti ifadə edir. Maliyyə bazarı, o cümlədən sığorta və qiymətli kağızlar bazarı istisna olmaqla, bu Qanun Respublikamızda bütün digər sahələrdə həyata keçirilən elektron ticarətə şamil olunur[13, 76; 139]. AR Mülki Məcəlləsində elektron ticarət haqqında əsas məqamlar “Əqdlər haqqında ümumi müddəalar” (maddə 331.5 - Yazılı əqd), “Öhdəliklər haqqında ümumi müddəalar” (maddə 386.4 - Öhdəliklərin əmələ gəlməsi əsasları) və “Öhdəliklərin icrası” (maddə 430.4 - Öhdəliyin icrasından imtina) fəsilərində nəzərdə tutulmuşdur [139].

E - ticarətin ölkə iqtisadiyyatına təsiri əngəllərin daha az olduğu bir iqtisadi fəaliyyət sahəsi yaratmasıdır. Bu təsir əsasən sürətlə inkişaf edən informasiya - kommunikasiya texnologiyalarının səbəb olduğu nəticədir. E - ticarət inkişaf etməkdə olan ölkələr baxımından sağlam rəqabətə qarşı əngəllərin azaldılması və ortadan qaldırılması üçün uyğun bir vasitə olmaqla bərabər, struktur elastikliyinə görə hər ölkə iqtisadiyyatı üçün vacib olan kiçik və orta sahibkarlıqların dəstəklənməsi baxımından da böyük imkanlar açmaqdadır[17, 98-104]. Elektron kommersiyanın təhlükəsizliyi - elektron kommersiya texnologiyalarının köməyi ilə kommersiya əməliyyatlarını (sövdələsmələrini) həyata keçirən bir-birilə münasibətdə olan subyektlərin maraqlarının qorunulması halı, vəziyyətidir[2, 175].

Bütövlükdə, AR-də fərdi məlumatların qorunması sahəsində milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində hüquq tətbiqi fəaliyyətinə, məhkəmə presedentlərinə, konkret olaraq, İHAM presedentlərinin tətbiqi məsələsinə mühüm əhəmiyyət verilməlidir. Bu zaman xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, İHAM qərarlarının konkret olaraq AR-də hüququn mənbələri sistemində yer almasının zəruriliyi bir sıra fikirlərlə tam əsaslandırılabilir: İHAM qərarları hüquqi təbiətinə görə özündə beynəlxalq məhkəmə presedentlərini birləşdirir; İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası müddəalarının real və daha dəqiq desək, geniş tətbiqini nəzərdə tutur; insan hüquqlarına geniş yanaşma konsepsiyasını və vahid təfsir edilməsini irəli sürür; qanunvericiliyin və məhkəmə praktikasının inkişafına geniş yol açır və s.

Son dövrlər anqlosakson və kontinental hüquq sistemlərinin daha sıx yaxınlaşması nəticəsində presedent başlanğıclar Avropa ölkələrinin hüquq sistemlərinə də özünün müsbət təsirini göstərmişdir[23, 17]. Bunu nəzərə alaraq AR-də İHAM qərarlarının icrası ilə bağlı dövlətdaxili qanunvericilikdə də bir sıra müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Bütün bunlara baxmayaraq bəzən hüquq ədəbiyyatlarında belə bir yanaşmaya rast gəlinir ki, İHAM qərarları hüququn törəmə mənbələri kateqoriyasına aiddir [22, 21]. Hesab edilir ki, belə yanaşma onunla bağlıdır ki, İHAM qərarları İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasından doğan bir normadır. Lakin nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının əksər müddəaları da milli hüquq sistemlərində birbaşa təsirə istiqamətlənmişdir [25, 43]. Bu isə İHAM qərarlarının hüquqi qüvvəsi və qanunvericilik sistemində yeri məsələsinə daha dəqiq və ciddi yanaşılmasını tələb edir.

Buradan da, İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası ilə bərabər, İHAM qərarlarının da üzv-dövlətlərdə birbaşa təsirə malik olması ideyası tam qəbul edilməli və onların praktik tətbiqi istiqamətində real fəaliyyət həyata keçirilməlidir. Bu isə son nəticədə, İHAM qərarlarının hüquqi statusunun qanunvericilik qaydasında müəyyənləşdirilməsini tam zəruri edir.

NƏTİCƏ

Aparılmış dissertasiya araşdırması fərdi məlumatların qorunması problemlərinin daha əhatəli və müqayisəli şəkildə öyrənilməsinin zəruriliyini və əhəmiyyətini əsaslandırmağa imkan verir.

Fərdi məlumatların qorunması hüququ bir sıra obyektiv amillərin təsiri altında formalaşmağa başlamışdır. Bu, bir tərəfdən, qanunvericilik tərəfindən hüquq normalarının qəbulu yolu ilə fərdi məlumatların toplanması, işlənməsi və ötürülməsi üçün müxtəlif informasiya texnologiyalarının aktiv yayılmasına cavab idi. Zaman keçdikcə məlumat ötürülməsi milli sərhədlərdən və qitə hədudlarından kənarda global miqyasda həyata keçirilməyə başladı. Digər tərəfdən, fərdi məlumatların çeşidi artıq xüsusi həyat sahəsi ilə məhdudlaşmır. Kompüter texnologiyalarının geniş inkişafı və dövlət sektorunda, mal və xidmətlərin istehlakı sahəsində verilənlər bazasının tətbiqi fərdi məlumatların kateqoriyasını genişləndirmişdir.

Bu istiqamətdə dissertasiyada müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliyi geniş təhlil edilmişdir. Nəzəri baxımdan Aİ qanunvericiliyinin fərdi məlumatların qorunması üçün müstəqil bir hüquq institutunun formalaşması üzrə bütün lazımi şərtləri yaratdığını düşünmək olar. Aİ həm özəl, həm də ictimai sahədə fərdi məlumatların qorunması hüququna riayət olunmasını təmin etmək üçün ciddi bir inzibati, hüquq mühafizə, məsləhət və nəzarət orqanlarını inkişaf etdirə bilmişdir.

ABŞ və Aİ-də fərdi məlumatların qorunması məsələsinin tənzimlənməsinə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Hər şeydən əvvəl, terminoloji yanaşmada əsas fərqlər vardır. Aİ-də qanunvericilik "məlumatların qorunması" (data protection) və "fərdi məlumatlar" (personal data) terminindən istifadə edilir ki, bu da ümumilikdə fərdi məlumatların toplanmasına və işlənməsinə aiddir. ABŞ-da "şəxsi həyat" (privacy) və "şəxsi məlumatlar" (privacy data) terminləri geniş yayılmışdır. Avropada fərdi məlumatların məzmunu ABŞ-da adət olunduğundan daha çox spesifik müəyyənləşdirici məlumat kimi başa düşülərək daha dar və aydın şəkildə şərh edilir, burada "şəxsi həyat" ifadəsi vətəndaşların hüquq və azadlıqları kimi hüquqi statusunun elementlərini də əhatə edir. "Şəxsi məlumat" anlayışı daha tutumludur və "şəxsi həyat" konsepsiyasının ayrılmaz hissəsi ola bilər.

2018-ci ildə qüvvəyə minmiş Fərdi məlumatların qorunması üzrə Aİ-nin Ümumi Reqlamenti Aİ ölkələrinin milli qanunvericiliyində milli qanunlar şəklində təcəssüm etdirilmiş tək bir normativ aktdır. ABŞ-da prinsipcə fərqli bir yanaşma istifadə edilmişdir. ABŞ-da fərdi məlumatların qorunmasına dair vahid bir qanun mövcud deyildir, üstəlik ABŞ qanunvericiliyi bu mənada mürəkkəbdir və səylərini müəyyən bir problemi həll etməyə yönəldir.

Dissertasiya işində fərdi məlumatların işlənməsi prosesində fərdi məlumatların qorunmasına dair qanunvericiliyə əməl olunmasına nəzarət funksiyalarını həyata keçirən orqanların hüquqi statusuna xüsusi diqqət yetirilir. Bu əsasda, AR-də bu qurumların fəaliyyətinin institusional fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması perspektivləri barədə də bir sıra fikirlər və nəticələr irəli sürülür.

Daha sonra, fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli hüquq münasibətlərinin subyekt tərkibinin nəzəri və hüquqi məsələlərinin nəzərdən keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir, subyektlərinin mahiyyəti və xüsusiyyətləri açıqlanır. Fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli hüquq münasibətləri subyektləri bunlardır: məlumat bazası operatoru, məlumat bazalarının sahibi, fərdi məlumatların subyektı və fərdi məlumatların subyektinin fərdi məlumatların məzmununun və onların işlənməsi metodlarının işlənmə məqsədləri ilə uyğunluğu barədə istəklərini nəzərdən keçirən və müvafiq qərarlar qəbul edən səlahiyyətli orqan.

Fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqəli ictimai münasibətləri tənzimləyən qanun və qaydaların, habelə metodoloji sənədlərin müddəalarının təhlili nəticəsində bu məlumatların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün təşkilati və texniki xarakterli tövsiyələri ehtiva edərək qeyd etmək olar ki, Respublikamızda fərdi məlumatların qorunması üçün hüquqi əsasların möhkəm və vahid normalar sistemi yaratması üçün konkret təkmilləşdirilmə işlərinə zərurət vardır. Hazırda müvafiq hüquq normalarını təmin edən normativ aktlarda həm nəzəri, həm də praktik mahiyyətdə bir çox nöqsanlar vardır. Bunları nəzərə alaraq, dissertasiyada fərdi məlumatların qorunması sahəsindəki hüquqi ziddiyyətləri aradan qaldırmaq imkanlarını nəzərə alaraq AR-də fərdi məlumatların qorunmasına dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi yolları və vasitələri müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat işində bu tənzimləmə kompleksinin mürəkkəb bir hüquqi institut olması qənaəti əsaslandırılır, çünki onunla tənzimlənən ictimai münasibətlərin spesifikasiyi və onun tərkib hissəsi olan hüquq normalarının sahə xarakteri bu münasibətlərin bir çox hüquq sahələri çərçivəsində əlaqəli şəkildə tənzimlənməsini müəyyənləşdirir.

Bütövlükdə, yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, dissertasiyada fərdi məlumatların qorunması ilə əlaqədar münasibətlərin tənzimlənməsinin inkişafına yönəlmiş aşağıdakı ümumiləşdirilmiş nəticələrin və təkliflərin də irəli sürülməsi məqsədəmüvafiqdir:

1. Bəzi beynəlxalq hüquqi aktların praktik cəhətdən “köhnəldiyi” və müasir cəmiyyətin inkişafındakı əsas tendensiyaları zəif əks etdirdiyi bildirilməlidir. Bu həqiqəti nəzərə alaraq, şəxsi toxunulmazlıq hüququnun səmərəli beynəlxalq müdafiəsini təşkil və təmin etmək üçün universal (bütün hüquq subyektləri üçün uyğun) və regional beynəlxalq sənədlərin hazırlanması və tətbiqi yolu ilə hüquqi tənzimlənmənin birləşdirilməsi tələb olunur. Belə bir addım şəxsi həyat, mənzil və yazışmaların toxunulmazlığı, evlilik və ailə məsələlərində bir-birindən fərqli, həmçinin dini baxışlara və mədəni xüsusiyyətlərə görə müxtəlif mövqelərdə olan dövlətlərin bu hüquqlardan istifadənin tamlığına və əlçatanlığına mənfi təsir göstərməməsi üçün lazımdır. Başqa sözlə, bu amillərdən asılı olmayaraq, həqiqətən hər bir insanın bu sahədə hüququnun qorunmasının ən effektiv şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verəcək vahid hüquqi şərtlərin hazırlanması məqsədəuyğun hesab olunur.

2. Hüquq mühafizə sahəsindəki əməkdaşlığın əhəmiyyətini nəzərə alaraq, son illərdə terrorizmin qarşısının alınması və cinayət yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin azaldılması ilə əlaqəli beynəlxalq əməkdaşlığın aktuallığının artmasını, həmçinin ən son hesablaşma-ödəniş vasitələrindən (məsələn, kriptovalyuta) istifadə ilə bağlı İnternet məkanında fərdi məlumatların qorunması məsələsində yeni, daha təkmil, qabaqcıl nəzarət mexanizmlərindən istifadəyə obyektiv bir zərurət yaranmışdır. Aİ-nin hazırkı təcrübəsindən yararlanmaq, konkret olaraq bu

istiqamətdə Aİ ilə ikitərəfli əsasda müvafiq bir sazişin bağlanması mümkün və zəruri hesab edilməlidir.

3. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində texniki, hüquqi və s. sferalarda lazımi biliklərə sahib yüksək səviyyədə ixtisaslaşmış kadrların cəlb olunmasına zərurət vardır. Xüsusilə də, polis və prokurorluq orqanlarında bu cür kadr çatışmazlığı vardır. Hər şeydən əvvəl bu sferada elmi və pedaqoji kadrların hazırlanması əhəmiyyətlidir. Vətəndaşların fərdi məlumatlarının qorunması, bu sahədə hüquqi mexanizmlərin fəaliyyəti barədə məlumatı çox aşağıdır. Ümumiyyətlə, Respublikamızda virtual və texnoloji hüquq mədəniyyəti nisbətən aşağı səviyyədədir. Buna görə də əhali, xüsusən də gənc nəsil arasında bu sahədə maarifləndirici fəaliyyətlərin aparılması vacibdir.

4. Dünyanın əksər ölkələrində vətəndaşların fərdi məlumatlarını qorumaq üçün məsul olan rəsmi dövlət qurumları mövcuddur. Məsələn, Avstraliyada, Məlumatların Qorunması üzrə Müvəkkil, Kanadada İnformasiya Hüquqları üzrə Müvəkkil, Almaniyada Məlumat Azadlığı və Məlumatların Qorunması üzrə Müvəkkil, İsveçrədə Məlumatların Qorunması üzrə Müvəkkil, Böyük Britaniyada İnformasiya azadlığı üzrə Müvəkkil adlı qurumlar fəaliyyət göstərir. "İnformasiya əldə etmək haqqında" AR Qanunu da ölkəmizdə İnformasiya Məsələləri üzrə Müvəkkil vəzifəsinin yaradılmasını təmin edirdi. Lakin 2012-ci ildə bu Qanuna edilmiş dəyişikliklərə uyğun olaraq bu vəzifə İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilə (Ombudsmana) həvalə edilmişdir. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq AR-də bu sahədə İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) fəaliyyət istiqamətlərinə yenidən baxılmaqla bu sahədə səlahiyyətləri də artırılmalıdır.

5. Hazırda AR-də şəxsi xarakterli konfidensial məlumatların tənzimlənməsi ilə bağlı normalar tam şəkildə sistemləşdirilməmişdir. Bununla birlikdə, bu normalar nəzərdən keçirilən sahədə bu gün ortaya çıxan problemləri həll etmir, çünki normalar ümumi, deklarativ xarakter daşıyır. Bununla əlaqədar münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində daha da inkişaf etdirilməyə və konkretləşdirilməyə zərurət vardır. Bütövlükdə, ortaya çıxan boşluqları dolduran və müvafiq sferada münasibətlərin qorunmasını təmin edən normalar

sisteminin formalaşdırılmasına imkan verən bir sıra normativ hüquqi aktlar işlənilib-hazırlanmalı və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi ciddi nəzərdən keçirilməlidir.

6. Fərdi məlumatlarla bağlı qaydaların pozulmasına görə mövcud hüquqi məsuliyyətin əsas çatışmazlığı fərdi məlumat dövryyəsinin müxtəlif sahələri arasında qarşılıqlı əlaqənin zəifliyidir. Digər çatışmazlıqlar arasında, birincisi, fərdi məlumatlara dair hüquqi normaların pozulmasına görə hüquqi məsuliyyətin təmin edilməsində kompleksliliyin olmaması və ümumiyyətlə bir sıra normaların bu fəaliyyətin bir-biri ilə sistemativ şəkildə əlaqəli olmayan ayrı-ayrı parçaları kimi mövcudluğu, ikincisi, normativ hüquqi aktlarda fərdi məlumatların qanuni sanksiyalar vasitəsilə qorunması ilə əlaqələrin tənzimlənməsinə sistemativ bir yanaşmanın olmaması, üçüncüsü, fərdi məlumatların qorunması üzrə cinayətlərdə, həmin cinayətlərin özlərinin hüquqi və texniki strukturunda əhəmiyyətli çatışmazlıqların olması xüsusilə vurğulanmalıdır. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, qüvvədə olan AR Cinayət Məcəlləsində fərdi məlumatların qorunması üzrə münasibətləri tənzimləyən ayrıca maddələrin tərkibində bəzi müvafiq dəyişikliklərin edilməsi ilə təkmilləşdirilmələrin aparılmasına obyektiv bir zərurət vardır.

7. Şəxsi xarakterli məxfi məlumatların yayılmasının konkret vətəndaşlar üçün informasiya proseslərinə xas olan digər münasibətlərə nisbətən daha əhəmiyyətli bir ictimai təhlükə yaratdığına əsaslanaraq, fərdi məlumatların yayılması prosedurunun tənzimlənməsi məsələsinin həlli indiki dövrdə daha vacibdir, diqqətlə və operativ şəkildə nəzərdən keçirilməni tələb edir. Bu baxımdan, qanunvericilik səviyyəsində “məlumat yayılması” anlayışının (konsepsiyasının) hüquqi məzmununun aydınlaşdırılması zəruridir. Fərdi məlumatların yayılmasının tənzimlənməsi probleminin tam, hərtərəfli və obyektiv başa düşülməsi yayılma metodlarının (birbaşa və dolay) da müəyyənləşdirilməsini irəli sürür. Şəxsi xarakterli məxfi məlumatların yayılmasının birinci metodunun tənzimlənməsinin əhəmiyyətini heç bir şəkildə azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, dolay məlumatlandırma hazırda cəmiyyətdə baş verən məlumatlandırma prosesi ilə əlaqəli böyük maraq doğurur. Eyni zamanda, bu sahədəki münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin istiqaməti cəmiyyətdə informasiya ötürülməsinin texnoloji və sosial xüsusiyyətlərinin nə qədər kəskin şəkildə

pozulduğundan asılıdır. Hazırda əsas dünya informasiya infrastrukturu mövqeyini möhkəm bir şəkildə tutan qlobal internetin artan populyarlığı xüsusi narahatlıq doğurur. Bu baxımdan məlumatların, xüsusilə də fərdi məlumatların həm daxili, həmçinin üçüncü ölkələrə transsərhəd yayılması məsələlərində ayrıca mexanizmlər işlənib-hazırlanmalıdır.

8. Mövcud qanunvericilik çərçivəsində hüquqi problemlərdən biri də ondan ibarətdir ki, nə mülki, nə də cinayət qanunvericiliyi mövcud normalarında "şəxsi həyat" anlayışına aydınlıq gətirmir. Belə olan təqdirdə fərdi məlumatların qorunması üzrə hüquq tətbiqi prosesində problemlərin, kolliziyaların meydana çıxması qaçılmazdır. Qanunvericilikdə terminoloji fərqlərin olması, fərdi məlumatların pozulması halında, məsələn, məhkəmədə qorunması hüquqlarının səmərəli təmin edilməsi imkanları barədə inamla danışmağa imkan vermir.

9. Fərdi məlumatların qorunması sahəsində AR qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi prosesində sabitlik və dinamizm elementlərini birləşdirərək AR və Aİ və ABŞ-ın hüquq sistemləri arasında mövcud oxşarlıqlar və AR üçün məqbul olan konstruktiv Aİ-nin hüquqi yanaşması nəzərə alınmaqla, Aİ hüquq sisteminin təcrübəsindən geniş istifadə edilməlidir. Fərdi məlumatların qorunmasına dair formalaşmış Aİ hüquq təcrübəsi AR qanunvericiliyində fərdi məlumatların kifayət qədər qorunmasını təmin etmək və Aİ ilə AR və digər dövlətlər, ilk növbədə ABŞ arasında azad məlumat mübadiləsini həyata keçirmək üçün istifadə edilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Cəbrayıllova, Z.Q. İnsan resurslarının idarə olunması sistemlərində fərdi məlumatların qorunması // – Bakı: İnformasiya cəmiyyəti problemləri, – 2015. № 2, – s. 26-34
2. Əkbərov, M.Q. Elektron kommersiya. Dərs vəsaiti / M.Əkbərov. – Bakı: «İqtisad Universiteti» Nəşriyyatı, – 2011, – 212 s.
3. Əliquliyev, R.M. Əliyev Ə. İqtisadi proseslərdə informasiya texnologiyaları // – Bakı: İnformasiya-telekommunikasiya Elmi Mərkəzi, – 2001, – s. 1-23.
4. Əliquliyev, R.M. Elektron dövlət mühitində vətəndaşların sosial kreditinin fərdi məlumatlar əsasında qiymətləndirilməsi: problemlər və perspektivlər / R.M.Əliquliyev, İ.Y.Ələkbərova // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, – 2019, № 1, –s. 3-13.
5. Əliquliyev, R.M. Milli mentalitet kontekstində fərdi məlumatların həssaslığı və onların təhlükəsizliyinin təmin olunması məsələləri / R.M.Əliquliyev, R.Ş.Mahmudov // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, – Bakı: – 2019. № 2, – s. 117-128.
6. Əliyev E.A. İnformasiya sistemlərində fərdi məlumatların həyat tsiklinin tənzimlənməsi problemləri / – Bakı: İnformasiya cəmiyyəti problemləri, – 2013. № 2(8), – s. 67-76.
7. Əliyev, Ə.İ. İnsan Hüquqları. Dərslik. / Ə.İ.Əliyev. – Bakı: Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, – 2013, – 506 s.
8. Əsgərov, Z. A. Konstitusiya hüququ. (Dərslik). Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşri. – Bakı: BDU Nəşriyyatı, – 2011, – 760 s.
9. Hüseynov, L.H. Beynəlxalq hüquq / L.H.Hüseynov. – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı Nəşriyyatı, – 2000, – 420 s.
10. Mahmudov, R.Ş. Big data erasında fərdi məlumatların hüquqi rejiminin müəyyənləşdirilməsi problemləri // – Bakı: İnformasiya cəmiyyəti problemləri, – 2018. № 2, – s. 28-33.
11. Mahmudova, R.Ş. Fərdi məlumatların qorunması və informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyəti // “İnformasiya təhlükəsizliyinin aktual multidissiplinar elmi-

- praktiki problemləri” V respublika konfransı, – Bakı: – 29 noyabr, – 2019, – s. 229-232.
- 12.Məcidli, S. Beynəlxalq hüquq və Azərbaycan Respublikasının media qanunvericiliyi / S.Məcidli. – Bakı: Avropa İnteqrasiya Mərkəzi, – 2015, s. 35. – 392 s.
- 13.Musayev, A.F., Qarayev İ.Ə. Elektron kommertiya və vergitutma // – Bakı: Azərbaycanın Vergi Jurnalı, – 2013. N 2, – s. 65-82.
- 14.Nəbiyev, E.Q. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində milli təhlükəsizlik, sirr və onların qorunması məsələləri // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, – 2015. N 2, –s. 17-30.
- 15.Qasımov, V. İnformasiya təhlükəsizliyinin əsasları / V.Qasımov. – Bakı: MTN Maddi-Texniki Təminat Baş İdarəsinin Nəçriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, – 2009, – 340 s.
- 16.Seyidov, Ə. Beynəlxalq hüquq normalarının məhkəmə təfsiri və məhkəmə təcrübəsində təfsiri // – Bakı: Hüquqi dövlət və qanun, 2002. № 12, – s. 36.
- 17.Süleymanov, E., Əliyev F. E - ticarət və Azərbaycanda tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyi // – Bakı: Journal of Qafqaz University, – 2011. N 32, – s. 98-104.
- 18.Аляшкин, С.Н. Персональные данные как объект правового регулирования: понятие и способы защиты // Мир науки и образования, – 2016, № 4(8), – с. 1-10.
- 19.Антон, А.А. Права человека и интернет: практика Европейского Суда по правам человека // Труды Института государства и права РАН, – 2019, Том 14. № 2, – с. 159-185.
- 20.Арешев, А.Г. Персональные данные в структуре информационных ресурсов. Основы правового регулирования / А.Г. Арешев, И.Л. Бачило, Л.А. Сергиенко. – М.: 2006, – с. 23.
- 21.Барабашев, А.Г. Защита персональных данных и научно-исследовательская деятельность: опыт правового регулирования ЕС / А.Г.Барабашев, Д.В.Пономарева // Актуальные проблемы российского права, – 2019. № 6 (103), – с. 186-194.

- 22.Белкин, А.А. Вопросы юридической силы решений Конституционного Суда Российской Федерации //Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. – 1997, № 3, – с. 21
- 23.Бондарь, Н.С. Конституционное правосудие как фактор модернизации российской государственности //Журиал росс права. – 2005, № 11, – с. 17.
- 24.Важорова, М.А. История возникновения и становления института персональных данных // Государство и право: теория и практика: материалы междунар. заоч. науч. конф., – Челябинск: – 20 апреля, 2011, – с. 34, с. 33-38.
- 25.Гарлицкий Л. Сотрудничество и конфликт (несколько наблюдений из практики взаимодействия Европейского Суда по правам человека и национальных органов конституционного правосудия) // Сравнительное Конституционное Обозрение. – 2006, № 1, – с. 43.
- 26.Грибанов, А.А. Общий регламент о защите персональных данных (General Data Protection Regulation): идеи для совершенствования российского законодательства // Закон, – 2018. № 3, – с. 149–162.
- 27.Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия): контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права. – Страсбург: – 2016, – с. 62–66.
- 28.Жетписов, С.К. Международно-правовой механизм защиты права на неприкосновенность частной жизни // Ключевые инструменты организации челове-ского общежития: экономика и право: материалы Международной научно-практической конференции. Лондон, Киев: 27 октября – 1 ноября 2011 г.
- 29.Колобова, Т.В. Современное понимание института омбудсмена в России и зарубежных странах // Омбудсмен, – 2013. № 1, – с. 60-64.
- 30.Кривогин, М.С. Особенности правовой охраны биометрических персональных данных в странах Европейского Союза // Отечественная юриспруденция, – 2017. № 4 (18), – с. 34-37.

31. Кроу, Д. Концепт DPO согласно GDPR: основные принципы создания должности уполномоченного в банке / Д. Кроу, Г. Кнойпнер, Л. Маркштайнер // Банковское обозрение. Приложение «БанкНадзор», – 2018. № 1, – с. 36-40.
32. Крылова, М.С. Принципы обработки персональных данных в праве Европейского Союза // Актуальные проблемы российского права, – 2017, № 10 (83), – с. 175-181.
33. Лебедева, Н.Н. Биометрия и право на неприкосновенность частной жизни // Обеспечение прав граждан и интересы государства в современном обществе: Мат-лы науч.-практич. конф. (17–18 дек. 2004). – Мурманск: – 2004, – с. 148
34. Лукашева Е.А. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы. – М.: Норма, – 2002, – 448 с.
35. Омаркадиева, М.Х. Международно-правовые аспекты реализации права граждан на судебную защиту / У «Черные дыры» Российским законодательстве. – 2007. № 4, – с. 170.
36. Пазюк, А. Защита персональных данных: введение в проблематику. Учебное пособие / А. Пазюк, М. Соколова, – Минск: Центр правовой трансформации, – 2015, – с. 27. – 116 с
37. Савельев, А.И. Научно-практический постатейный комментарий к Федеральному закону «О персональных данных». – М.: – 2017, – с. 31–39.
38. Северин, В.А. Правовое регулирование информационных отношений // Юрист, – 2003. № 7, – с. 21-36
39. Соколова, О.С. Персональные данные как информация ограниченного доступа: проблемы правового регулирования // Современное право. – 2004. № 2, – с. 19.
40. Стрельников, В. Персональным данным – особую защиту // Эж-юрист, – 2013. № 12. – с. 6.

- 41.Талапина, Э.В. Защита персональных данных в цифровую эпоху: российское право в европейском контексте // Труды Института государства и права РАН, – 2018. Том 13. № 5, – с. 117-150.
- 42.Тюрина, Н.Е. Международно-правовое регулирование прав человека. Права человека в международном и внутригосударственном праве. – Казань: КГУ, – 2004, – с. 62.
- 43.Чурилов, А.Ю. Принципы Общего Регламента Европейского Союза о защите Персональных Данных (GDPR): проблемы и перспективы имплементации //Вестник Омской юридической академии, – 2019. Том 16, № 1, – с. 29-35.
- 44.Albuquerque, P. Judicial Power in a Globalized World: Liber Amicorum Vincent De Gaetano. – Cham: Springer Nature, – 2019, – 685 p.
- 45.Arrow, M. Everyday Revolutions: Remaking Gender, Sexuality and Culture in 1970s Australia. – Acton: Australian National University Press, – 2019, – p. 231.
- 46.Arstein-Kerslake, A. Disability Human Rights Law 2018. – Basel: MDPI, – 2018, – 225 p.
- 47.Bakardzhieva, S. The relationship between international law and municipal law. – Mladost, Varna, – 2016, – 100 p.
- 48.Bakhoun, M. Personal Data in Competition, Consumer Protection and Intellectual Property Law: Towards a Holistic Approach? / M.Bakhoun, B.C.Gallego, M.Mackenrodt, G.Surblyte-Namaviciene / – Berlin: Springer, – 2018, – 577 p.
- 49.Bennett, C. Application of a Methodology designed to Assess the Adequacy of the Level of Protection of Individuals with regard to Processing Personal Data: Test of the Method on Several Categories of Transfer. European Commission Tender No. XV/97/18/D, September 1998.
- 50.Beverley-Smith, H. Ansgar Ohly, Agnes Lucas-Schloetter. Privacy, Propriety and Personality. Civil Law Perspectives on Commercial Appropriation /

- H.Beverley-Smith, A.Ohly, A.Schloetter, – Cambridge: Cambridge University Press, – 2005, – 246 p.
- 51.Bignami, F. Privacy and Law Enforcement in the European Union: The Data Retention Directive // Chicago Journal of International Law. – 2007, Vol. 8, No. 1, – pp. 233-255.
- 52.Blanke, M.J. “Safe Harbor” and The European Union’s Directive on Data Protection // SAFE HARBOR ALBANY Law Journal, – 2016. Volume 11, N 4: 43, – pp. 101-134.
- 53.Brouwer, E. Digital Borders and Real Rights: Effective Remedies for Third-Country Nationals in the Schengen Information System. – Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, – 2008, – 586 p.
- 54.Carmen, R. Criminal Procedure: Law and Practice. – Belmont: Cengage Learning, – 2007, –640 p.
- 55.Case C-362/14: Judgment of the Court (Grand Chamber) of 6 October 2015.
- 56.Chlapowski, F.S. The Constitutional Protection of Information Privacy // Boston University Law Review, – 1991. N 71, – pp. 133-160.
- 57.Clapham, A. Human Rights in the Private Sphere. – Oxford: Clarendon Press, – 1993, – p. 13.
- 58.Clayton R. The Law of Human Rights. Second Edition / R.Clayton, H.Tomlinson. – Oxford: Oxford University Press, – 2009, – p. 1005.
- 59.Data privacy protection across Asia – A regional perspective, Freshfields Bruckhaus Derringer LLP, – October 2008.
- 60.Declaration of Principles on Freedom of Expression in Africa, African Commission on Human and Peoples' Rights of 2002, Banjul, The Gambia, Article 2.
- 61.Della Fina, V. The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary / V.Della Fina, R.Cera, G.Palmisano, – Cham: Springer, – 2017, – 769 p.

- 62.Drexl, J. Legal Challenges of the Changing Role of Personal and Non-Personal Data in the Data Economy // Max Planck Institute for Innovation & Competition Research Paper, – 2018. № 6, – pp. 18–23.
- 63.Dumas, J. General Data Protection Regulation (GDPR): Prioritizing Resources // Seattle University Law Review, –2019. Vol. 42, – pp. 1115-1128.
- 64.Duus, R., Exploring Human-Tech Hybridity at the Intersection of Extended Cognition and Distributed Agency: A Focus on Self-Tracking Devices / R.Duus, M.Cooray, N.Page // Frontiers in Psychology, 2018, Vol. 9, No. 1432.
- 65.ECtHR. K.U. v. Finland. Application no. 2872/02. Judgment of 2 December 2008 // European Court of Human Rights. HUDOC.
- 66.ECtHR. Niemietz v. Germany. Application no. 13710/88. Judgment of 16 December 1992. Para. 29
- 67.EU General Data Protection Regulation (GDPR): An Implementation and Compliance Guide. Second edition. IT Governance Privacy Team. – 2017, – 400 p.
- 68.Evans, A.C. European Data Protection Law // The American Journal of Comparative Law, – 1981, Vol. 29, – pp. 571-582.
- 69.Feiler, L. The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary / L. Feiler, N.Forgo, M.Weig. –Surrey: Globe Law And Business, – 2018, – 333 p.
- 70.Fischer, P. Will Privacy Law in the 21st Century be American, European or International? – London: GRIN Verlag, – 2012, – 43 p.
- 71.Freeman, M. Human Rights: An Interdisciplinary approach. 2-nd Edition. – Cambridge: Cambridge University Press, Polity Press, – 2011, – p. 119-125.
- 72.Genti, J. Do you need to worry about new eu privacy rules?// Virginia Employment Law Letter, – 2018, No. 5, – pp. 1-4.
- 73.George, R. Blackstone's Statutes on Family Law 2019-2020. – Oxford: Oxford University Press, – 2019, – 696 p.
- 74.Giliker, P. Research Handbook on EU Tort Law. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, – 2017, – 496 p.

- 75.Goitein, E. What Went Wrong with the FISA Court // Brennan Center For Justice, – 2015. Vol. 2, – p. 21
- 76.Griller, S. Mega-regional Trade Agreements: CETA, TTIP, and TiSA : New Orientations for EU External Economic Relations / S.Griller, O.Walter, E.Vranes, – New York: Oxford University Press, – 2017, – 327 p.
- 77.Gutwirth, S. European Data Protection: Coming of Age / S.Gutwirth, R.Leenes, P.Hert, Y.Poullet. – Dordrecht: Springer Science & Business Media, – 2013, – 440 p.
- 78.Hodges, S. Examining the Gramm-Leach-Bliley Act's opt-out method for protecting consumer data privacy rights on the Internet // Information and communications technology law. – Oxford, 2013. – Vol. 22, N 1. – pp. 60–85.
- 79.Hoffman, D. The Impact of the UK Human Rights Act on Private Law. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2011, – 400 p.
- 80.Hofman, C. A Critical Assessment of the Relation of Information Freedom and the Protection of Personal Data in today's EU law // Law Working Paper Series, – 2017, N 9, – p. 1-2. pp. 1-20.
- 81.Holzel, J. Differential Privacy and the GDPR // European Data Protection Law Review, – 2019. N 2, –p. 184-196.
- 82.Horsey, K. Tort Law. – Oxford: Oxford University Press, – 2013, – 618 p.
- 83.Hosenball, M. Hold the Phone: Big Brother Knows Whom You Call. Is that Legal, and Will it Help Catch the Bad Guys?, – Newsweek 22 (May 22, 2006).
- 84.Hustinx, .P.J. The European approach: Regulation through Protection Authorities. Colloquium "Information technologies: servitude or liberty?". Palais du Luxemburg – Paris: – 8 November 2005.
- 85.Kamarinou, D. Machine Learning with Personal Data / D.Kamarinou, C.Millard, J.Singh // Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper, – 2016. № 247, – p. 55.
- 86.Kang, Y.P. DOJ Hacks Shooter's iPhone, – Drops Apple Suit, – Law 360, – March 28, 2016.

- 87.Krieger, L. European History Crash Course, For the New 2020 Exam, Book + Online: Get a Higher Score in Less Time. – Cranbury: Research & Education Assoc., – 2020, – 384 p.
- 88.Kuan Hon, W. Data Localization Laws and Policy: The EU Data Protection International Transfers Restriction Through a Cloud Computing Lens. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, – 2017, – 488 p.
- 89.Kuner, C. An International Legal Framework for Data Protection: Issues and Prospects // Computer Law & Security Review, – January 24, 2009, Vol. 25, – pp. 307-317.
- 90.Kuner, C. International Organizations and the EU General Data Protection Regulation. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2018, – 33 p.
- 91.Kuner, C. Reality and Illusion in EU Data Transfer Regulation Post Schrems // German Law Journal, – 2017. Vol. 18 No. 04, – pp. 881-918.
- 92.Land, M. New Technologies for Human Rights Law and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, –2018, – 330 p.
- 93.Lane, J. Privacy, Big Data and the Public Good: Frameworks for Engagement / J.Lane, V.Stodden, S.Bender, H.Nissenbaum, – Cambridge: Cambridge University Press, – 2014, – 344 p.
- 94.Mann, S.F. Fact Sheet: Section 215 of the USA Patriot Act, – Center for Strategic and International Studies, – 24 February 2014.
- 95.Margaret, P.E. Managing your Data Processors: Legal Requirements and practical Solutions // BNAI's World Data Protection Report, – 27 August 2007, – p. 2.
- 96.Martin, F.F International Human Rights and Humanitarian Law. Treaties, Cases and Analysis / F.F.Martin, S.J.Schnably, R.J.Wilson, S. J.Simon, V.M.Tushnet. – New-York: Cambridge University Press, – 2006, – p. 881-890.
- 97.Massobrio, R. Towards a Cloud Computing Paradigm for Big Data Analysis in Smart Cities / R.Massobrio, S.Nesmachnow, A.Tchernykh, G.Radchenko // Programming and Computer Software, – 2018, Vol. 44, Issue. 3, – pp. 181–189.

98. Medina, M. Privacy Technologies and Policy: 6th Annual Privacy Forum, APF 2018, Barcelona, Spain, June 13-14, 2018, Revised Selected Papers / M.Medina, A.Mitrakas, K.Rannenber, E.Schweighofer, N.Tsouroulas. – Cham: Springer Nature, – 2018, – 205 p.
99. Mordecai, L. Government Public Relations: A Reader. – New York, Taylor and Francis Publishing, – 2008, – 456 p.
100. Newman, A.L. What the “Right to Be Forgotten” Means for Privacy in a Digital Age // – Science. – 2015. Vol. 347. No. 6221. – p. 507–508.
101. Ohlin, J.D. Investigative Criminal Procedure: Doctrine, Application, and Practice. – New York: Wolters Kluwer Law & Business, – 2019, – 784 p.
102. Ombres, D. NSA Domestic Surveillance from the Patriot Act to the Freedom Act: The Underlying History, Constitutional Basis and the Efforts at Reform // Seton Hall Legacy Journal, – 2015. Vol. 39, N. 1, – pp. 27-58.
103. Owen, M. Data Protection: How did we get here and where are we going? // Communications Law, – 2003, Vol.8, pp. 21-22.
104. Parkinson, B. The digitally extended self: A lexicological analysis of personal data / B.Parkinson, D.Millard, K.O'Hara, R.Giordano // Information Science, – 2018, vol. 44, Issue 4, – pp. 552-565.
105. Perez, E. Secret Court's Oversight Gets Scrutiny // Wall Street Journal, – 2013. Vol. 9, – p. 19.
106. Pozgar, G.D. Legal Aspects of Health Care Administration. – Burlington: Jones & Bartlett Publishers, – 2016, – 588 p.
107. Report From The Commission To The European Parliament And The Council on the first annual review of the functioning of the EU–U.S. Privacy Shield COM/2017/0611 final. – Brussels: – 18.10.2017
108. Report from the Commission. First report on the implementation of the Data Protection Directive (95/46/EC) // – COM(2003) 265 final. – Brussels: – 15.05.2003.
109. Report of the International Law Commission. Fifty-eighth session (1 May-9 June and 3 July-11 August 2006). UN Doc A/61/10 para. 257.

110. Reyers, C.L. The US Discovery – EU Privacy Directive Conflict: Constructing a Three – Tiered Compliance Strategy // Duke Journal of Comparative & International Law, – 2009. Vol. 19. No. 2, – pp. 357-387.
111. Robert, G. Blackstone's Statutes on Public Law and Human Rights 2019-2020. – Oxford: Oxford University Press, – 2019, – 600 p.
112. Rosas, A. EU Constitutional Law: An Introduction. – Hart Publishing, – 2012, – p. 61-62.
113. Salami, E.A. An Analysis of The General Data Protection Regulation (Eu) 2016/679 // LLM IT & IP Law, University of Hanover - Institute for Legal Informatics (Institut für Rechtsinformatik), – 2017, – 40 p.
114. Savin, A. EU Internet Law: Second Edition. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, – 2017, –384 p.
115. Shetreet, S. The Role of Courts in Society. – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, – 1988, – 491 p.
116. Solove, D.A. Taxonomy of Privacy // University of Pennsylvania Law Review, – 2006, – pp. 477–564.
117. Solove, D.J. The FTC and the New Common Law of Privacy / D.J. Solove, H.Woodrow // Columbia Law Review, – 2014. Vol. 114: 583, – pp. 611-627.
118. Sotto, L. United States / L.J.Sotto, A.P.Simpson // Data Protection & Privacy in 26 Jurisdictions Worldwide: 2014, – 2014, – 204 p.
119. Stoddart, J. The European Union’s Adequacy Approach to Privacy and International Data Sharing in Health Research / J.Stoddart, B.Chan, Y.Joly // The Journal of Law, Medicine & Ethics, – 2016. N 44(1), – pp. 143–155.
120. Stracke, E. Intersections: Applied Linguistics as a Meeting Place. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, – 2014, – 370 p.
121. Surette, E.C. Liability of Businesses to Governments and Consumers for Breach of Data Security for Consumers Information // Alabama Law Review, 2014. Vol. 1, N-7.

122. Tene, O. Big Data for All: Privacy and User Control in the Age of Analytics / O.Tene, J.Polonetsky // –Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property, – 2013. Volume 11, Issue 5, – p. 22.
123. Terry, N. Existential Challenges for Health Care Data Protection in the United States// Third Ethics, Medicine and Public Health, – 2017. N 19-27, – p. 21
124. Title 16 Commercial Practices Parts 0 to 999 (Revised as of January 1, 2014): 16-CFR-Vol-1. – Office of The Federal Register, Enhanced by IntraWEB, LLC. IntraWEB, LLC and Claitor's Law Publishing, – 2014, – 768 p.
125. Van den Bulk, P. Transfers of personal data to third countries // ERA Forum, – 2017. N 18, – pp. 229-247.
126. Vicente, D.M. Data Protection in the Internet. – Cham: Springer Nature, – 2020, – 543 p.
127. Voigt, P. The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Practical Guide. – Cham: Springer, – 2017, – 383 p.
128. Walters, R. Data Protection Law: A Comparative Analysis of Asia-Pacific and European Approaches / R.Walters, L.Trakman, B.Zeller, – Singapore: Springer Nature, – 2019,– 446 p.
129. Warren, S.D. The Right to Privacy / S.D.Warren, L.D.Brandeis // Harvard Law Review, – 1890. Vol. 4. No. 5, – P. 193–220.
130. Westin, A.F. Privacy and Freedom. – New York: Atheneum, – 1967, – p. 7.
131. Whitman, J. The Two Western Cultures of Privacy: Dignity versus Liberty. – New York: Yale Law School, – 2004, – p. 1160.
132. Whitman, M.E. Principles of Information Security Fourth Edition / M.E.Whitman, J. M.Herbert, – Boston: Course Technology, – 2012, – 658 p.
133. William, M. Lafferty. Governance for Sustainable Development: The Challenge of Adapting Form to Function. –Edward Elgar Publishing, – 2004, – 400 p.

134. William, G. Between Past Orthodoxies and the Future of Globalization: Contemporary Philosophical Problems / G.William, A.N.Chumakov, – The Hague: BRILL, – 2016, – 268 p.
135. Wright, D. Privacy Impact Assessment. – Dordrecht: Springer Science & Business Media, – 2012, – 523 p.
136. Zalnieriute, M. An international constitutional moment for data privacy in the times of mass-surveillance // International journal of law and information technology, 2015, Vol. 23. – pp. 99–133.
137. Alfred Kommentar zu dem Geetze Betreffend das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste und der Photographie. – 1908, – s. 15.
138. Beigner, B. La protection de la vie privée // Libertés et Droits fondamentaux. – Paris: Dalloz, – 2003, – p. 160.
139. <http://www.e-qanun.az/>
140. <http://supremecourt.gov.az/post/view/163>
141. <https://www.constcourt.gov.az/decision/>
142. <https://ombudsman.gov.az/az/view/pages/59>
143. <https://www.opengovpartnership.org>
144. <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-cyber-security-and-personal-data-protection>
145. <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/429/589.html>
146. <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-582/14>
147. <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-362/14>
148. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=48382&doclang=en>
149. https://ec.europa.eu/justice/news/consulting_public/0006/com_2010_609_en.pdf.
150. https://en.wikipedia.org/wiki/Doe_v._Chao
151. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
152. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A31995L0046>

153. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61969CJ0029>
154. https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf
155. <https://gdpr-info.eu/art-45-gdpr/>
156. <https://harvardlawreview.org/2014/12/google-spain-sl-v-agencia-espanola-de-proteccion-de-datos/>
157. <https://inform.wordpress.com/2015/09/26/>
158. <https://medium.com/golden-data/cjeu-judgement-digital-rights-ireland-e997f7c6a686>
159. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806af30e>
160. <https://undocs.org/en/A/HRC/RES/28/16>
161. <https://www.cnil.fr/en-savoir-plus/textes-fondateurs/loi78-17/>
162. <https://www.dwt.com/insights/2013/12/fear-facta-beware-the-truncation-requirement-of-th>
163. <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/supmanual/cch/ftca.pdf>
164. <https://www.ftc.gov/news-events/blogs/competition-matters/2016/06/inflation-increases-maximum-civil-penalty-amounts>
165. <https://www.ftc.gov/tips-advice/business-center/guidance/can-spam-act-compliance-guide-business>
166. <https://www.globalhealthrights.org/health-topics/occupational-health/united-states-v-westinghouse/>
167. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2018-title5/pdf/USCODE-2018-title5-partI-chap5-subchapII-sec552a.pdf>
168. <https://www.jdsupra.com/legalnews/europe-eu-commissioner-reding-introduc-85150/>
169. <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/1861>

170. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/35/pdfs/ukpga_19840035_en.pdf
171. <https://www.lexisnexis.com/lexis-practice-advisor/the-journal/b/lpa/posts/complying-with-the-can-spam-act>
172. <https://www.nytimes.com/2012/01/24/us/police-use-of-gps-is-ruled-unconstitutional.html>
173. <https://www.oecd.org/gov/digital-government/Recommendation-digital-government-strategies.pdf>
174. <https://www.oecd.org/sti/ieconomy/Digital-Economy-Ministerial-Declaration%E2%80%91912016.pdf>
175. <https://www.ohchr.org/en/issues/digitalage/pages/digitalageindex.aspx>